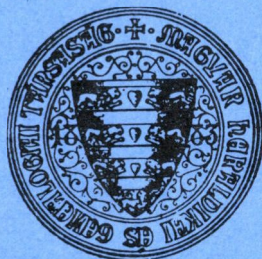

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, RAINER PÁL

HATVANHETEDIK KÖTET
1995/1–2. füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MXMLCV

E számunk szerzői

ifj.Bertényi Iván, egyetemi hallgató (ELTE BTK)
Feketekuty László, nyugdíjas, tudományos kutató (North Brunswick, USA)
Horváth Lajos, főlevéltáros (Parlamenti Levéltár)
Lővey Pál (Országos Műemlékvédelmi hivatal, Budapest)
Nyulásziné Straub Éva dr., főosztályvezető (MOL)
Pandula Attila dr., egyetemi adjunktus, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
főtitkára
Rácz György, levéltáros (MOL)
B. Szabó János, múzeológus (Történelmi Képcsarnok)
Székely Zoltán, nyugalmazott múzeumigazgató (Románia)
Sonnevend Gergely, egyetemi hallgató (ELTE BTK)
Szuha Márton, mérnök, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság tagja (Budapest)
Tuza Csilla, levéltáros (MOL)

Ennek a számnak megjelenését támogatták a Nemzeti Kulturális Alap és a Soros Alapítvány

TURUL

LXVIII. évfolyam

1995/1–2. füzet

Szerkesztik: KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, RAINER PÁL

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár
1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.

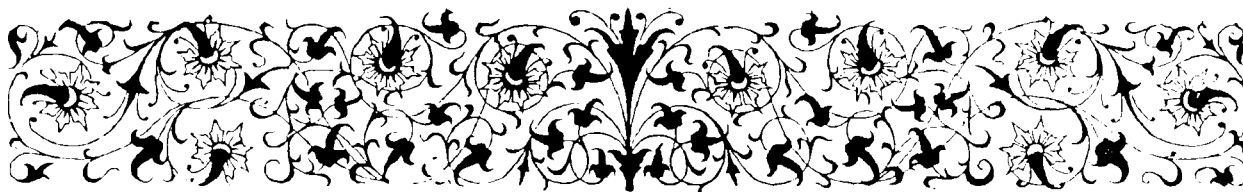
A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg, s nem küldjük vissza.

Kiadja a Magyar Történelmi Társulat
Felelős szerkesztő: PANDULA ATTILA

Nyomdai kivitelezés: Agapé Kft. Szeged

Felelős vezető: Harmath Károly

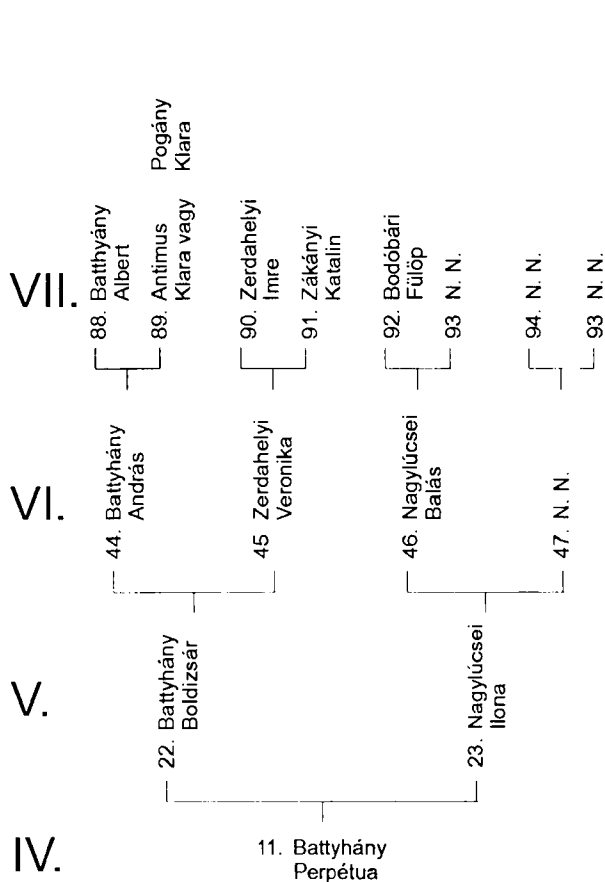
ISSN 1216 –7258

1. ÉRTEKEZÉSEK ÉS ÖNÁLLÓ CIKKEK

PÁLFFY PÁL NÁDOR ÓSFÁJA

Második, befejező rész

5. tábla
Battyány Perpétua ősei

V. nemzedék

22. Battyáni Battyány Boldizsár, András és Zerdahelyi Veronika fia. (1458-1520),⁹⁷ cop. 1497 előtt, kőszegi várnagy. Vas vármegye főispánja. 1490: Jajcza és Bosznia bánja, 1493: illir bán és Körös vármegye főispánja. Főkamrás.

Címert 1500. XII. 12-én II. Ulászló királytól kapott. Az oklevélben Jajcza védelme és többszörös rendkívüli követi tevékenysége szerepel fő érdeként.

Battyány Boldizsárnak négy feleségét ismerik: 1. Hermánfi Gereben László lánya, Katalin; 2. Nagylúcsei Balás lánya, Ilona; 3. Geresgáli Battyáni Margit és 4. Kanisai Klára.⁹⁸ A Battyány lt. csak az első két feleséget jelzi, hozzátevé, hogy az első házasság Gereben Katával gyerektelen maradt, a gyerekek anyja tehát Nagylúcsei Ilona. Battyáni Margitot és Kanisai Klárát említi Siebmacheren kívül a Hadik-Barkóczy lt. is.⁹⁹ Szily Jenő a geresgáli Battyániakról szóló tanulmányában¹⁰⁰ szintén arra a következtetésre jut, hogy Battyány Boldizsár egyik felesége Battyáni Margit volt, a házasságot azonban 1496-ra teszi, aminek többek között ellenmond az a Szily idézte 1509. évi okmány, amely Margitról még mint hajadonról emlékezik meg. Az 1496. évi téves házassági dátum onnan ered, hogy Battyány Boldizsár elsőszülött fia, Ferenc a család első történetírója, Szklenár szerint¹⁰¹ 1497. X. 28-án született és miután a szerző csak Margitot ismer-

te Boldizsár feleségei közül, őt tekintette Ferenc anyjának.

Kanisai Klára, Boldizsár negyedik felesége Siebmacher szerint Kanisai György lánya volt. Reiszig Edének a Turulban¹⁰² megjelent Kanisai családfáján Klára nem szerepel. Viszont Kanisai György második felesége Rozgonyi Klára volt, és a keresztnév és az időbeli azonosság valószínűsít egy ilyen nevű lányt. Kanisai György és Batthyány Boldizsár birtokainak szomszédsága, tisztségeinek részbeni azonossága mellett szól, hogy egy ilyen házasság mindkettőjük érdekében állott.

23. Nagylúcsei Ilona, Balás lánya 1482. XI. 16-án még kiskorú. (Elsőszülött fia, Ferenc 1497-ben született.) 1503-ban még él.¹⁰³

A Nagylúcsei család pályafutása nagyon hasonlít a Bakóczéra. Fülöp bodóbári jobbagynak a fia, Orbán egyházi pályára lépett. Mátyás király udvarába került, elnyerte a király kegyeit. Az egyházi pályán püspökségig (Eger) emelkedett, a világi pályán királyi kincstartó és ezzel zászlósúr lett. Mátyás király 1478. V. 22-én Nagylúcsén¹⁰⁴ birtokot adományozott Orbánnak és testvéreinek, közte Ilona apjának Balásnak. Az adomány mentesítette a közszolgáltatások alól és ezzel a családot az ország birtokos nemesei közé emelte. Előzőleg, 1472. V. 30-án címeres levelet adományozott Orbánnak és testvéreinek, akiket a levélben nemeseknek nevez.¹⁰⁵ Mátyás király Nagylúcsei Orbánt újabb meg újabb birtokadományra érdemesítette, amelyekből Orbán testvéreinek és azok fiainak is juttatott. Ilona is tekintélyes birtokokat hozott a házasságba Pozsony, Moson és Győr vármegyékben.¹⁰⁶

Nagylúcsei Ilonát többször tévesen Dóczy Ilonának írják. A Dóczy nevet csak Ilona apja, Balás testvéreinek, Benedeknek a fia, Ferenc vette fel, amikor anyja, Margit harmadszor Zádorlaci Dóczy Imréhez ment feleségül. Dóczy Imre 1493-ban halt meg, saját fiúgyermek hiányában mostohafia vette át nagykorúsága elértekor a zádorlaci uradalom vezetését.

VI. nemzedék

44. Battyáni Batthyány András, Albert fia; 1438-76.¹⁰⁷

45. Zákányi (Imrefi) Zerdahelyi Veronika, Imre és Zákányi Katalin lánya,¹⁰⁸ 1444-70.¹⁰⁹ A Zákányi előnevet anyja után vette fel. Az Imrefi nevet Veronika bátyja, György (és utódai) kezdték hasz-

nálni György apja, Imre keresztnéve után. A család a Dersfi családdal közös őstől, Saultól a Győr nemzetségből ered.

46. Nagylúcsei Balás, Bodóbári Fülöp (Filep) fia,¹¹⁰ néha Nagylúcsei Filep Balásnak írta magát. 1472. V. 30-án Mátyás király címeres levelet adományozott Nagylúcsei Orbánnak és testvéreinek, köztük Balásnak.¹¹¹ 1478. V. 22-én királyi adomány Nagylúcsén. Balás ugyancsak szerepel a testvéreinek, Orbánnak adott új, 1480. II. 2-i címeres levélben. 1487-ben Bars vármegye alispánja.¹¹² 1497: utolsó említés.¹¹³ Testvére, Orbán révén Balás birtokos volt Pozsony vármegyén kívül Baranyában,¹¹⁴ Somogyban¹¹⁵ és Barsban is.

VII. nemzedék

88. Battyáni Batthyány Albert, Kővágóórsi Kis György¹¹⁶ és Guthori Katalin¹¹⁷ fia; 1403-35.¹¹⁸ Királyi tanácsos. Lovaskapitány.¹¹⁹

89. Tapsonyi Antimus Klára, János lánya vagy Csébi Pogány Klára, András lánya.¹²⁰ A Teleki oklevéltár¹²¹ 1464-ből származó családfáján Batthyány Albert feleségeként egy Antimus lány szerepel, akinek a keresztnéve nem ismert. Borsa Iván az Antimus családról szóló cikkében¹²² Klárát, János lányát Batthyány András anyjának írja. Ezt megismétli a Turul 1993/1-2. füzetében. Ezzel szemben a Hadik-Barkóczy lt., a Jeszenák lt.¹²³ és Siebmacher is Pogány ill. Nádasdy Klárát tartja Albert feleségének. Egyik nézet képviselői se hoznak okirati bizonyítékokat és mind egyeznek abban, hogy Batthyány Albertnek csak egy feleségét ismerik, akit természetszerűen megtesznek a gyerekek anyjává. A két asszony koráról annyit tudunk, hogy Antimus Klára 1403-ban már apjával együtt szerepel.¹²⁴ Ekkor már Pogány Klára is élt, mert apja, András 1400-ban már halott volt. 1405. VI. 19-én Batthyány Albert is még kiskorú.¹²⁵ Ezek az adatok se adnak biztosabb támaszpontot. Döntő okirati bizonyíték hiányában nyitva kell hagyni azt a kérdést, hogy ki volt Batthyány Albert fiának, Andrásnak az anyja.¹²⁶

90. Zerdahelyi (Szerdahelyi) Imre, János fia, de genere Győr; 1412-34. A Zerdahelyi Imrefi család névadója. Felesége révén használta a Zákányi előnevet.

91. Zákányi Katalin. A horvát Gusics nembeli Korbaviai (Corbaviai) grófok családjából származott, akik a XIV. században szerezték meg a Somogy vármegyei Zákány városát és várát.¹²⁷ Már

Korbaviai Bodiszló¹²⁸ († 1383 e.) is használta a Zákányi előnevet, amelyet fia, Miklós¹²⁹ és unokája, László családnévként használt. Katalin Miklósnak, (1379-1411) volt a lánya.

92. Bodóbári Fülöp (Filep), † 1476 e.¹³⁰ Csallóközi jobbággy.¹³¹

V. nemzedék

24. Fugger György – Georg Fugger, sz. Augsburg, 1453. V. 8., † Augsburg, 1506. III. 14., cop. Augsburg 1486. XI. 11. Nagykereskedő Augsburgban, időlegesen Nürnbergben is. A császári címerlevél kelte: Augsburg, 1473. VI. 9. Kastélya Gögingenben, Augsburg mellett.¹³² Györgyel és testvéreivel, Ulrichal és Jakabbal kezdődik a Fuggerrek magyarországi szereplése. Thurzó Jánossal és Györggyel három alapvető szerződést kötöttek a magyarországi bányaművelésre és kereskedelemre, 1495. III. 13-án, 1499. IV. 29-én és 1503. II. 9-én. A szerződések szövegét Wenczel Gusztáv közölte.¹³³

25. Imhof Regina – Regina Imhof, sz. Augsburg 1466 körül; † Augsburg 1526. III. 13.¹³⁴ A családi legenda szerint az Imhof család római eredetű: Im Hof – in Curia – Familia Curiatorum. A család

nevét sokféle változatban írta: Im Hof, von Hof, in Curia, a Curia, de Villa, Imhof, Imhoff. Bizonyított eredete a délnémet sváb Lauingen városába vezet, ahol már a XIII. század közepén sikeres nemzetközi kereskedelmet folytattak. Lauingenből idővel átszármaztak más délnémet kereskedő városokba, így Ulmba, Augsburgba, Nürnbergbe. Különösen sikeres volt az utóbbi ág. Nürnberg városában számos művészi alkotás dicséri mecénásságukat, közte a St. Lorenz templom híres szentségháza, Adam Kraft alkotása (1493-96). Regina a szintén jómódú, de szerényebb augsburgi ághoz tartozott.¹³⁵

VI. nemzedék

48. Fugger Jakab – Jacob Fugger, sz. Augsburg, 1398. IV. 2. után, † Augsburg, 1469. III. 23., cop. Augsburg, 1441. IV. 13.¹³⁶ Kereskedő Augsburgban. 1453-54 tagja a nagyobb városi tanácsnak. 1455-56-ban bíró. 1450-57-ben, 1460-62-ben, 1466-ban a takács céh vezetőségi tagja.¹³⁷ 1466 után átlép a kereskedők céhébe, mely döntő lépés volt a jövője szempontjából. Halála előtt két évvel, 1467-ben 7. helyen állt Augsburgban az adófizető polgárok sorában.

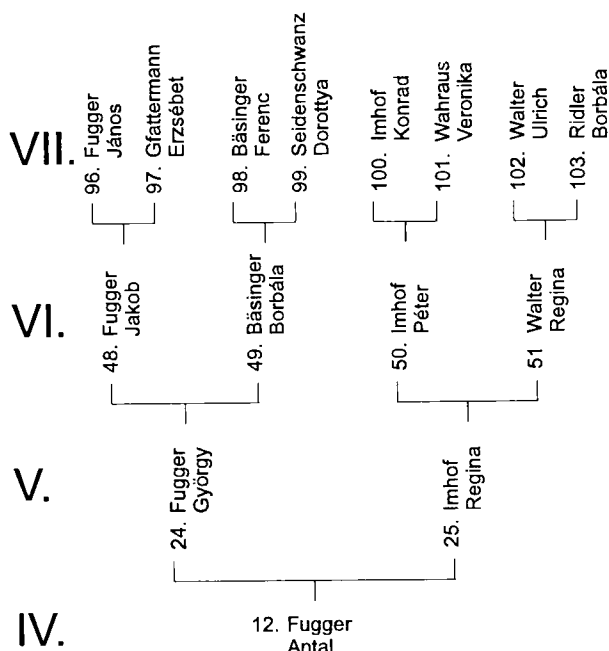
49. Bäsinger Borbála – Barbara Bäsinger, † Augsburg, 1497. VII. 23.¹³⁸ Közel 30 évig élte túl férjét. Kitűnően gazdálkodott, a családi vagyont tovább gyarapította.¹³⁹

50. Imhof Péter – Peter Imhof, † 1505, cop. 1464. XI. 16. Nemzetközi kereskedő, Augsburg székhellyel. A városi tanács tagja 1464-1504. A St. Moritz templom kincstárnoka.¹⁴⁰

51. Walter Regina – Regina Walter, sz. Augsburg 1444. XI. 30., † Augsburg, 1514. II. 17.¹⁴¹ A Walter család donauwörthi származású.¹⁴² Első ismert őse, Cunrat (Konrad) 1310 körül élt. 1. Ulrich a XV. század elején jött Augsburgba, ahol nemzetközi kereskedő lett.

VII. nemzedék

96. Fugger János – Hans Fugger, sz. a Lechmezőn fekvő Graben községben, † Augsburg, 1408 körül.¹⁴³ Kétszer nősült. 1367-ben Augsburgban feleségül vette Widolf Klárát, egy takácsmester lányát. Fugger Jakab (48 sz.) anyja a második feleség volt, akivel 1379 körül kelt egybe. Fugger János 1367 óta üzte a takácsmesterséget Augs-

6. tábla
Fugger Antal ősei

burgban. 1370-ben nyerte el a polgárjogot. Hamarosan bevásztották a városi nagyobb, majd a kisebb, végrehajtó tanácsba. A takács céh vezetőségi tagja volt 1386-87-ben, 1390-98-ban. A gyors polgári előmenetelben nyilván része volt apósa állásának is.

Fugger János apja, János takácsmester volt Grabenban. Anyja, Meissner Mária a Mindelheim melletti Kirchheimből (Schwaben) származott.¹⁴⁴ Eddig vezethető vissza a Fuggerek ősfája.

97. C. *ermann Erzsébet – Elisabeth Gfattermann, † Augsburg, 1436. Apja, János a takácsok céhmestere és a városi tanács tagja.¹⁴⁵

98. Bäsinger Ferenc – Franz Bäsinger, sz. Augsburg; † Schwaz, Tirol, 1467. Aranyműves Augsburgban, amellet a pénzverde mestere.¹⁴⁶ 1444-ben csődbe jutott és a tirolai Schwazba menekült, ahol az ezüstművek alkalmazottja lett. Később 75 %-ban kiegyezett a hitelezőkkel, veje Fugger Jakab jótállása mellett.¹⁴⁷

99. Seidenschwanz Dorottya – Dorothea Seidenschwanz.¹⁴⁸

100. Imhof Konrád – Conrad Imhof, † Augsburg, 1463 körül, tem. Augsburg, St. Moritz; 1432 körül.¹⁴⁹ Nemzetközi kereskedő Augsburgban és Velencében.

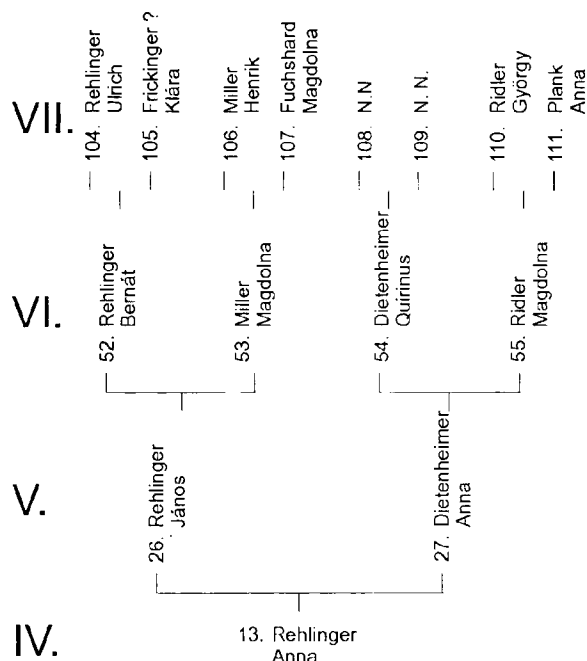
101. Wahraus Veronika – Veronika Wahraus, Erhard és Bitschlin Anna lánya, sz. 1432., † Augsburg, 1477.¹⁵⁰ A Wahraus család eichstädti¹⁵¹ patrícius család, egyik ága Augsburgba költözött. A Bitschlin család augsburgi patrícius család, amely a városnak hét polgármestert adott.

102. Walter 2. Ulrik – Ulrich Walter II., sz. Augsburg, 1418., † Augsburg, 1505. I. 1., tem. Augsburg, Dom; cop. Augsburg, 1437. IX. 9. Nemzetközi kereskedő. A városi tanácsnak a közművekért felelős tagja. A negyedik leggazdagabb polgár Augsburgban. 1457 óta az augsburgi püspök örökös udvarmestere.¹⁵²

103. Ridler Borbála – Barbara Ridler, sz. 1420, † Augsburg, 1507. III. 12. Huszonkét gyereket szült, mégis 87 évet élt meg. Halálakor 133 leszármazottja élt.¹⁵³ Borbála szülei: Márk és Schenk Erzsébet – Marx Ridler, Elisabeth Schenk. A Ridler családról lásd az 55. szám alatt.

V. nemzedék

26. Rehlinger János – Johan Rehlinger zu Horgau und Radau; sz. 1483, † Füssen, Bajorország, 1553. VI. 5.; cop. Augsburg, 1504.¹⁵⁴ Császári ta-

7. tábla
Rehlinger Anna ősei

nácsos, augsburgi patrícius, a város tanácsának tagja.¹⁵⁵

27. Dietenheimer Anna – Anna von Dietenheimer, sz. 1487, † 1563. II. 8.¹⁵⁶ Sváb nemesi család, amelynek Anna volt utolsó tagja.

VI. nemzedék

52. Rehlinger Bernát – Bernhard Rehlinger auf Horgau, cop. 1474. Patricius Augsburgban.¹⁵⁷

53. Miller Magdolna – Magdalena Miller, 1474-83.¹⁵⁸ A család, mint a neve is jelzi, eredetileg a molnár mesterséget űzte, a nördlingeni úgynevezett hegyi malom tulajdonosa volt.¹⁵⁹

54. Dietenheimer Quirinus – Quirinus von Dietenheimer, † 1537; tem. Horgau; cop. 1485. XII. 31. Lovassági kapitány.¹⁶⁰

55. Ridler Magdolna – Magdalena Ridler, 1485-87.¹⁶¹ A család patrícius kereskedő család. A XIII. század végén jött Münchenbe, ahol hamarosan vezető szerepet játszott. Tagjai főleg olasz városokkal kereskedtek.¹⁶²

VII. nemzedék

104. Rehlinger Ulrik – Ulrich Rehlinger, sz. Augsburg 1399-1400; † 1481; cop. 1426-27. Nemzetközi kereskedő. Polgármester 1440, 1445-46, 1454, 1456. Rendkívüli követ, 1442-től ismételt diplomáciai feladatokat bízott rá Augsburg városa.¹⁶³

105. ? Frickinger Klára – Clara Frickinger, György és Rehm Orsolya lánya.¹⁶⁴ Az irodalom túlnyomó többsége őt tartja Rehlinger Bernát (52. sz.) anyjának.¹⁶⁵ Magam ezt kétellyel fogadom. Klára halálozási idejét nagyon bőven 1436-44-re teszik; a második feleség, N. Veronika 1444. IX. 3-án szerepel először. Rehlinger Bernát születési ideje nem ismert, házasságát 1474-ben kötötte. Hogy Frickinger Klára fia lehessen, több mint 30 évesnek kellett lennie házassága megkötésekor.

A Frickinger család régi nördlingeni patricius család. Klára apja, György azonban Ulmban szerzett polgárjogot. Ott és Augsburgban volt bejegyzett nagykereskedő.

106. Miller Henrik – Heinrich Miller, sz. Nördlingen 1412-15; cop. Nördlingen 1440;¹⁶⁶ nemzetközi kereskedő;¹⁶⁷ 1445-től a nördlingeni városi tanács tagja, 1451-ben polgármester. Apja, János¹⁶⁸ szintén kereskedő volt, de jóval szerényebb vagyonnal mint később a fia. A nagyapa, Heinz Müller a már említett hegyi malom tulajdonosa volt. Henrik édesanyja, Gernand Ágnes másodszor Fuchshard Jakabhoz ment férjhez, aki Ágnessel együtt három kiskorú fiát is befogadta házába.

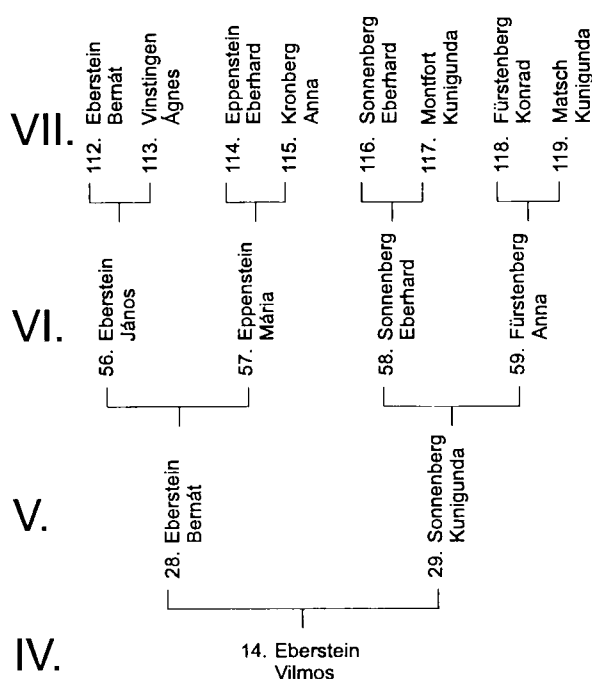
107. Fuchshard Magdolna – Madalena Fuchshard † Nördlingen 1462. X. 3.; tem. Nördlingen, St. Georg.¹⁶⁹ Szülei nem ismertek, Fuchshard Jakab kereskedő rokona volt, aki Magdolna férjének, Miller Henriknek nevelőapja volt.

110. Ridler György – Georg Ridler, Lajos és Engelschalk Erzsébet fia; cop. 1442; † 1486.¹⁷⁰ Nagykereskedő Münchenben.

111. Plank Anna – Anna Plank, szülei nem ismertek. A Plank család a bajor Rosenheim városából származott.¹⁷¹

V. nemzedék

28. Gróf Eberstein 3. Bernát – Graf Bernhard III. von Eberstein, sz. 1459, † 1526,¹⁷² tem. Gernsbach, 1494.¹⁷³ A pfalzi választófejedelem tanácsosa. 1510-20-ig a birodalmi kamaratörvényszék elnöke volt. Végrendelete: 1520. IX. 10-i.

8. tábla
Eberstein Vilmos ősei

29. Sonnenberg Kunigunda grófnő – Kunigunde Gräfin von Sonnenberg, sz. 1482,¹⁷⁴ † 1538. IX. 25, tem. Gernsbach.

A család eredeti neve „von Tanne”, a Welf hercegek familiárisa volt.¹⁷⁵ Első ismert őst, Eberhardot 1162-ben és 1182-ben említik. 1175 körül a Welf herceg átengedte a von Tanne családot a Hohenstaufenek szolgálatába, ahol a pohárnoki majd az asztalnoki (Truchsess) tisztséget viselték. Az előbb említett Eberhard dédunokája, szintén Eberhard elvette feleségül a kihalóban lévő Truchsess von Waldburg család örökösét, Adelheidet, megkapta azok birtokát királyi hűbérként és felvette a Truchsess von Waldburg nevet mint családnevet is. A család későbbi birtokszerzeményei közé tartozott a Voralbergben fekvő Sonnenberg uradalom, amelyet időközben grófsággá emeltek. 1. Eberhard 1455 körül felvette a Sonnenberg grófja címet. Ez az ág 1511-ben kihalt.¹⁷⁶

VI. nemzedék

56. Gróf Eberstein János – Graf Hans von Eberstein, sz. 1421, † 1479, tem. Gernsbach, 1435. X. 10.¹⁷⁷ 1440-ben vette át az uralmat Neu-Ebersteinben. 1459-ben bajor hercegi, 1474-ben osztrák főhercegi tanácsos.

57. Eppenstein Mária – Maria (Merge) von Eppenstein, 1435, 1461.¹⁷⁸ Sváb szabad nemesi¹⁷⁹ család. Első ismert ős Gerhard von Hagenhausen, 1131, 1166. Fia, 2. Gerhard, 1178, 1186 a von Hagenhausen mellett a von Eppstein (Eppenstein) nevet is használta. Ennek fia, 1. Gottfried már túlnyomóan von Eppstein. Mária a család königsteini ágához tartozott.¹⁸⁰

58. Gróf Sonnenberg 2. Eberhard – Eberhard II cop. Truchsess von Waldburg, Graf von Sonnenberg, sz. 1452 k.; † 1483. IV. 22.; 1481. I. 18.¹⁸¹ A házassági szerződést 1481. VI. 14-én véglegesítették, a házasság két évig tartott.

59. Fürstenberg Anna grófnő – Anna Gräfin von Fürstenberg, sz. 1467. V. 13.; † 1522 k. Anna férje korai halála után, 1489-ben újra férjhez ment báró Schwarzenberg Zsigmondhoz.¹⁸² A Fürstenberg család sváb eredetű, a urachi grófi családból ágazott el. Anna a Fürstenberg székhelyű grófi ághoz tartozott.¹⁸³

VII. nemzedék

112. Gróf Eberstein 1. Bernát – Graf Bernhard I von Eberstein, sz. 1381.; † 1420. II. 7.; tem. Frauenalb;¹⁸⁴ 1419 k. Neu-Eberstein ura. 1412-20 Pfalz-i kormányzóhelyettes Elzászban; 1420 Ortenberg¹⁸⁵ várnagya.

113. Vinstingen Ágnes – Agnes von Vinstingen, 3. János és 2. felesége, Lichtenberg Adelheid lánya;¹⁸⁶ † 1440. V. 13. után. A Vinstingen család a Malberg családból ágazott el.¹⁸⁷ A család két ágra szakadt, az egyik ág ragadványneve – a címer után – Schwanenhals (hattyúnyak), a másiké Brackenkopf (vizslafej). Ágnes az utóbbi ághoz tartozott.¹⁸⁸

114. Eppenstein Eberhard – Eberhard von Eppenstein, 1401-42; † 1443. I. 8. után,¹⁸⁹ cop. 1412. XI. 18., házassági szerződés 1408. IX. 13. Königs-tein ura.

115. Kronberg Anna – Anna von Kronberg, 8. Walter és 2. felesége, Runkel Erzsébet lánya, sz. 1398 k., † 1442.¹⁹⁰ A család eredeti neve Eschborn,¹⁹¹ mint ilyen 1150 óta szerepelt. A család

tagjai királyi familiárisok voltak,¹⁹² a királyi várakat, birtokokat felügyelték. 1225 körül építették az Alt-König hegység egyik sziklafokán Cronenberg, azaz Cronberg várát.¹⁹³ A címerkép alapján a család három ágra oszlott: Kronenstamm, Flügelstamm, Ohrenstamm. Ez utóbbihoz tartozott Anna.¹⁹⁴

116. Gróf Sonnenberg 1. Eberhard – Eberhard I Truchsess von Waldburg, Graf von Sonnenberg, † 1479. IX. 22., cop. 1432 k.,¹⁹⁵ 1438 Scheer, 1452 Friedberg ura, 1455 Sonnenberg 1. grófja, 1450 Feldkirch várnagya¹⁹⁶ és Vorarlberg kormányzója.

117. Montfort Kunigunda grófnő – Kunigunda Gräfin von Montfort, 4. Vilmos és Werdenberg Kunigunda grófnő lánya, 1432-63.¹⁹⁷ A család a tübingeni grófi családból ágazott el. Birtokai három országra is kiterjedtek.¹⁹⁸

118. Gróf Fürstenberg Konrád – Graf Konrad von Fürstenberg zu Fürstenberg, 5. Henrik és 3. felesége, Lupfen Erzsébet grófnő fia, 1437-ben kiskorú, 1449-ben nagykorú, † 1484. IV. 24.,¹⁹⁹ tem. Neudungen,²⁰⁰ cop. 1462.²⁰¹ 1449 Baar tartománygrófja.²⁰²

119. Matsch Kunigunda – Kunigunde Vögtin von Matsch, 9. Ulrik és Kirchberg Ágnes grófnő lánya, † 1469. V. 19., tem. Neudungen.²⁰³ A család graubündeni származású, a XII. század közepe óta szerepel. Ismételten Matsch (Maccio, Mazzo) várnagya, a „Vogt” szót hamarosan nevének részévé tette: Vogt von Matsch.²⁰⁴

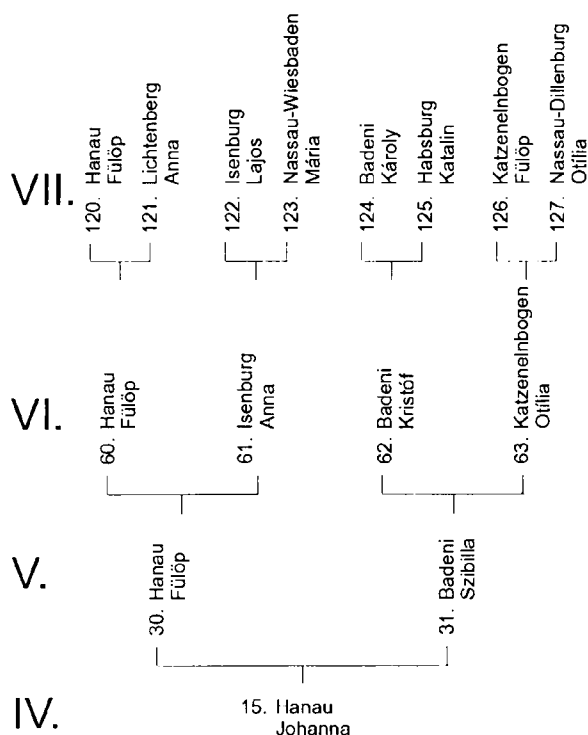
V. nemzedék

30. Gróf Hanau 3. Fülöp – Philipp III. Graf von Hanau in Lichtenberg, sz. 1482. X. 18., † 1538. V. 15., cop. 1505. I. 24.²⁰⁵ 1505-ben vette át az uralmat Lichtenbergben, Alsó-Elzászban.

31. Badeni Szibilla örgrófnő – Sybille Markgräfin von Baden, sz. 1485. IV. 26., † 1518. VII. 10.²⁰⁶ A badeni örgrófi család a Zähringen hercegi családdal fakadt közös töről. Őse Bertold Breisgau-i gróf, 962, 968.²⁰⁷

VI. nemzedék

60. Gróf Hanau 2. Fülöp – Philipp II. Graf von Hanau in Lichtenberg, sz. 1462. V. 31., † 1505. VIII. 22., cop. 1480. IX. 9.²⁰⁸ Apja halálakor, 1480-ban az Alsó-elzászi Lichtenberg uradalmat örökölte, amely anyja révén jutott a Hanau családhoz.

9. tábla
Hanau Johanna ősei

61. Isenburg Anna grófnő – Anna Gräfin von Isenburg, sz. 1460. I. 6., † 1522. VII. 27.²⁰⁹ A család őse Rembold, 1058, 1075, a Gau rendszer idején Niederlahngauban volt gróf. Fia 1093-ban már von Isenburgnak²¹⁰ írta magát. A család számtalan vonalra ágazott el.²¹¹ Anna az Isenburg-Büdingen-i ághoz tartozott.²¹²

62. Örgróf Badeni Kristóf – Christoph Markgraf von Baden, sz. 1453. XI. 13., † 1527. IV. 19. Hohenbaden, 1469. I. 30.²¹³ Kristóf 1475-ben lépett uralkodóként, járványban elhunyt édesapja örökébe. Vitéz katona volt, országgyarapító, politikai reformer. Közel 50 évig tartott házasságából 10 fia és 5 lánya született.²¹⁴ Halála után két világi pályán maradt fia, Bernát és Ernő ketté osztotta az örgrófságot.

63. Katzenelnbogen Otília grófnő – Otília Gräfin von Katzenelnbogen, sz. 1453. III. 22.²¹⁵ † 1517. VIII. 15.²¹⁶ A család első ismert őse, Detre (Dietrich) a XI. század végén élt.²¹⁷

VII. nemzedék

120. Gróf Hanau 1. Fülöp – Graf Philip I von Hanau, 2. Reinhard és Nassau-Beilstein Katalin grófnő fia, sz. 1417., † 1480. V. 10., cop. 1458.²¹⁸ Babenhausen és – felesége jogán – Lichtenberg²¹⁹ felének ura.

121. Lichtenberg Anna – Anna von Lichtenberg, 5. Lajos és Hohenlohe Erzsébet grófnő lánya, sz. 1442. X. 25., † 1474. VI. 10.²²⁰ A XII. század vége óta ismert család, tagjai öt nemzedéken át Strassburg várnagyi hivatalának viselői voltak.

122. Gróf Isenburg Lajos – Graf Ludwig von Isenburg, 1. Detre és Solms Erzsébet grófnő fia, sz. 1422., † 1511. VI. 4., cop. 1455. V. 25.²²¹ 1461-ben, apja halála után lett Büdingen ura.

123. Nassau Mária grófnő, a wiesbadeni ágból – Maria Gräfin von Nassau (-Wiesbaden), János és Nassau (-Dillenburg) Mária grófnő lánya, sz. 1438., † 1480. I. 10.²²² A család eredetileg Lauenburg²²³ grófja volt és a XI. század óta dokumentált. A XII. század elején felépítették nassauai kastélyukat a Lahn folyó partján, és 1. Walram, 1167-1198, felvette a Nassau grófja címet. Ma a volt Nassau túlnyomó részt Hessen szövetségi államhoz tartozik. A holland királyi és a luxemburgi nagyhercegi uralkodó család a Nassau család le-származottja.

124. Örgróf Badeni 1. Károly – Karl Markgraf von Baden, Jakab és Lotharingiai Katalin hercegnő fia, † 1475. II. 24., 1447. VII.²²⁴ Az uralmat 1453-ban vette át Badenban.

125. Habsburg Katalin főhercegnő – Katharina von Habsburg, Erzherzogin von Österreich, Ernő főherceg és 2. felesége, Piast Cymburka mazovia hercegnő lánya, † 1493.²²⁵ Katalin húga volt III. Frigyes császárnak.²²⁶

126. Ifj. gróf Katzenelnbogen Fülöp – Philipp Graf von Katzenelnbogen, der Jüngere, id. Fülöp és Württemberg Anna grófnő fia, sz. 1427., † Darmstadt, 1453. II. 27., tem. Kloster Eberbach, 1450.²²⁷

127. Nassau Otília grófnő, a Dillenburg-i ágból, – Ottilie Gräfin von Nassau (-Dillenburg), 2. Henrik és 1. felesége, Virneburg Genoveva grófnő lánya, sz. 1437. IV., † 1493.²²⁸

Pálffy Pál ősfáján három fővonal különböztethető meg: az apai magyar vonal, az anyai nagyapai délnémet patrícius-kereskedő vonal és az anyai nagyanyai német főuri vonal.

Az apai ősvonal – eredetében – máig se tisztázott. Valószínű, hogy a Pálffy család Dél-Pozsony vármegyei kis- vagy középnemes környezetből nőtt ki, fokozatosan gyarapítva földbirtokát. Az első ismert nemzedékek férfi tagjainak a családkutatók által említett házasságai is homályosak. A feleségek nem helyezhetők el megfelelő családfákon és ezért jelentőségük sem elemezhető. Az első tisztában látható házasság Pálffy Pál és Bakócz Klára között két feltörő családot kötött össze, ahol a Bakóczok jobbágy származását kellőképp ellensúlyozta Bakócz Tamás bíboros hírneve és bőkezűsége. Mindenesetre a Pálffyak nem érezték méltatlannak a Bakócz család címerét és előnevét is átvenni. Pálffy Péter házassága Győr nembeli Dersfi Zsófiával már az ősi magyar nemzetségekkel hozta kapcsolatba a Pálffyakat. Pálffy Miklós bárói diplomájának tanúsága szerint a Pálffyak ezt a két utóbbi családi kapcsolatot találták említésre méltónak, bár a Bakócz név helyébe az abban az időben már jobban hangzó Erdődy név került. Ha a Pálffyak Héderváry vagy Ujlaki utódoknak tartották volna magukat, szinte elképzelhetetlen, hogy ezt említés nélkül hagyták volna. Úgy gondolom, hogy a Héderváry származás legendája csak később került megfogalmazásra, amikor az új vezető réteg kétségtelen politikai és gazdasági hatalmát az ősi származás társadalmi tekintélyével is fokozni kívánta. Mindenesetre a Pálffyak szerényebbek – illetőleg levéltárosaik jó-

zanabbak – voltak, mint pl. az Esterházyak, akik Noétól vagy legalább Attila apjától Bendegúztól vezették le ősfájukat.²²⁹ Bár időlegesen voltak birtokaik Szlavóniában is, földbirtokuk zöme Észak-Magyarországon feküdt, a török veszedelemtől, a belharcoktól, az idegen zsoldosoktól aránylag védett területen. Gazdálkodásuk így átgondoltabb keretek között folyhatott.

A Bakócz és a Dersfi kapcsolat után Pálffy Miklós házassága Fugger Máriával – valószínűleg nem tudatosan – a régi nyugat-magyarországi főurak szokását követte, akik az ország határain kívül is teremtettek rokoni kapcsolatokat. Az a ritka helyzet állt elő, hogy ez a házasság egyszerre kapcsolta a Pálffyakat a német vezető elit mindkét fővonalához, a városi patríciusokhoz és a területi hűbérurakhoz. Pálffy Pál anyai nagyapja, Fugger Márk ősei között ott találhatjuk a dél-német sváb és bajor városok, Augsburg, Donauwörth, Nördlingen, München, legsikeresebb kereskedőbankár családait, akik sok értékes példával szolgálhattak az utódoknak.

Pálffy Pál anyai nagyanyja, Eberstein Szibilla grófnő révén a német főúri réteghez is kapcsolódott.

Ez a változatos családi háttér tudatosan vállalt vagy természetesen ható örökségével segítette Pálffy Pált sikeres életútjában.

Feketekuty László

JEGYZETEK

97. Szerk.: Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső A Zichy és vázsonykeői gr. Zichy család idősb ágának okmánytára. I-XII. k. Pest, Bp., 1871-1931. (továbbiakban: Zichy okmánytár) I.518.

98. Siebmacher's Grosses und allgemeines Wappenbuch Bd. 28. Steiermark.

99. MOL P 307 – Hadik-Barkóczy család levéltára, 14. sz.

100. Szily Jenő: A kisbattyáni és geresgali Battyányi család. „Turul” 1912, 21. p.

101. Origo et genealogia illustri Batthyanyianorum gentes. Posony, 1788.

102. Reiszig Ede: A kanizsaiak a XV. században. Második közlemény „Turul” 1941, 81. p.

103. Závodszy Levente – Radvánszky Béla: A Héderváry család oklevéltára. Bp., 1909. I. 323. p.

104. Siebmacher's Grosses und allgemeines Wappenbuch Bd. 28. Steiermark

105. Daróczy Zoltán: Dóczyak és Nagylucseyek. „Turul” 1938. 83. p. (továbbiakban: Daróczy i.m.)

106. Schönherr Gyula: Nagylúcsei Orbán címereslevele 1480-ból. „Turul” 1898. évf. 62. p.

107. MOL P 603 Simonyi lt. 71.; Zichy okmánytár I. 180.

108. Zichy okmánytár I. 180., II. 327.

109. MOL. A 133 Pataky Károly genealogiai gyűjteménye. I.b.230.

110. Nagy i.m. 7. k. 122. p. és 3. k. 335. p.

111. Daróczy i.m. 82. p.

112. Szerémi, i.m. 527. p.

113. Zichy okmánytár I. 261. p.

114. Csánki, i.m. II. 540. p. és 544. p.

115. Csánki, i.m. II. 688. p.

116. 1397-ben kapta Zsigmond királytól a Fejér vármegyei Battyánt (ma Szabadbattyán), azóta a Battyáni nevet is használta.

117. Katalin második férje Csapy András.

118. 1403. V. 13.: Ladislaus et Albertus filii Georgii Parvi de Kővágóórs. Zsigmond kori oklevéltár II/1 – 2422., Zichy okmánytár I. 180.

119. Siebmacher's Grosses und allgemeines Wappenbuch Bd. 28. Steiermark.

120. A források Nádasdy Klárának mondják, tekintettel a Nádasdy és a Pogány család közös eredetére, de nem kérdéses, hogy Klára a Pogány családhoz tartozik.

121. Szerk.: *Barabás Samu* A római szent birodalmi grófi széki Teleki család oklevéltára I-II. k. Bp., 1895. II. k. LXII. sz. irat.

122. *Borsa Iván*: Egy középnemes család a középkori Somogyban. Az Antimus család, elődei és rokonai. In.: Levéltári Évkönyv 11. Somogy megye múltjából. Kaposvár, 1980. 14. p. tábla.

123. MOL P 1396, Jeszenák család levéltára 32. sz.

124. Zsigmond kori oklevéltár II/1 – 2815.

125. U.o. II/1 – 3982.

126. Közvetett bizonyítékok azonban Pogány Klára mellett szólnak. *Borsa Iván*: Az Antimus család. II. („Turul” LXVI. 1993/1-2, 9. p.) megemlíti, hogy az Antimus családot érintő későbbi vagyon ügyekben Klára nőtestvérének Margitnak az utódai, az Erdélyiek tiltakoztak a Batthyányiak azonban nem, ill. 1482-ben csak szomszédsági és nem leányági alapon. Borsa ebből arra következtet, hogy Margit vagyoni igényeit férjhez menetelekor nem rendezték, Klaráét pedig igen. Én inkább arra hajlok, hogy ez a különbség a két család magatartásában azt sugallja, hogy nem Antimus Klára volt Battyhány András anyja. Jelzésnek számíthat Pogány Klára apjának András neve is.

127. Csánki, i.m. II. 584. p.

128. Comes Budislav de Krbava.

129. Nicolaus de Zákány Bodizlo dictus.

130. Daróczy i.m. 82. p.

131. Schönherr i.m. 66. p.

132. Fugger Genealogie IV. 6.; Europäische Stammtafeln. Bd. IX. Taf. 34.

133. Történelmi Tár 1882, 622-669. pp.

134. Fugger Genealogie IV/6. Europäische Stammtafeln IX/34.

135. *Muffhain Leonhard*: Bericht von der Familie der Herren Im Hof. 1637; Ulmero, Dissertatione historica de antiqua et nobilissime Familie im Hof, de anno 1651; *Imhof Christoph* von: Die Imhoff. Handelsherren u. Kunstliebhaber. In.: Mitteilungen des historischen Vereins der Stadt Nürnberg. 1975. 1-42 pp.; *Eirich, Raimund*: Die Imhof in den Schwäbischen Städten im ausgehenden Mittelalter. Ottobeuren, 1977. (továbbiakban: Eirich i.m.)

136. Fugger Genealogie III/2; Europäische Stammtafeln IX/32.

137. Zwölfer der Weberzunft.

138. Fugger Genealogie III/2.

139. Simnacher. Fuggertestamente. 3. p.

140. Eirich, i.m. 25. p. és 3. tábla.

141. U.ő. 26. p. és 3. tábla.

142. Donauwörth szabad császári város, ma Bajorországban van.

143. Fugger Genealogie II/1.

144. Fugger Genealogie I.

145. Fugger Genealogie II/1.

146. Fugger Genealogie III/2.

147. *Siemens, Hermann Werner*: Die Vorfahren des Friedrich Müller, München, 1957. S. 55.

148. Fugger Genealogie III/2.

149. Eirich, i.m. 24. o.

150. Eirich, i.m. 24. o.; Imhoff, i.m. 10. p.

151. Bajorországi püspöki város.

152. Chroniken der deutschen Städte. Bd. 22 (Augsburg 3), 385. p.; Siemens, i.m. 201. s. köv. p.

153. Chroniken der deutschen Städte. Bd. 22. 390 p.; *Jürgen VanDamme*: Vorfahren des Tile VanDamme. 8. kt. Braunschweig, 1970/71. Bd. 8, 121. p.

154. Fugger Genealogie A V/1.

155. Genealogisches Handbuch des in Bayern immatrikulierten Adels. Bd. VII. 1961. 364. p. (a továbbiakban: Gen. Handbuch Bayern.)

156. Fugger Genealogie A V/1; Gen. Handbuch Bayern, VII/364. p.

157. Gen. Handbuch Bayern VII/364. p.

158. 1474: házasság; 1483: fia, János születése.

159. *Beyschlag, Daniel Eberhard* (fortgesetzt durch *Müller Johannes*): Beiträge zur Nördlingenischen Geschlechtshistorie. I-II. Nördlingen, 1801, 1803.

160. Gen. Handbuch Bayern, VII/364; adatok: Nachlass Bourcy, Niklas Freiherr von Schrenck u. Notzing, Charlottesville, Virginia, USA genealogiai gyűjteményében.

161. 1485: házasság; 1487: lánya, Anna születése.

162. Ernest Geiss: Beiträge zur Geschichte des Patrizier Geschlechtes Ridler in München. Oberbayerisches Archiv für vaterländische Geschichte. V. S. 87-115; Siemens, i.m. 265-269. pp.

163. Gen. Handbuch Bayern, VII/364; Genealogie, 1963, Heft 5. 531. p.

164. Siemens, i.m. 261. p.

165. Utalást lásd: Genealogie, 1963. S. 529.

166. *Wulz, G.*: Die Stifter des Hochaltars bei St. Georg in Nördlingen. „Daniel”, 1972, Heft 2, 2-9. pp.

167. 1462-ben 19.500 forint (Gulden) vagyon után adózott. Ő volt a város leggazdagabb polgára. (Wulz, i.m. 9. p.)

168. Ő még túlnyomóan a Müller nevet viselte.

169. A templomban emlékmű, Herlin F. munkája. Rajta Miller Henrik négy fiával, és felesége Magdolna négy lányával (Wulz, i.m. 6. o.).

170. Nachlass Bourcy, Charlottesville.

171. Ugyanott.

172. Europäische Stammtafeln. Neue Folge. Bd. XII, 1992, Taf. 29

173. U.o. Bd. V, Taf. 148. A házások között nagy volt a különbség, a menyasszony 12 éves volt.

174. Europäische Stammtafeln. Neue Folge. Bd. V, Taf. 148.

175. Tanne község Sváország Allgäu körzetében fekszik.

176. *Bradler, Günther*: Studien zur Geschichte der Ministerialität im Allgäu und in Ober-Schwaben. Göttingen, 1973; *Köberlin*: Chronik der Truchsesse von Waldburg. Memmingen, 1777. *Vochezer, Joseph*: Geschichte des fürstlichen Hauses Waldburg in Schwaben. I-III. 1888-1907;

177. Europäische Stammtafeln. Neue Folge. Bd. XII, Taf. 29.; 1435 nyilván a házassági szerződés dátuma. A vőlegény csak 14 éves volt, a menyasszony egész kis gyerek.

178. Europäische Stammtafeln. Régi sorozat. III/89 és IV/132.

179. Reichsfrei, azaz nem hűbéres.

180. Königstein a Taunus hegységben a mai Hessenben.

181. Europäische Stammtafeln. Neue Folge. Bd. V/14 és V/148.

182. U.o. V/14.

183. Grafen von Fürstenberg zu Fürstenberg. Fürstenberg Badenben, Donaueschingen mellett fekszik, közel a Duna forrásvidékéhez.; Vö.: *Riezler, Siegmund*: Fürstenbergisches Urkundenbuch. I-II. Tübingen 1877, III. 1878, IV. 1879, VII. 1891; *U.ö.*: Geschichte des fürstlichen Hauses Fürstenberg, Tübingen, 1833; *Münch*: Geschichte des Hauses und Landes Fürstenberg. 3 Bde. Aachen u. Leipzig, 1824; *Baumann, Ludwig – Tumbült, Georg* (szerk.), Mitteilungen aus dem Fürstlich Fürstenbergischen Archive. I-II. Tübingen, 1894, 1902.
184. Europäische Stammtafeln. Neue Folge. Bd. XII. Taf. 28.
185. Ortenberg, Baden.
186. Europäische Stammtafeln. Neue Folge. Bd. XI. Taf. 45.
187. Madelberg, később Malberg a.d. Kyll, Rajnavidék. Finstingen – Vinstingen, franciául Fenetrangle, Lotharingia.
188. *Parisse, Michel*: Noblesse et chevalerie en Lorraine médiévale. Nancy, 1982, pp. 385. s.
189. Europäische Stammtafeln. Régi sorozat III/89.
190. U.o. Neue Folge. XII/4.
191. Eschborn község a Taunus hegység és a Nidda folyó között.
192. Reichsministeriale.
193. A várat 1622-ben rombolták le. Cronberg még a XIV. század folyamán városi rangot kapott és a közeli Frankfurttal vetélkedett. Érdekesség: a Kronberg család királyi kiváltsággént a városban 12 zsidót oltalma alá vehetett.
194. *Ompfeda, Ludwig* von: Die von Kronberg. Frankfurt, 1899; *M. Müller-Hillebrand, Cronberg*: Die Geschichte eines Rittergeschlechtes und seiner Burg. Frankfurt, 1950; *Gensicke, Hellmuth*: Die von Kronberg. In.: Nassauische Annalen 98, 1987, S. 297-318. pp.
195. Europäische Stammtafeln. Neue Folge. V/148 és XII/55.
196. Scheer és Friedberg Svárországbán, Sonnenberg és Feldkirch Vorarlbergben.
197. Genealogisches Handbuch zur Schweizer Geschichte. Bd. I. Taf. XX.
198. Svárország, Svájc és Voralberg.
199. Europäische Stammtafeln. Neue Folge. V/14.
200. Neudungen ma Donaueschingen város része.
201. Europäische Stammtafeln. Neue Folge. XII/140.
202. Baar termékeny felföld Dél-Németországban, amely a Fekete-Erdőt a sváb Jurához csatolja. A XIII. század vége óta a Fürstenberg család uralta királyi adományként.
203. Europäische Stammtafeln. Neue Folge. XII/140.
204. *Ladurner, P. Justinian*: Die Vögte von Matsch. In.: Zeitschrift des Ferdinandeums in Tirol und Vorarlberg. 3. Folge. 16-18 Heft. Innsbruck, 1871-73.
205. Europäische Stammtafeln. Régi sorozat. III/85.
206. Ugyanott. Neue Folge. I/130.
207. Breisgau a későbbi badeni nagyhercegség déli része, Freiburg városával a központban.
208. Europäische Stammtafeln. Régi sorozat. III/85.
209. U.o. V/58.
210. A család nevét Ysenburg-nak is írják.
211. Nieder-Isenburg, Ober-Isenburg, Büdingen, Braunsberg, Grenzau, Arenfels, Limburg a.d. Lahn.
212. Büdingen Felső-Hessenben feküdt, Frankfurtól ÉNy-ra. *Fischer, Christian*: Geschlechtsregister der uralten Reichsständischen Häuser Isenburg. Mannheim, 1778; W.R. *Hamann*, Ahnentafel des Prinzen Wilhelm Karl von Isenburg. Darmstadt, 1913; *Isenburg Wilhelm Karl Prinz*: Isenburg-Ysenburg. Stammtafel des Geschlechtes, Berlin, 1941; *Simon, G.*: Die Geschichte des Reichsständischen Hauses Isenburg und Büdingen. 3 Bde. Frankfurt a Main, 1865; *Battenberg Friedrich* (szerk.), Isenburger Urkunden. 3 Bde. Darmstadt-Marburg, 1976. Az Europäische Stammtafeln című reprezentatív, genealógiai sorozatot Isenburg Vilmos Károly herceg alapította és ő szerkesztette a régi sorozat nagy részét.
213. Europäische Stammtafeln. Neue Folge. I/130.
214. Hans Baldung örököztette meg a nagy családot egy fogadalmi táblán.
215. Europäische Stammtafeln. Neue Folge. I/130.
216. U.o. XI/121.
217. Az ősi Katzenelnbogen kastély Hessen-Nassauban, a Nieder-Lahn kerület délnyugati sarkán feküdt. Irodalom: *Demandt Karl Ernst* (szerk.): Regesten der Grafen von Katzenelnbogen. I-II. Wiesbaden, 1953/54.
218. Europäische Stammtafeln. Régi sorozat. III/85.
219. Babenhausen ma Hessen szövetségi államban. Lichtenberg Alsó-Elzász, ma Bas-Rhin, Franciaország.
220. Europäische Stammtafeln. Neue Folge. XI/73.
221. U.o. Régi sorozat. V/58.
222. U.o. Neue Folge. I/109.
223. Lauenburg a Lahn folyó közelében feküdt a mai Felső-Hessenben.
224. Europäische Stammtafeln. Neue Folge. I/130.
225. U.o. Neue Folge. I/14. és I/130.
226. Az irodalomban a legújabb munka: *Hamann, Brigitte* Die Habsburger. Ein biographisches Lexikon. München, 1988.
227. Europäische Stammtafeln. Neue Folge. XI/121.
228. U.o. I/115. és XI/12.
229. MOL P 108. Repositorium 49. A köteg, 6. sz., 17. o.; B köteg, 1. és 2. sz., 43. p. Esterházy levéltár.

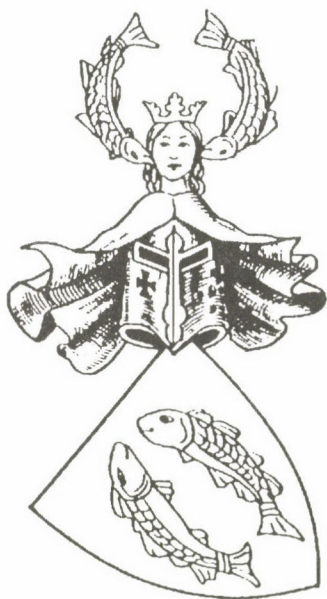

AZ ÁKOS NEMZETSÉG CÍMERE

„Ezen előkelő nemzetség czímerét, daczára a nagyszámú fennmaradt, a nemzetségre vonatkozó pecséteknek és más heraldikai emlékeknek, alig eloszlatható homály takarja, melyben csak tapogatódzunk, a nélkül, hogy kétségbevonhatatlan eredményre juthatnánk.” 1904-ben vetette papírra e sorokat a kiváló heraldikus, *Csoma József*, a magyar nemzetségi címerekről szóló, mindmáig alapvető összefoglaló munkájában.¹ Az Ákosok címeres emlékeivel előzőleg több tanulmányában is foglalkozott,² idézett művében pedig számbavette az összes akkor ismert forrást, és bár a nemzetségi címer meghatározásában a fejezet elején pesszi-

mistán fogalmazott, a végén megállapította, hogy az Ákos nemzetség ősi címere: „paizsban hal, sisakdísz koronás női törzs, két oldalt nyakához illetve két hal feje, melynek törzse félkörben kanyarodik a női törzs feje felé.”³

Kiindulópontként célszerű megismernünk Csoma gondolatmenetét, hisz ő is ugyanazzal a problémával küszködött, mint a mai kutató. Nevezetesen azzal, hogy a nemzetség különböző ágainak tagjai a középkorban bizonyos részleteiben néha közös, de egészében más jellegű címereket használtak. Az első nemzetségbeli emlékeken, Ernye fia István pecsétjein üres boglárpajzs, mellette madárszárnyak láthatók, egyiken alul egy kettőskereszt is van, míg a pelsőci Bebekék és Csetnekiek, meg az álmosdi Csirék pecsétjein és sírkövein a pajzsban kettőskereszt található. Ehhez a Bebekéknél és a Csetnekieknél egy sajátos sisakdísz társul: koronás női törzs, két oldalán halakkal. Csoma szerint ez a sisakdísz őrizte meg a régi közös nemzetségi címet, ami eredetileg a hal lehetett, csak mivel a kettőskeresztet a királyi címerből hatalmi jelvényként átvették, ez úgy-mond kiszorította a pajzsból a halat, ami azért megmaradt az ősi sisakdíszben. A folyamatot heraldikai párhuzamokkal igazolta.⁴ Kísérletét a szakmai körök nem fogadták el egyértelműen, az egyik legtekintélyesebb és leghozzáértőbb korabeli kritikus, *Varjú Elemér* szerint Csoma megfejtése „igen tetszetős ugyan, de nem elégít ki bennünket”.⁵ Néhány évtizeddel később egy új sírkő felbukkanásakor *Petrichevich Horváth Emil* adott új, látszólag végső – valójában elhibázott – megoldási lehetőséget, de tanulmánya akkor visszhangtalan maradt.⁶ A témával az elmúlt ötven évben nem foglalkozott senki, Csoma spekulatív úton kapott

A Csoma József által rekonstruált nemzetségi címer

hipotézise került be a szakmai köztudatba, így a halas címert mindenki tényként vette át.⁷ Sőt, vitákban szilárd érvként támaszkodnak rá, habár kisebb-nagyobb problémák ezzel kapcsolatban felmerültek. Györffy György arra az érdekes összefüggésre mutatott rá, amely szerint a magyar honfoglaláskori nemzetségfőktől származtatott XIII. századi úri nemzetségek általában totemállatnak is használatos állatalakokat, főként ragadozómadarat viselnek címerükben.⁸ Az Ákosok és Borsák hala némiképp kilógott a képből, majd Györffy bírálói, László Gyula és Kristó Gyula kiemelték, hogy a nemzetség nevének jelentése („fehér sólyom”) és címere között ellentmondás van.⁹ Engel Pál és Lóvei Pál a fennmaradt Bebek sírkövek „kritikai kiadásakor” Csoma nyomán még a halat tekintették a nemzetségi címernek,¹⁰ utóbb azonban hangsúlyozták a feltételezett nemzetségi címer és a Bebek, Csetneki címerek pajzsainak kettőskeresztje közötti ellentmondást.¹¹ Az Ákos nemzetség címerének jelen keretek közötti újrágondolása nemcsak azért vált szükségessé, mert Csoma kutatásai óta a levéltárakból újabb címeres pecsétek, a földből újabb sírkövek kerültek elő, amelyeket ő nem ismerhetett, hanem azért is, mert az általa is ismert régieket újra áttekintve és új megvilágításba helyezve, ezek más következtetések levonására jogosítanak.

A nemzetségi címer fogalma

Mielőtt rátérnénk a részletekre, szükséges tisztázni a fogalmi hátteret, azaz, hogy mit is értünk nemzetségi címeren, használatát milyen időhatárok közé szoríthatjuk és jogos-e az Ákos nemzetség címerének meghatározására kísérletet tenni. Egyszerűbben fogalmazva: volt-e, lehetett-e ősi nemzetségi címere az Ákosoknak vagy a szétágazó családok címerhasználatuk egymástól teljesen független volt? A kérdés annál inkább jogos, mivel a korai magyar társadalomtörténet egyik homályos pontja húzódik a probléma mögött.

Az 1880-as években – főként a „Turul” szakmai irányításával – fellendülő heraldikai irodalom már kezdetben kísérletet tett a különböző nemzetségi címerek meghatározására (Csergheő Géza, Nyáry Albert, Bárczay Oszkár), ugyanis a kutatóknak feltűnt, hogy az azonos nemzetségből származó méltóságviselők pecsétjein azonos ábra figyelhető meg. Ekkor született tulajdonképpen a nemzetségi címer fogalma, amelyet ilyen formában a közép-

kori forrásokban hiába keresünk, de amelyet a pecsétek teljes mértékben igazolnak. A XIII. századi nemzetségi címerek fogalmának meghatározásában ma is a legpontosabb Varjú Elemér definíciója: „Nemzetségi címerek elnevezése alatt olyan címereket értünk, amelyeket a nemzetségi kapcsolat fennállása és ismerete korában, tehát a XIII-XIV. században a nemzetségek egyes tagjai felvettek, s a melyek azután az illető nemzetségek közös jelvényévé váltak. Magától értetődik, hogy a nemzetségi címér a legritkább esetben, vagy talán soha nem ment vissza az egész nemzetség alapítójáig; azok, akikről a nemzetségek neveiket vették s akikről a szerte ágazott családok mint birtokaik közös hagyományozóira hivatkoztak, majdnem mind a címerviselést megelőző időben éltek. Nem szenved tehát kétséget, hogy a legtöbb nemzetségi címér a XIII. század folyamán, nem egy pedig éppen csak a XIV. században jött létre, mint valamely nemzetség egyik kiváló tagjának személyi jelvénye, melyet a vérrokonság főleg azért tett magáévá, hogy vele a nagytekinélyű rokonhoz való kapcsolatát mutassa.”¹²

E meghatározással kapcsolatban két dologra kell röviden kitérnünk kiegészítésként. Az egyik a nemzetségi címerek megkülönböztetése a későbbi családi címerektől, a másik pedig a nemzetségi címerek eredete. Az utóbbival kezdve megállapíthatjuk, hogy a honfoglaláskori, állami-politikai funkciót betöltő ún. ősnemzetségek és a XIII. századtól a „de genere” kifejezéssel összekötött „oklevelés” vagy „úri” nemzetségek, *genusok* közti különbségekre már rámutatott a történetírás,¹³ de a köztük lévő lehetséges kapcsolódási pontok közül épp a XIII. századi *genusok* címerválasztása jelenthet vékony, de fontos szálát.¹⁴ Hasonló jelenség figyelhető meg az advena nemzetségek esetében is. Györffy mutatott rá a nyugateurópaihoz hasonló címerábrázolásaikra is.¹⁵ Mivel pedig számos advena nemzetség az európai címerhasználat kezdete előtt telepedett meg Magyarországon (Balog, Gutkeled, Héder, Honfpázmány, Rátót) ez csak úgy képzelhető el, ha eredeti hazájukból való származás tudata befolyásolta címerválasztásukat. (Akár ún. „preheraldikus” jelvények, akár csak a rokoni kapcsolatok formájában.)

Maga a nemzetségi címer szorosan kapcsolódik a nemzetség fogalmához és így a XIII. századhoz. Köztudomású, hogy a nemzetségek felbomlása ágakra és családokra a XIV. században már előrehaladt, és a nagyjából ekkortól fennmaradt címeres emlékek már a felbomlott nemzetség utó-

dainak, a családoknak a címerét mutatja. Nemzeti címerekről tehát a XIV-XV. században csak akkor beszélhetünk, ha a nemzetség szétágazó családai többé-kevésbé következetesen ragaszkodtak a címert felvevő ősi jelvényéhez.¹⁶ Ha tehát a XIV-XV. században ugyanabból a nemzetségből származó családok esetleg más címereket használnak, akkor ezeket már családi címer elnevezéssel kell illetnünk. Joggal felvethető azonban a kérdés, hogy ilyen esetben helyreállítható-e az eredeti nemzetségi címer, egyáltalán volt-e ilyen? A választ a különböző családok vagy nemzetségi ágak címerhasználatára jellegzetességeinek és különbségeinek feltárása után adhatjuk meg. Mégpedig aszerint, hogy több család használ-e azonos jelvényt és egyes családok térnek-e el ettől, azaz a régi nemzetségi címertől,¹⁷ vagy pedig a különböző családok más-más jellegű címerkompozíciót viselnek, mint pl. az Ákos nemzetség családai a XIII-XV. században. Van-e értelme az Ákosok ősi nemzetségi címere után kutatnunk, amikor a források tanúsága szerint a nemzetségi ágak címerhasználatára jelentős eltéréseket mutat. A kérdésre a válasz a nemzetségnek a társadalomban betöltött helyében és történetében rejlik.

Az Ákos nemzetség eredete az írott források alapján a XII. század elejéig vezethető vissza. Krónikás adat tanúskodik arról, hogy Ákos nb. Moynolth 1132-ben a királyi udvar előkelője volt, Kinamos görög történetíró pedig egy Akuses nevű, az 1128. évi eseményekben szerepet játszó személyt a magyarok egyik leghíresebb emberének nevezi. Ákos nb. Ákos mester, az V. István-kori gesta szerzője művében saját nemzetségének, valamint a Bórnak és az Abának is kiemelkedő helyet biztosít a magyarok korai történetében. Kifejti, hogy ezek a nemzetségek a hét vezér utódaival származás tekintetében egyenlőek, ők is saját tettségük szerint szereztek maguknak szálláshelyet Pannóniában. A tendenciózusnak tűnő beállítást igazolja az, hogy az Abák eredete biztosan visszavezethető legalább a X. századig, és mindkét nemzetség igen korán – XII. század – megkezdte a különböző ágakra való felbomlását. Az Ákos nem a XIII. századra hat főágra oszlott, amelyeket csupán a „de genere Akus” megjelölés kötött össze és amelyek már sosem léptek fel egységes nemzetséggé. A nemzetség török eredetű neve,¹⁸ korai szétterjedése és területi elkülönülése,¹⁹ XII. századtól adatolt kiemelkedő politikai működése,²⁰ XIII. századi történeti tudata²¹ mind arra mutat, hogy igen régi eredetű nemzetséggel van dol-

gunk.²² Mivel pedig a többi ugyancsak régi és előkelő genusból származtatott nemzetségeknek (Aba, Becse-Gergely és Dorozsma, Csák, Tomaj stb.) megállapítható a nemzetségi címere,²³ jogos az igény arra, hogy az Ákosokét is felkutassuk, rámutatva a nemzetség tagjai által használt címerkiváltozatok okaira is.

Az alábbiakban következő gondolatmenet a szakirodalomban a nemzetségi címer szempontjából eddig felmerült és gyanúba hozott egyes címerrelemek módszeres számbavétele mentén halad, újra átgondolva a mellettük és ellenük felhozott érveket, utalva a magyar heraldikában felbukkanó egyéb előfordulásaira is.

A tolldíszek

A címerhasználat tekintetében problémamentes nemzetségek mellett az Ákos nb. családok címereinek közös motívumait fellelve eleinte a tollak és a kettőskereszt jött számításba, mint nemzetségi címer. *Bárczay Oszkár* szerint – mivel a kettőskeresztet méltósági jelvénynek tekinti – az Ákos nb. családoknál a kakas- vagy strucc toll a régebbi (a kettőskereszt pedig az újabb) címertípus. Azaz, bár nem mondja ki, de azt sejteti, hogy talán ez a nemzetségi címer.²⁴ Helyesen vette észre Bárczay, hogy valóban több nemzetségbeli személy pecsétjén és sírkövén szerepelnek tollak különböző variációkban. Ha csak végigtekintünk a tanulmány végén összeállított katalóguson, látható, hogy Ernye fia István – talán mindkét – pecsétjéről kezdve (Kat. 3.1 és 3.2), Bebek Imre országbíró nagypecsétjén át (Kat. 12.1) az álmosdi Csirék két pecsétjéig (Kat. 24.1 és 25.1) előfordulnak a tollak. Hasonlóképpen a már idézett Bebek-²⁵ valamint Csetneki-sírköveken is.²⁶ Alkalmazásuk azonban nem következetes, a kettőskeresztnek nem elmaradhatatlan kellékei. Funkciójukat és eredetüket azonban csak úgy érthetjük meg, ha a nemzetségi keretből kiszakadva a többi korabeli úgyszintén tolldíszes címeres emlékekkel vetjük össze őket.

Érdemes felsorolni a legkorábbi tolldíszes pecsétek tulajdonosait: Mihály zólyomi ispán (1272),²⁷ Aba nb. Péter tárnokmester (1281),²⁸ Héder nb. János szlavón bán (1285),²⁹ Bald kamaraispán (1291),³⁰ Devecseri Márton alországbíró (1295),³¹ Ákos nb. Ernye fia István országbíró (1299) és nádor (1311) (Kat. 3.1 és 3.2), Brebiri Pál szlavón bán (1300),³² Igmánd nb. Lőrinc erdélyi vajda (1304),³³ Babonics István comes (1308),³⁴

Héder nb. Benedek comes (1312),³⁵ Babonics János (1316),³⁶ Donch zólyomi ispán (1328, 1335),³⁷ Szécsenyi Tamás erdélyi vajda (1339).³⁸ Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a tolldísz a XIII. század 70-es éveiben tűnik fel a pecséteken, mint az öt hordozó sisak dekoratív ékessége. Elsősorban tehát a csatában forgolódó lovag sisakjához kötődik. Egy lépéssel megtoldva ezt, talán gyakorlati hadvezetési funkciót, katonai „rangjelzést” is sejthetünk mögötte. Mindenesetre sokat mond, hogy – István első pecsétjét is ide számítva – a két nem sisakon szereplő tolldísz a koraiak közé tartozik és számarányukat tekintve kivételnek tekinthető. *Vajay Szabolcs* már rámutatott arra, hogy ezek a tollbóbitás sisakdíszek vagy ernyők még korántsem tekinthetők a figurális sisakdíszekkel azonos funkciójú, „társadalmilag intézményesített szimbólumoknak”, hanem tulajdonképpen ezek elődjai voltak.³⁹

Már e néhány pecsét alapján is felvázolható a fejlődés menete és kizárható az, hogy a tolldíszek bármilyen nemzetségnél nemzetségi címerként funkcionálhattak volna eredetileg. A pecsétek többségén ugyanis a tolldísz a sisak részeként, a legtöbbször pajzsban ábrázolt nemzetségi vagy hatalmi jelvény mellett tűnik fel és egyetlen esetben sem hozható kapcsolatba a tulajdonos nemzetségi címerével. A pecséten való megjelenésüket a sisakpecsétek és sisakdíszek történetének részeként kell értelmeznünk, hiszen az igazi sisakdíszek („oromdíszek”) elterjedésével az 1320-as évektől majdnem teljesen eltűnnek a pecsétekről. Majdnem, mivel az Ákos nemzetség említett pecsétjein kívül még a Rátót nemzetségnél is előfordulnak a későbbiekben. Szerencsére a Rátótóké az egyik legtöbbet és legalaposabban tárgyalt nemzetségi címerek egyike, így biztosan tudható, hogy a XIV. századi eredetű pávatollforgó kedvelt dísz volt náluk, általános sisakdíszként funkcionált a nemzetség több tagjánál, de náluk sem volt a nemzetségi címer (hársfalevél) elmaradhatatlan kelléke.⁴⁰ Valamilyik ősök felvette, mint személyi jelvényt, amit aztán utódai is átvették. Hasonló jelenség történt az Ákos nemzetségnél is. Ernye fia István a korabeli heraldikai divat hatására lovagsisakját nádori pecsétjére vésette (a toll talán már első pecsétjén is szerepel sisak nélkül), ami a többi tolldíszes sisakpecsétek társaságában biztosan nem tekinthető nemzetségi címernek. Az Ákos nemzetség többi ágánál (Bebekek, Csetniekiek, Csirék) felbukkanó tolldíszek a kettőskeresztet díszítik, így ennek részeként alább kerülnek szóba.

A kettőskereszt

A nemzetségi címerek kutatásának első eredményes tudósa, *Csergheő Géza* állapította meg, hogy a kettőskereszt tekinthető az Ákos nemzetség címerének, mivel a XIV-XV. századi emlékeken a címerpajzsokban határozottan ez az ábra jelenik meg. Varjú Elemér is hasonló álláspontot képviselt, még Csoma munkájának megjelenése után is.⁴¹ Tekinthető-e tehát az Ákosok címerének a kettőskereszt?

A pelsőci Bebek, Csetneki és álmosdi Csire családok XIV-XV. századi pecsétjein és sírkövein, amennyiben ezek pajzsot is ábrázolnak, azaz nem sisakpecsétek, abban kivétel nélkül mindig kettőskereszt látható, néha tollakkal, néha anélkül. A tucatnyi példa alapján joggal gondolhatjuk azt, hogy ez a keresett nemzetségi címer. A bökkenő az, hogy a nemzetségből ez csak három család és van három ága a nemzetségnek – ráadásul ebből kettő XIII. századi emlékekkel bír –, amelyet figyelmen kívül kell hagynunk ehhez a koncepcióhoz. A nemzetség ún. Ernye-ágától a régebbi irodalom is ismert két pecsétet – ráadásul a nemzetség két legrégebbi címeres emlékeként –, ezt azonban mind a kettőskereszt mellett érvelő *Csergheő* és *Varjú*, mind a halat kimutató *Csoma* jelentőségéhez képest kevesebbre értékelte. Az ún. Mikcs-ágtól ők még nem ismertek értékelhető címeres emlékeket és a Moys-féle pecsétet sem számíthatták még az Ákosok címerei közé. A keresztet pedig nem fogadhatjuk el addig a nemzetségi címernek, amíg nem magyarázzuk meg, hogy a nemzetség legrégebbi, azóta hatra bővült pecsétjein miért van más is a mezőben.

A kettőskereszt időrendben a hatodik pecséten tűnik fel először, Ernye fia István 1311-es nádori pecsétjén (Kat. 3.2). Helyesen állapította meg *Csoma*, hogy ezt István, más országbárok mintájára „kétségtelenül nádori méltóságának jelzésül” vésette rá második pecsétjére.⁴² Tudjuk, hogy Ákos István tagja volt annak a néhány báróból álló körnek, amelynek tagjaival a király 1298-99 folyamán szövetséget kötött a tartományurak ellen.⁴³ Feltűnő, hogy eme „hű és familiáris” bárók pecsétjein szerepel a királyi címerből átvett sávozott pajzs – egyetlen kivétellel –, mint méltósági jelvény, ezáltal is kifejezve a királlyal való „familiárisi” kapcsolatukat.⁴⁴ Ernye fia István első, 1299-es országbírói pecsétjén (Kat. 3.1) még nem szerepel a kereszt. Néhány évvel később vésetett nádori pecsétjén azonban már igen, heraldikailag aláren-

delt helyen. Úgy vélem, közel járunk az igazsághoz, ha ebből arra következtetünk, hogy az „utolsó aranyágacskával” való megkülönböztetett kapcsolat révén ve(he)tte fel István címerébe a kettős keresztet és vésette új hivatali pecsétjére. A rokonság aztán tőle vehette át, a közös eredet tudata lehetővé tette, hogy elterjedjen az őseire büszke, nemzetségbeli tagok között.

A XIV. században István nádor fiainak bukása után a Mikcs-ághoz köthető Elek ungi ispánnál találkozunk legközelebb a kettős keresztrel, egy eddig ismeretlen, 1327-es pecsétföredékén (Kat. 6.1). Öt követően Bebek György 1371 után készült sírkövén,⁴⁵ majd pedig minden olyan (Bebek, Csetneki és Csire) címeres emléken előfordul, amelyiken pajzs is van (Kat. 12.1; 13.1; 16.1; 17.1; 18.1; 19.1; 20.1; 21.1; 22.1; 24.1; 25.1).⁴⁶

A Bebek, Csetneki és Csire családok kettős keresztetes címerpajzsának megszilárdulásában közreműködhetett a Bebekeknek az Anjou- és Zsigmond-kori politikai életben betöltött fontos szerepe is. I. Lajos uralkodása alatt a Bebekeket többször említik királyi zászlótartóként. Bebek István hősiességét a Dubnici krónika is kiemeli, amikor 1352-ben a litvánok elleni hadjárat során Belz vár ostromakor a legváltásosabb helyzetben is becsülettel védte a királyi zászlót. István, ezúttal testvérével, Györggyel együtt 1357-ben is szerepel zászlótartóként, majd György fia, Bebek Detre tűnik fel ugyanebben a tisztségben már Zsigmond alatt, 1387-ben.⁴⁷ Az Ernye fia Istvánnál felbukkanó, eredetileg hatalmi jelvény átkerült a nemzetség más ágainak tagjaihoz is, és mivel több generáción keresztül többször a Bebekek gondjaira volt bízva a kettős keresztetes királyi zászló, ez elősegíthette, hogy végleg kollektíve részesedtek belőle. Így az Ákos nemzetségből eredő e három családnak családi címerévé vált.

A kassai dóm szentségházán 1471 körül készült címerábrák között az országcímerhez színeiben is igazodó kettős keresztetes ábra a különböző családi címerek között nem lehet más, mint a Bebekek címere.⁴⁸ Teljes címerüket a XV. században csak a sisakdísz különböztette meg az ország címerétől. Mindez ezeknek a családoknak – és általuk valószínűleg az egész nemzetségnek – akkora tekintélyt jelenthetett, amelyet mai fogalmainkkal nehezen tudunk körülírni. Előfordul másoknál is, hogy a méltóságjelölő szimbólumot a tisztségviselő főúr utódai is használják,⁴⁹ de a kettős kereszt kizárólag az Ákos nemzetség említett családjainál lett családi címer is. Mivel az oly távoli rokonok,

mint a Bebekek és a Csirék is ezt viselték pajzsukban, joggal gondolhatta Csergheő, Bárczay és Varjú is, hogy ez volt a nemzetség címere a királyi címerből való nyilvánvaló eredet ellenére is. Anynyiban mindenképpen igazat kell adni nekik, hogy a XIV. századtól a keresztet saját címermotívumként (tehát már régen nem hatalmi jelvényként) viselő családok gondolhatták, hihették azt, hogy a kettős kereszt oly régi, hogy ez volt a nemzetség legrégebbi közös címere. Meg kell különböztetnünk tehát a címerelem tényleges történetét, a hozzá később kapcsolódó tudattartalomtól. Elfogadhatnánk a kettős keresztet XIII. századi eredetű nemzetségi címernek, ha nem lenne más, ami megzavarná ezt a képet. A gondot ezzel kapcsolatban az Ernye-ághoz köthető legkorábbi pecsétek jelentik, amelyeken egyáltalán nincs kettős kereszt, ellenben van vagy egy tarpajzs, vagy pedig tarpajzs és madárszárnyak. Nem tudom elképzelni a kettős keresztet az eredeti nemzetségi címernek, mert évhez köthető felvételét megelőző pecséteken más van, amikor pedig szinte minden méltóságviselő főúr pecsétjére rákerült valamilyen formában az illető nemzetségi címere. De ha nem a kettős kereszt, mert ez 1298 utáni átvétel, akkor mi volt a nemzetség ősi címere?

A halak és a női fej

Csoma, miután a fenti lehetőségeket elvetette, a maradék címerelemeket: a Bebekek sisakdíszét (a női fej köré ívelő halakat) szerkesztette össze Ernye fia István pecsétjeivel. Gondolatmenetét arra a heraldikai jellegzetességre alapozta, amely szerint a sisakdísz legtöbb esetben a címerpajzs ábráját, vagy annak egy részét ismétli.⁵⁰ Eszerint az ősi nemzetségi címer pajzsában eredetileg a Bebek sisakdíszben levő halak voltak, de ezeket kiszorította a királyi címerből átvett hatalmi jelvény, a kettős kereszt és heraldikai párhuzamokkal alátámasztva feltételezte, hogy a címerpajzs eredeti ábrája ugyanaz volt, mint a sisakdísz halai. Mivel pedig Ernye fia István két pecsétjének kisebb, ún. boglárpajzs is üres, valószínűleg itt voltak a halak, amelyek később lekoptak a pecsétről.⁵¹ Ezzel az elképzeléssel szemben a következő kétségek merülhetnek fel: 1. Nyom nélkül eltűnhettek-e a halak Ernye fia István mindkét boglárpajzsáról? 2. Kiszoríthatta-e a nemzetségi jelvényt a kettős kereszt a pajzsból, azaz következethetünk-e a XIV. századi sisakdíszből az eredeti

pajzsbeli címeralakra, a nemzetségi címerre? Az első kérdésre csak a következő fejezetben adódik felelet a maga helyén, de kétségeinket már tökéletesen igazolja az utóbbira adott válasz is.

Vajay Szabolcs 1969-ben meggyőzően cáfolta Csomának azt a módszerét, amely alapján minden nemzetségi címert kezdettől fogva teljesnek tekintett (pajzs, sisak, sisakdísz). Vajay kimutatta, hogy a sisakdíszek csak a lovagi tornák megjelenésekor, 1318 után jelentek meg és szaporodtak el a magyar heraldikában, I. Károly király személyes kezdeményezésére.⁵² A XIII. századi címereket tehát nem szabad heraldikailag teljessé tennünk, mert eredetileg nem voltak azok. A hal tehát nem lehetett ott az ősi sisakdíszon, mert akkor még nem volt sisakdísz, és ezért egyáltalán nem valószínű, hogy eredetileg is a pajzsban volt, mielőtt a kettőskereszt ki nem szorította. Ezzel Csoma hipotézisének egyik oszlopa összedőlt. De, mielőtt a másikat is kiütnénk, legyen szabad egy rövid kitérőt tenni, hogy megtudhassuk, mikor, honnan és hogyan kerültek a Bebekek sisakjára a halak, bebizonyítva ezáltal ősi eredetük valószínűtlenségét.

1347-ben tűnik fel először egy Heves megye által kiállított oklevélen, az ispán, Bebek István pecsétjén (Kat. 9.1). Ettől kezdve az összes Bebek-pecsét és -sírkő elmaradhatatlan része volt a (többnyire koronás) női fej kétoldalán nyakához illesztett félkörben hajló halakkal, néha teljes címer részeként, máskor önállóan, sisakpecsétként (Kat. 9.-tól a 22. sz.-ig).

A sisakdísz az első Anjou-kori lovagi torna (1318) és az 1347-es első megjelenése közti időben került a helyére. Bebek Domokosról csak annyit tudni, hogy 1328-ban I. Károly dícsérte, mivel kezdettől fogva vele tartott. Hamarosan meg is halt, így nem valószínű, hogy sokat forgolódott lovagi tornákon, ez inkább a fiatalok dolga volt. István és György nevű fiai Károly halála után (1342) kezdik meg fényes karrierjüket, bejutottak a királyi udvarba, ahol nagy befolyásra tettek szert.⁵³ Valószínűleg a király ekkor ajándékozta meg őket egy jóvágású oromdísszel.

A kizárólag Bebek és Csetneki címereken (a két eddig ismert álmódi Csire pecséten nincs sisakdísz) előforduló sisakdísz két részből áll, úgymint a félkörívben hajló halakból és az általuk közrefogott koronás női fejből. Ez utóbbi egy 1699-ben állított sírkő alapján önállóan is jelölt lett az Ákos nemzetség címeréért folytatott „küzdelemben”. Petrichevich Horváth Emil a küüllőszéplaki unitárius templomban levő, a templom alapításának

emlékére készített címeres és feliratos kövön megtalálta az Ákos nemzetségnek egy igen korán Erdélybe, Hunyad megyébe szakadt ágától származó Folti családnak a címerét, amelyben a – Bebekek sisakdíszeként ismertté vált – női alak látható. Mivel pedig – érvel a szerző – az ág elkülönülése a XIII. század vége felé következhetett be, ez őrizte meg egyedül eredeti tisztaságában a nemzetség címerét.⁵⁴ A szerző érvelésének leggyengébb pontja nem is az, hogy egy XVII. századi adatból következtet vissza több századdal, amikor pedig a XIII-XIV. századból is viszonylag sok címeres emléket ismerünk, hanem az, hogy figyelmen kívül hagyja, hogy a női törzs magyar heraldikában betöltött szerepe igen jól összeállítható a párhuzamok alapján. Ez pedig meggyőz bennünket arról, hogy a női törzset a XIV. századnál nem lehet korábban szerepeltetni.

A Forgách család II. Lajos királytól származó címeradományára alapján – amelyben egy koronás női alak a főcímeralak – szintén azt hihetnénk, hogy ez az ág őrizte meg a Hont-Pázmány nemzetség ősi címerét, ha nem ismernénk pontosan a női alak címerbe kerülésének történetét. A család őse, Hontpázmány nembeli Tamás nyitrai és barsi ispán 1299-es pecsétjének mezejében egy holdsarló látható, amely a nemzetség egyik címereleme a csillag mellett. Forgách Péter 1413-as sisakpecsétjén a holdsarlók – mert időközben az eredeti címermotívumot megkétszerezték – egy női alak halántékához illetve találhatók, sisakdíszként. Az ezt követő címeres ábrázolásokon a holdsarlós női alak lekerült a pajzsba és ott állandósodott is a sisakcímer divatjának elmúltával. II. Lajos 1525-ös, a gimesi Forgáchok számára adott címeradományára már egyértelműen mutatja, hogy a női alak lett a főcímeralak, az eredeti nemzetségi jelvény pedig mellékmotívummá alakult. A XVI-XVII. században aztán végleg eltűntek a holdsarlók, a női törzs pedig egyre növekedett, sőt a család még egy mondát is költött mellé, miszerint Mária királynétől kapták, mint annak képmását.⁵⁵ Az eredeti címer így alakult át az évszázadok folyamán, és nagy valószínűséggel az is megállapítható, hogy a női alak mikor kerülhetett a család címerébe. Számbavéve a Forgáchok őseit, rögtön feltűnik a XIII. század végén élt és a politikai életben fontos szerepet játszó Tamás nyitrai ispán testvérenek, Andrásnak a fia, Miklós, aki azt a Bebek Annát vette feleségül, aki nagynénje lett a későbbi országbáráknak, Bebek Istvánnak és Györgynek. Miklós – aki 1349-ben Bebek István-

nak és Györgynek makovikai alvárnagya volt – unokái már a királyi udvarban forgolódtak. Balázs (+1386) 1382-től pohárnokmester volt, János (+1396) pedig nyitrai alispánság (1379) után 1382-88 között szintén tagja volt az aulának. Életrajzának számunkra legfontosabb tényezője, hogy Bebek István fiának, Lászlónak a familiárisa volt.⁵⁶ A Bebek rokonság lehetett talán a közvetlen hatás, ami miatt ők is felvették a divatos női alakot a XIV. század második felében, hogy ősi címermotívumokat megduplázva „tartsa”. Ez idővel feledésbe merült, a holdsarlós női alak „alászállt” a pajzsba, ahonnan a női fej kiszorította a nemzeti jelvényt.

Úgy vélem helyes Csomának az a megállapítása, miszerint a női törzs ezeken a XIV. századi címereken, illetőleg eredetileg sisakdíszeken ún. segédsisakdísz volt, amely a sisakdísz főalakjának (a Bebekeknél a halak, a Forgáchoknál a holdak) a plaszticitását volt hivatva elősegíteni.⁵⁷ A technikai megoldás kényelme mellett azonban nem szabad elfelejtenünk az esztétikai szempontokat sem, ugyanis ezek a sisakdíszek szebben mutattak egy koronás női fej (mondjuk szűz) társaságában, mint önmagukban. A XIV-XV. században igen kedvelt alak volt ez a különböző oromdíszek sisakra való erősítésénél, és az már a heraldikai fejlődés egyik sajátossága, hogy miként válik uralkodóvá a pajzsban, miként válik főcímeralakká. Eredeti funkcióját azonban nem szabad elfelejtenünk, mert támpontul is szolgál egyes nemzeti címerek meghatározásában.

A női alak, mint segédsisakdísz előfordul még a Baksa nembeli Soósok címerében,⁵⁸ Bernardo Monelli síremlékén,⁵⁹ önállóan főcímeralakként özdögei Besenyő Pál pecsétjén.⁶⁰ Az Újlakiak⁶¹ és a valószínűleg velük közös eredetű gordovai Fancsok címere⁶² pedig kézenfekvő analógiaként szolgál a Bebek-címerhez.

A XIV. század közepén élt, köznemesi származású Kont Miklós nádornak az apja, Tót Lőrinc királyi zászlótartó, majd tárnokmester töredékes sisakpecsétjén láthatjuk először a későbbi Újlaki hercegek ismert sisakdíszét, a női törzset két oldalán szárnyakkal.⁶³ De ugyanez a kompozíció jelenik meg későbbi, tárnokmesteri pecsétjén is.⁶⁴ Fia, Kont Miklós az örökölt oromdísz teljes címerre egészítette ki azáltal, hogy – valószínűleg – erdélyi vajdaként felvette a királyi címerből a sávozott pajzsot, amely később családi címer lett.⁶⁵ Mindkét család (Újlaki és Bebek) címerválasztása meggyezik abban, hogy eredetileg csak sisakdíszük

volt (valószínűleg királyi adomány), amelyhez a királyi címer egy-egy elemét választották (kapták) a pajzsba. A Bebekek saját nemzetségbeli rokonuk címeréből, az Újlakiak az ősi hatalmi-hivatali jelvényéből örökölték generációról generációra.⁶⁶ A különbség annyi, hogy az Újlakiak köznemesi őseinek valószínűleg nem is volt nemzeti címe (esetleg a szárnyak utalhatnak rá), hatalmukat a XIV. század új arisztokráciájának tagjaiként alapozták meg, míg a Bebekek egy nagy múltú nemzetség egyik ágának kiemelkedői, és eredeti nemzeti címerük jobban nyomon követhető.

Remélhetőleg az elmondottak elfogadhatóvá teszik azt a megállapítást, hogy a legkorábban a XIV. században a lovagi tornák által elterjesztett sisakdíszeken megjelenő és eredetileg az „igazi” oromdísz kiemelését célzó női alak nem lehetett az Ákos nemzetség XIII. századtól „eredeti tisztaságában” megőrzött címere és a hal sem, amelynek XIV. század közepi – kizárólag sisakdíszeken való – megjelenése egyáltalán nem támasztja alá, hogy az ősi címer ábrája lett volna. De ha sem a tolldíszeket, sem a kettőskeresztet, sem a halakat, sem a női alakot nem tudjuk adatokkal felvértezve a XIII. századi nemzeti címer pajzsára vetíteni, akkor mi lehetett ott?

A tarpajzs és a „fehér sólyom”

Csoma másik, a halas nemzeti címer mellett – bár igaz, hogy csak közvetett – érvét nem érintettük még. Azt, hogy Ernye fia István mindkét pecsétjének kisebb, ún. boglárpajzsa is üres, és az „alig tételezhető fel, hogy ezen címerpajzsok eredetileg is üresek lettek volna. Valószínűbb, hogy az idők folyamán a gyakori ide oda surlódás következtében koptak le róla a címerképek, melyek a pecsét legkiállóbb részei voltak” és ezek a címerképek Csoma szerint a hal(ak) lett(ek) volna.⁶⁷ Lehettek-e István országbírói és nádori pecsétjén a kisebb pajzsban a halak, amelyeken ma semmiféle ábrázolás nyoma nem vehető ki?

1. Ákos István országbírói pecsétje olyan oklevélén függ, amelyen ma összesen 17 pecsét található és szinte valamennyi ép, nem rongált (amelyek elmosódottak, azok pedig a pecsétnyomó elmozdulása miatt olyanok). Lehetetlennek tartom, hogy pont éppen erről a pecsétről mosódott volna le a címerábra, a többiről pedig nem. 2. Ugyanerről a pecsétről még egy lenyomatot ismerünk István hasonló nevű alorzágbírójának oklevelén,

amelyen a kisebb pajzsban ugyanúgy nincs ábrázolás (Kat. 3.1). 3. Ismerjük István apjának, Ernye bán alorzbírójának a pecsétjét is 1269-ből, amelynek boglárpajzsra szintén üres (Kat. 2.1). Az Ernye-ág fennmaradt hat darab ma is tanulmányozható pecsétlenyomata közül négynek a boglárpajzsra üres, kettőn pedig madárábrázolás nyomai vehetők ki (Kat. 4.1). Mindez teljességgel kizárja annak a lehetőségét, hogy ezeken a pajzsokon a hal lett volna, mint nemzetségi címerábra.

Ellenkezőleg, a pecsétek épp azt bizonyítják, hogy a boglárpajzsok eredetileg is üresek voltak. Azaz a következetesen pajzsalakú pecséteken kiemelnek egy ábrázolás nélküli, de nyilvánvalóan valamilyen mázú kisebb pajzsot.

A nemzetségi címer története szempontjából az egyik legfontosabb pecsét, Ernye fia István már többször említett, 1311-es nádori pecsétje (Kat. 3.2). Érdekes egy kicsit alaposabban szemügyre venni ennek a pecsétnek a szerkezetét, értelmezni a különböző címerelemeket, hogy közelebb kerüljünk egyrészt magához a tulajdonoshoz – hisz a pecsétábra épp azokat a dolgokat mondja el róla jelképekben, amiket ő közölni akar a külvilággal – és ezáltal a keresett nemzetségi címerhez. A pecsétmező közepét, központi helyét az említett színes vagy fémes pajzs foglalja el, amelynek legkorábbi ábrázolása az 1269-es pecséten látható (Kat. 2.1). Fölötte, mintegy sisakdísz gyanánt egy tollbóbitás-sisakos férfiképmás látszik, amely a pecséttulajdonos portrészzerű ábrázolása. Ez a fej egy több évtizedes folyamat egyik állomása, amely a főúr személyes szimbólumainak (pl. tolldíszek) felbukkanásától az arc élethű megjelenítéséig vezet.⁶⁸ Ezért ezt István nádor személyes jelvényének tekinthetjük. A kispajzs alatt megjelenő kettős kereszt eredetéről, funkciójáról és későbbi pályafutásáról már volt szó. Most röviden csak annyit, hogy ezen a pecséten még kizárólag mint hatalmi-méltósági jelvény szerepel. A boglárpajzsot kétoldalt egy-egy madárszárny határolja, amelyek bravúros kompozícióban mutatkoznak, ugyanis a sisakos férfiképmás szárnyas pajzstaróként is értelmezhető. Csoma helyesen gondolta, még a halat kikövetkeztető gondolatmenete előtt, hogy „e sasszárnyak vonatkozásban állhatnak ősi címerekkel, de ezt már mai nap tisztázni nem vagyunk képesek”.⁶⁹ Egy régóta ismert, de a tulajdonos családi hovatartozását illetően eddig nem tisztázott pecsét, egy új sírkő és néhány genealógiai láncszem megerősíti azt a feltételezést, hogy ezek a szárnyak kapcsolatban vannak a nemzetségi címerrel.

Engel Pál hívta fel a figyelmemet az Ákos nemzetség leszármazását illetően arra az 1322-ből származó adatra, amely bizonyítja, hogy az I. Károly király ellen lázadó erdélyi birtokos, Moys fia Moys a nemzetséghez csatolandó.⁷⁰ A rendelkezésünkre álló töredékes adatok ellenére Moysról tudjuk, hogy az 1310-es években a legszűkebb bárói réteghez tartozott, azaz tartományúr volt.⁷¹ Előkelő rokoni kapcsolatai (Borsa Kopasz lányát vette feleségül)⁷² és az a tény, hogy 1320-ig ellen tudott állni a király többszörös támadásainak, kétségtelenné teszi, hogy birtokait és befolyását tekintve a legnagyobbak közé tartozott. Ez pedig akkoriban nem ment egyik napról a másikra, és feltételezhető, hogy hasonlóan befolyásos szülőikkel, nagyszülőikkel kellett rendelkeznie. Ősei tehát az utolsó Árpádok arisztokráciájához tartoztak, hasonlóan az I. Károlyval szembe forduló többi bárófi (Ernye fia István fiai, az Amadéfiak stb.) elődeihez. Végül is szerencsés helyzetben vagyunk, mert tudjuk az apja nevét (Moys), aki nyilvánvalóan erdélyi nagybirtokos és báró lehetett. A késő Árpád-kor arisztokratái között a Moys név (a Mózes rövidült formája) leginkább a darói Majosok őseinél fordult elő, és csupán egyetlen személy marad, aki azonosítható az erdélyi lázadó apjával. 1298-99-ben a királynő tárnokmesterét Moysnak hívták.⁷³ *Pauler* szerint ő azon Miklós comes fia, aki 1301-ben egy Bács megyei földjét sponsusának adta.⁷⁴ Valószínűbb, hogy Moys tárnokmester azonos azzal az Albert fia Moys magisterrel, akit a tanúskodó bárók között (baronibus) említ a budai káptalan három 1296-os oklevele.⁷⁵ Tisztségét nem említik, csak bárói státuszát, valószínűleg a királyné környezetéhez tartozott, és ezidőtájt nem viselt hivatal.⁷⁶ 1300 után nem hallunk róla, talán meghalhatott. Ezt az azonosítást megerősíti, sőt mondhatni, hogy kétségtelenné teszi az erdélyi káptalannak egy 1278-as oklevele. Eszerint a káptalan előtt Albert magister fia Moys comes, testvérei, János és Acus nevében is a Kisküküllő melletti Dicsőszentmárton nevű vásárolt földjét hű szolgálatai jutalmául Pál nevű serviensének adja 50 márka fizetése ellenében.⁷⁷ Így Albert fia Moysra valamennyi feltétel illik. Rangját tekintve árulkodó az ő comes, apja magister címe, valamint az, hogy serviense van, tehát a nagyúrak közé tartozott. Megtudjuk, hogy erdélyi birtokos (bár csak vásárolt birtokáról esik szó)⁷⁸ és az Ákos nemzetséghez való tartozását elárulja testvérenek a neve.

Mivel tehát bizonyos, hogy a lázadó Moys apja, Albert fia Moys királynéi tárnokmester az Ákos

nemzetséghez köthető, nézzük meg mit ábrázol pecsétje (Kat. 5.1). Véleményem szerint a pecsétmezőben ábrázolt, széttárt szárnyú madár az Ákos nemzetség totemből lett címerét ábrázolja, a nemzetség nevéből kikövetkeztethető „fehér sólymot”. Ernye fia István és Moys pecsétjét összehasonlítva azonnal feltűnik az azonos kompozíció. István országbíró pecsétjén a madár feje ugyanolyan, mint Moysén, csak a szimmetria kedvéért megkétszereztek, a madár teste helyén pedig a tarpajzs van, a szárnyak is azonos elrendezésben találhatók. Ennek az eredeti címernek a részei jelentek tehát meg Ernye fia István pecsétjein és tűnt fel „eredeti tisztaságában” egy eddig még nem említett Ákos nembeli ággnál, Mikcs bánnál és leszármazóinál.⁷⁹ Csoma nem használta fel Mikcs több lenyomatban is, bár nagyon rongáltan fennmaradt, de azért értékelhető báni pecsétjét (Kat. 7.1), amelyben négyes karéjban jobbra döntött címerpajzs van. A pecsétek közepe kitörött, így csak következtetni lehet arra, hogy a pajzsra sisak lehetett. Szerencsére a sisakdíszből már maradt némi nyom, az egyik oldalt a szárnyak kivehetők, a felső karéjban egy korona, viszont mindkét lenyomaton látszik. Nem nehéz megállapítani, hogy egy koronás madár volt a sisakdísz, széttárt szárnyakkal.

Ugyanez a madár jelenik meg egy sírkőtöredéken, amely egyetlen szakirodalmi utaláson kívül még közöletlen. A töredék a budavári Szent János ferences templom ásatásakor került elő, és egy kiterjesztett szárnyú koronás madár szerepel rajta a kompozícióból következtethetően sisakdíszként. A felirat töredéke szerint bizonyos Mikcsé volt, és Lövei Pál szerint a XIV. század végén készülhetett.⁸⁰ Egyetlen Mikcs nevű főurat ismerünk, aki ezeit fejezte be földi életét, Mikcs bán fiának: Prodavizi Ákosnak 1395-ban utód nélkül meghalt egyetlen fiát.⁸¹ Az övé volt tehát a sírkő, amelynek további töredékeiből biztosan helyre lehetne állítani a teljes címet, amelynek pajzsa vagy Mikcs bánéhoz hasonlóan üres, vagy apja fennmaradt és csak címerpajzsot ábrázoló pecsétjéhez hasonlóan harántnegyedelt volt (Kat. 8.1). A Mikcs-ág címerhasználatának jellegzetességeként tehát leszögezhethetjük, hogy náluk érvényesül az a heraldikai törvényszerűség, hogy a nemzetségi címerrel rendelkező családoknál általában a nemzetségi jelvény lesz a sisakdísz.

Összegzés

Nem maradt más hátra, minthogy a dolgozat elején feltett kérdésekre végleges választ adjunk, és szembenézzünk azzal a problémával, hogy miért alakult ilyen szerteágazóvá a nemzetségi ágak címerhasználatát. Tisztában vagyok azzal, hogy ilyen töredékes adatok mellett nem lehet egyértelműen megállapítani a nemzetségi címer és a családi címer használatának határát. Az lenne az ideális, ha megfelelő mennyiségű adat révén meg tudnánk állapítani, hogy mikor, mekkora nagyságú társadalmi szerveződés tekinteti magát erősebb kötelékkel összefonódottnak, azaz mikor lazul és mikor ér véget a nemzetségi kötődés és mikor kezdődik a családi. Ezt a címerreprezentáció valószínűleg kifejezésre juttatta, és ekkor biztosan nem lenne akadálya annak, hogy a címer- és pecsétant elmozdítsuk abba az irányba, hogy az önmagukért való címertörténeti érdekességek mellett nemzetség- ill. családtörténeti, egyszóval társadalomtörténeti kérdésekre is felelhessen. Ezen igényünkről annak ellenére sem mondhatunk le, hogy az adatok óriási hiányossága mellett sokszor feltételezésekre vagyunk utalva. Az Ákosok esetében például nem ismerjük a Bebekék és Csetnekiek őseinek, Szár Detrének a címerét – pedig biztosan volt neki, és befolyásolhatta utódait is –, sem a Pölöskei Ördög,⁸² sem az erdélyi Toroczkaik, Folti és Illyei családok középkori címerhasználatát. A különböző ágak véletlenszerűen megmaradt emlékei pedig időben akkora szóródást mutatnak, hogy egy-egy ág címerhasználatának fejlődését főleg az egymásra tett hatások és átvételek alapján tudjuk megítélni.

A nemzetséghez köthető legkorábbi pecsét a krónikáiról Ákos mesteré, aki óbudai prépostként a korabeli szokásoknak megfelelően egyházi tematikájú pecsétet készíttetett magának. Ez a lenyomat ezért nem nyújthat segítséget a nemzetségi címer kutatásában (Kat. 1.1).

A sorban következő, 1269-es alországbírói pecsét minden jel szerint Ernye bán címerábráját mutatja, aki pecsétmezejébe – nem tudni milyen okból – egy tarpajzsot választott, talán a királyi címer mázával, amelyet fia, István örökölt és az mindkét hivatali pecsétjére rákerült. De utóbbinál és albírájánál megjelenik egy látszólag új elem, két madárszárny, ill. madárfej. Moys királynéi tárnokmester és a Mikcs-ág sisakdíszé alapján kételekedés nélkül állíthatjuk, hogy az Ernye-ágnál felbukkanó „szétszedett madár” a többi nemzetségfőktől

származtatott genusokhoz hasonlóan a totemeredetű nemzetségi jelvény változata. Ki kell emelni, hogy bár Györffy György nemzetségi címerekről alkotott koncepciójában az Ákos nemzetség ősi címere a fentiek alapján helyesbítésre szorul,⁸³ az újonnan „felfedezett” nemzetségi címer egészében mégis Györffy igazát támasztja alá. Az Ákosok madaras címerével Györffy bírálóinak egyik fontos érve lett tarthatatlan. Mi tagadás, kézenfekvő a most tárgyalt nemzetségi címet és a nemzetség nevét közvetlen kapcsolatba hozni egymással. Ezt azonban minden kétséget kizáróan bizonyítani nem lehet, bár a fenti tények megukért beszélnek. Természetesen hiba lenne a XIII-XIV. századi címereket visszavetíteni a honfoglalás korába – ezt azonban Györffy sem tette soha – és ezen nemzetségi totemjelvények töretlen kontinuitását feltételezni, annyit azonban mindenképpen elfogadhatunk, hogy bizonyos esetekben előkelőink címerválasztását befolyásolhatták családi mondai hagyományok. Az Ákos nemzetség, miként a többi állatalakos címerű genusok többsége ezen bizonyos esetek közé sorolható. A különböző nemzetségi címerek története pedig arra mutat, hogy egyes nemzetségeknél erősebb volt a „mondai hagyományok” iránti tisztelet, másoknál pedig kevésbé. Csak így magyarázható, hogy pl. az Ákosoknál a különböző nemzetségi ágaknál, kimutatható ősi nemzetségi címer ellenére eltérő címerhasználatot figyelhetünk meg. Az Ernye-ág emlékei tehát arról tanúskodnak, hogy ők valamilyen okból már változtattak a nemzetségi címeren. A tarpajzs nyilvánvalóan a XIII. századi heraldikai divat által is befolyásolt, felvett vagy kapott címer, amelynek a század közepén láthatóan nagyobb volt a presztízse a nemzetségre utaló jelvénynél. A XIII-XIV. század fordulóján azonban – a nemzetségi címerek általános előtérbe kerülésével – István két pecsétjén már fölbukkan a tarpajzs mellett a nemzetségi címer néhány „alkatrésze” is. Az Abáknál is csak a XIII. század végén tűnik föl mellékmotívumként az ősi sas, egyesítve a pecsétmezőben a hatalmi jelvényt a nemzetségi címerrel, miként ezt Amadé nádor 1299-es pecsétjén láthatjuk.⁸⁴ Hasonló megosztást látok István országbíró és nádor pecsétjein is, utóbbit kiegészítve egy korszerű portréábrázolással. Miként a XIII. század első felében a főúri pecsétek többségén a királyi címerből átvett ún. hatalmi jelvények láthatók, úgy a „modern” osztatlan pajzs eleinte kiszorította a pecsétmezőből a nemzetségi totemállat jelképét. Valószínűleg királyi eredetű hatalmi jelvény

lehet a tarpajzs (talán ezüst vagy vörös borítással), amely mellé a többi korabeli pecsétből következtethető általános fejlődés hatására a XIII. század végén a sas vagy sólyom is bekerül a családi heraldikai jelképrendszerbe.

A XIII. század köztudomásúlag a nemzetségek öntudatra ébredésének kora, amelynek része a nemzetségi kötelék tudatának számontartása. Ezen az alapon a fontos politikai funkciót betöltő, hadakozó, ezért címerrel is rendelkező nemzetségbeli tag által használt címet átvették a rokoni kapcsolatra büszke többiek is, különösképpen ugyanazon nemzetség egy másik főlemelkedő, politikailag aktivizálódó ágához tartozó személyek. Ebből a szempontból különösen érdekes az Ákosok címerhasználatának alakulását megfigyelni, hogy a szétbomlott rokonsági ágak a közös származás tudata révén miként tekintették „forrásnak” a másik ág által használt címereket, milyen elemeket vesznek át azokból, miként újítanak azokon, kifejezve azért önállóságukat, azaz miként „hordják szét” az ősi vagy később annak tartott címermotívumokat. A változások legfőbb okaként – a magyarországi címerválasztási szokások „liberalizmusa” mellett – a XIV. század első évtizedeinek politikai mozgalmasságát tarthatjuk, amikor is egy-egy jó vagy rossz döntés igencsak meghatározta a nemzetségek különböző ágainak életét, fölemelkedését vagy bukását.

Az öreg Ernye fia István még idejében átállt I. Károlyhoz, felismerve a reális lehetőségeket. Hét fia azonban nem így tett, apjuk halála után fellázdak az ifjú de egyre erősebb király ellen és ezzel örökre elbuktak. Birtokaikat elvesztve földönfutókká lettek, Moys fia Moyshoz hasonlóan velük örökre letűnt a nemzetség e két híres ága. Nem így a nemzetségi címer, amelyet a Mikcs-ág a sisakdíszén fenntartott és tovább vitt. Ha összevetjük Mikcs bán és István nádor pecsétjét, kézenfekvő a hasonlóság. Tulajdonképpen a korabeli izlésnek megfelelően alakította át a bán rokona címerét. Megtartotta az üres pajzsot,⁸⁵ de szabályos teljes címerré alakította sisakkal, sisakdísszel ellátva. Oromdíszül pedig az ősi nemzetségi jelvényt választotta, a sast vagy sólymot.⁸⁶ Címerválasztásában a nemzetségi címerhez való ragaszkodás mellett leginkább az atyafiaitól való elhatárolás játszhatott szerepet. Testvérének, Elek ispánnak ugyanis kettőskereszt látható a pecsétjére vésve, amely közvetlen láncszem ennek Ernye fia Istvántól származó és a Bebekeknél folytatódó kontinuitásában. Mikcs azzal, hogy nem a

kettőskeresztet választotta, hanem a sólymot rokon jelkép gyanánt, két legyet ütött egy csapásra. A – valószínűleg – tarpajzzsal, de a sisakdísszel mindenképpen kifejezte az Ákos nemzetséghez tartozását, a kettőskereszt mellőzésével pedig el is határolta magát rokonaitól. Szerencsére ennek az elkülönülésnek okleveles nyoma is maradt, amelynek révén jól rátapinthatunk a címerek egyik társadalmi funkciójára is. Mikcs I. Károlynak tett rendkívül hasznos szolgálataiért 1315-23 között több adományt is kapott, amelyeknek szövege nem tér el a korban szokásostól. 1325-ös privilégiumában azonban a király – nyilván az érintett kifejezett kérésére – a magyar jogszokást figyelmen kívül hagyva, az atyafiakat, oldalági rokonokat mellőzte az örökségből, és csak a megadományozottak és közvetlen leszármazottait illette a birtok. Fügedi Erik a nemesi klán szolidaritásának egyik megtorpedózásaként értékelte ezt a korai „korlátozott királyi adományt”.⁸⁷ Mikcs tehát testvérétől, rokonaitól való birtokjogi elhatárolódást kifejezte a címerhasználatban is. A Bebekek is talán azért választottak egy teljesen új sisakdísz, mivel a híres nemzetséghez való tartozásukat a kettőskereszttel már jelezték, külön családi függetlenségüket pedig a halas sisakdísz szimbolizálta. A kettőskeresztet egyébként mindenképpen előkelőbbnek, de lehet, hogy régebbinek is tartották a többi címermotívumnál. Ez magyarázza, hogy az Ákos nemből kiágazott családok közül a XIV. századtól a Bebekek, Csetnekiek, a velük nagyon távoli rokon Csirék, újkori adat szerint a Thoroczkaik⁸⁸ is a kettőskereszt átvételével juttatták kifejezésre a neves ősohhoz való tartozásukat.⁸⁹ Az eredetileg a XIII. század legvégén felvett hatalmi jelvényt átvette Elek ispán valamint a Bebekek, majd valószínűleg tőlük a többiek. A Bebekeknél tehát már biztosan nem a királyi címer kölcsönzéseként jelenik meg a kettőskereszt,⁹⁰ hanem már saját családi címerükként.

A Folthy család 1699-es címeres emlékéből pedig arra következtethetünk, hogy a nemzetségi tudat távoli rokonok közötti ébren tartása mellett a címerválasztásra később is a szelektív „válogatás” a jellemző. Számukra a Bebekek voltak a nagynevű rokonok, de hogy a női alakot a halakkal együtt vették-e át és ez utóbbiak a Forgách-címerhez hasonlóan később koptak e ki a címerükből, vagy anélkül, azt adatok hiányában nem tudjuk megmondani. Sőt az sem tudható, hogy mikortól használták ezt a címet a Folthyak.

Az elmondottakból következik, hogy a többi régi nemzetséghez hasonlóan az Ákosoknak is volt –

valószínűleg totem eredetű – nemzetségi címere, méghozzá a nevében őrzött sólyom, amelyet Moys királynéi tárnokmester pecsétje őrzött meg számunkra az „eredeti tisztaságában”. Ezt már a XIII. században módosította az Ernye-ág, majd a XIV-XV. században az ősök által felhalmozott címerelemekből mondhatni tetszőlegesen válogattak a különböző nemzetségi ágak, némelykor helyet adva a tulajdonos vagy a vésnök speciálisan egyéni ízlésének is. Ezeket az emlékeket azonban már az illető ághoz, családhoz kell kötnünk.

Az eddigiekben egyetlen, a történetírás által az Ákos nemzetséghez sorolt ágról nem tettünk említést, amelynek pedig maradt címeres emléke a középkorból. Ez az ún. Cselenfi-ág. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy Cselenfi János pecsétgyűrűjéről – és viselőjéről is sok adatot összegyűjtve – *Pásztoryné Alcsúti Katalin* 1943-ban kitűnő tanulmányt készített (Kat. 23.1). A szerző tisztázta, hogy a gyűrű egykori tulajdonosa azonos azzal a királynéi alasztalnokmesterrel, aki 1330. április 17-én a visegrádi kastélyban megmentette a királyi család életét, ledőlve a merénylő Zách Feliciánt. Ez a tette alapozta meg utódainak birtokait és az ő további politikai pályafutását is, amelynek a királynéi ajtónállómesteri tisztség volt a csúcspontja (1358-60).⁹¹ Bár János testvérét, Jakabot egy oklevél az Ákos nemzetségből származtatja – ezért Karácsonyi az Ákosok közé sorolta a családot és így ment át a köztudatba – *Pásztoryné Ila Bálint* nyomán e tekintetben kétségeinek adott hangot. Ila szerint ugyanis jogtalanul használták az Ákos nemből való megjelölést, mert ősük, Cselén csak familiárisa volt az Ákosoknak, és a Bebekek ősének, Szár Detrének a pártfogásával kapott részt Gömörpanyitban 1247-ben.⁹² *Pásztoryné* úgy hidalta át a problémát, hogy szerinte Cselén szegény rokonból lett famulus, tehát nem zárja ki az Ákosoktól való vérségi származásukat. Az Ákos nemzetség címerhasználatát ismerve Cselenfi János gyűrűjén levő címere sajnos nem teszi lehetővé, hogy a kérdést kétséget kizáróan eldöntsük. A skorpió annyira sajátos jelvény, hogy semmivel és senkivel sem lehet kapcsolatba hozni, kivéve a horvát Jurisich családdal, azonban a rokonság velük teljesen kizárható. A dolog mégsem teljesen reménytelen. Az a tény, hogy Cselenfi János gyűrűjén a címer – amely pont azidőtájt készült, amikor testvérét „de genere Ákos” származtatják – nem tartalmaz semmiféle kapcsolatot a főnt tárgyalt nemzetségtagok – a leginkább számításba jöhető Bebekek – címerele-

meivel, valamint az a tény, hogy az 1247-es oklevél nem említi, hogy Detre ispánnak „Chulen” nevű „famulusa” rokona is lett volna,⁹³ továbbá az, hogy nem mutatható ki a Cselenfiek birtoklása Biharban, vagy Kraszna és Közép-Szolnok vidékén, ahol pedig minden ágának volt részbirtoka⁹⁴ valószínűtlenné teszi, hogy a Cselenfiek ténylegesen Ákos nembeliek lettek volna. Meg kell jegyezni, hogy a címertani érv nyom a legkevesebbet a latba, mivel nem zárhatjuk ki, hogy a gyűrűre nem vésetett Cselenfi sisakdísz mondjuk épp a Bebekékére hasonlítana. Ugyanakkor a címer azért sem mérvadó itt, hiszen a merénylet után éppenséggel új címet is kaphatott a hős, amelyben – mint Pásztoryné gondolja – a „fullánkjával az ellenséget megszűrő skorpió esetleg Felicián leszúrására célozna”.⁹⁵ Növeli a problémát, hogy Jánostól ismerünk még egy félig-meddig ép lenyomatot gömőri ispánként kiadott oklevelén, amelyet azonban másik pecsétnyomóval pecsételtek meg és ennek felirata és ábrája is különbözik az előbbtől (Kat. 23.2).

Valószínű, hogy a Cselenfi ősök a Bebek elődök familiájában nemzetségtaggá váltak, azaz befo-

gadhatta őket a rokonság, vagy legalábbis szemet hunyt a turpisság felett. A királyi családot megmentő hősiektől elkövetője igazán nem származhatott akárhonnan, ekkor jól jött a Bebek familiaritás. De a másik oldalnak sem volt oka panaszra, hiszen ezzel a nemzetség jó hírnevét öregbítették. Az eljárás nem volt ismeretlen akkoriban, gondoljunk csak Becsei Töttös esetére.⁹⁶

Az Ákos nemzetség címerhasználatának egyik tanulsága, hogy a nemzetségek ágakra, családokra való szakadásának folyamata milyen tudati változással jár. A nemzetségi címerükhöz következetesen ragaszkodó családokkal ellentétben az Ákosok inkább egyéni tervezésű családi címereiket használták. A másik tanulság pedig az, hogy a nemzetségi, családi címerek pontos ismerete nélkülözhetetlen a történetírásnak, mivel ezeket társadalomtörténeti vitákban gyakran érvként használják fel anélkül, hogy az egyes címerek, címerelemek eredeti és későbbi értelmét, funkcióját, címerbe kerülésük idejét figyelembe vennék. Így egy rosszul rekonstruált címer hibás következtetések alapja lehet.

Rácz György

JEGYZETEK

1 Csoma József: Magyar nemzetségi czímerek. Bp. 1904. (A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig III. kötet 2. fele) (a továbbiakban: Csoma: Nemz. címerek) 23. p.

2 Csoma József: Magyar sírkövek. (Bebek György és Bebek László sírköve) „Turul” VI. (1888) 159-164. pp. (a továbbiakban: Csoma: Bebek-sírkövek); Uő.: A kassai dóm szentségházán levő czímerek. „Turul” VII. (1889) 24. p.; Uő.: Az Ába nemzetség czímere. „Turul” XI. (1893) 53. p. (a továbbiakban: Csoma: Az Ába)

3 Csoma: Nemz. címerek 32. p.

4 Csoma: Nemz. címerek 23-32. pp. Fő érve az a heraldikai törvényszerűség, amely szerint némely családoknál a sisakdísz a pajzsbeli főcímer alak ismétlése volt. (Vö. Bertényi Iván: Új magyar címertan. Bp. 1993. 42. p.) Ez főként a korai nemzetségi címerrel rendelkező családoknál történt a XIV. században (Ába, Csák, Buzád-Hahót, Hont-Pázmány, Osl nb. családok stb.) amelyeknek a sisakdísz-divat elterjedése (XIV. sz. első fele) előtt már volt címerük. Ez a törvényszerűség, mint később kiderül, az Ákos nemzetség egyik ágára is érvényes, de nem a Bebekre.

5 Varjú Elemér recenziója Csoma idézett könyvéről (a továbbiakban: Varjú i.m.): „Turul” XII (1904) 93. p.

6 Petrichevich Horváth Emil: Az Ákos nemzetségbeli Folthy család és a nemzetség címere. „Turul” LI. (1937). 40-42. pp. (a továbbiakban Petrichevich i.m.)

7 Györffy György: Tanulmányok a magyar állam eredetéről Bp. 1959. (a továbbiakban Györffy: Tanulmányok) 5. p.; Füge-

di Erik: A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Bp. 1970. 14., 32. p.; László Gyula: A kettős honfoglalásról. „Archaeológiai Értesítő” 97. évf. (1970.) (a továbbiakban: László i.m.) 174-175. pp.; Kristó Gyula: Néhány megjegyzés a magyar nemzetségekről. In.: Tanulmányok az Árpád-korról. Bp. 1983. (a továbbiakban: Kristó i.m.) 40., 45., 46. p. Havassy Péter: Heves megye középkori tisztségviselői. Eger, 1986. (a továbbiakban: Havassy i.m.) 3. kép szövege.; Szerk. Marosi Ernő Magyarországi Művészet 1300-1470 körül. I-II. Bp. 1987. I. 123. p. (a továbbiakban: Magyarországi művészet).

8 Györffy: Tanulmányok 1-6. pp.

9 László i.m. 174-175. pp. és Kristó i.m. 40., 45., 46. p. Ezt azonban Kristó azzal magyarázta, hogy később, a címer választásakor a nemzetségnév eredeti jelentése már elhalványodott. Az Ákos névről: vö. 18. jegyzet.

10 Bebek György sírköve: Engel Pál-Lővei Pál-Varga Livia: A tornagörgői, egy bazini és egy ismeretlen helyről származó sírkőről. „Művészettörténeti Értesítő” XXX. (1981.) 255-259. pp. (a továbbiakban: Engel-Lővei-Varga: A tornagörgői...); Bebek László sírköve: Uők: Zsigmond-kori bárói síremlékeinkről. „Ars Hungarica” XI. (1983.) 26-27. pp. (a továbbiakban: Engel-Lővei-Varga: Zsigmond-kori...)

11 Engel Pál-Lővei Pál: Két töredékes sírkő a Margitszigetről. Budapest Régiségei 29 (1992) 53. p.

12 Varjú i.m. 92. p.

13 A probléma historiográfiai összefoglalása: Mesterházy Károly: Nemzetségi szervezet és az osztályviszonyok kialakul-

lása a honfoglaló magyarságnál. Bp. 1980. 70-86. pp. A különbségekre különösen fontos: *Komáromy András*: A nemzetségekről. „Turul” V. (1877.) 97-105. pp. és Györffy: Tanulmányok 1-15. pp., valamint Kristó i.m. bár az esetleges genealogiai kapcsolatot ő sem tagadja és elismeri, hogy a nemzetségi címer választásában a tradíció, névadás fontos szerepet játszott.

14 Györffy főntebb idézett elméletét a heraldikusok közül *Bertényi Iván* tagadja, bár azt elismeri, hogy bizonyos ősi magyar mondai hagyományok esetenként befolyásolhatták egyes előkelőink címerválasztását, (Vö. Kis magyar címertan. Bp. 1983. 111. p. és Uő.: Új magyar címertan. Bp. 1993. 108. p.), míg *Vajay Szabolcs* elfogadja és a „korai nemzetségeknek meg Ázsiából hozott és későbbben címerre nyugatosult totem-szimbólumairól” beszél (Ordinis Sancti Johannis in Hungaria Thesaurus ac Corpus. H.n. 1987. 17. p.). Érdekes még a művészettörténész *Lovag Zsuzsa* véleménye, aki szerint a XII-XIII. századi gyűrűkön a nem heraldikus megfogalmazású (azaz nem pajzsban ábrázolt) állatalakok a címerválasztáskor felújított nemzetségi totemállatok archaikus megjelenítései. A középkori magyar gyűrűk. „Ars Hungarica” III. (1975.) 336-338. pp.

15 A nyugatról beköltözött lovagok nemzetségei a nyugati heraldika jellegzetes heroldalajait (geometriai formákat), stilizált növényalakokat, képzelt állatalakokat ábrázolnak. Amennyiben pedig a nyugaton sem ismeretlen állatos címeralakokat (sas és ökörfej) Magyarországon címerként használták, akkor a magyar nemzetségi címerben ismeretlen keresztet tesznek rá megkülönböztetésül. A Képes Krónika honfoglaló vezéreket ábrázoló miniatűrú mutatják, hogy Magyarországon udvari körökben ismeretes volt az állatot ábrázoló címerkép pogány eredete. (Györffy: Tanulmányok 4-5. pp.)

16 Tipikus példája ennek az Abák esete. Csoma 15 Aba nembeli család címerén keresztül állapítja meg az ősi, – nyilvánvalóan totemisztikus eredetű –, nemzetségi címert, a sást, amelyet nem tudott kisorsítani a XIII. században felvett hatalmi jelvény, a sávozott pajzs sem. Csoma: Nemz. címerek 11-20. pp. és Uő.: Az Aba nemzetség címere. „Turul” XI. (1893.) 50-55. pp. Kiegészíti Csoma megállapításait *Rácz György*: Az Árpádok sávozott címere egyes főúri pecséteken a XIII-XIV. században. „Levéltári Közlemények” LXIII. (1992.) 125-127. pp. (a továbbiakban: Rácz i.m.) A „többé-kevésbé” szóhasználat nem véletlen. Az azonos címerképet vagy heroldalakot mutató címerek között is lehetnek kivitelezésszerű különbségek, sőt egyes személyek egyéni motívumokkal gazdagíthatták is a családi címerüket. Csak a címer fő alakja volt a lényeges, az ábrázolás részletei másodlagosak. Az Abák esetében például a nemzetségi címerképet, a sást, hol félalakban, hol a csőrében gyűrűvel vagy koszorúval ábrázolják. Ezek az eredeti nemzetségi címerkép családi, személyi változatai. Vö. *Bertényi Iván*: Címerváltozatok a középkori Magyarországon. „Levéltári Közlemények” LIX. (1988.) 3-77. pp. (a továbbiakban: Bertényi: Címerváltozatok).

17 Mint pl. a Forgáchok, Zichyek, Kállayak esetében: *Vajay Szabolcs*: A sisakdísz megjelenése a magyar heraldikában. „Levéltári Közlemények” XL. (1969.) 285. p. (a továbbiakban: Vajay: Sisakdísz).

18 *Gombocz Zoltán*: Árpád-kori török személyneveink. „Magyar Nyelv” X. 1914/26. 246-247. pp. Az „Ak” annyi, mint ’fehér’, a „kus” pedig nemcsak ’nemes ragadozómadarat’, hanem szorosabban ’sólomot’ is jelent, „úgy, hogy az Akkus (Akus) nevet bátran ’fehér sólyom’-nak is fordíthatjuk.

19 *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I-III. Bp. 1900-1901. (a továbbiakban: Karácsonyi i.m.) I. 95. p. Itt emlitem meg, hogy a nemzetség birtokában levő monostorok közül a ma is álló ákosi (Krasznai megye) a XII. században épült (*Bogyay Tamás*: Az ákosi református templom. „Magyar Építőművészet” 1944. március. 67-70. pp.)

20 *Györffy György*: Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések-Új válaszok. Bp. 1993. 196-197. pp. /a továbbiakban: Györffy: Krónikáink (2)/.

21 Ákos mester személyére és művére: Györffy: Krónikáink (2) 152-180. és 193-201. pp.; *Mályusz Elemér*: Az V. István-kori gesta. Bp. 1971.

22 Kristó (i.m. 46.) egyetlen kifogása az Ákos nemzetség „nagy régisége” ellen, hogy XIII. századi címerében halak vannak. Mivel a halak csak a Csoma által rekonstruált ősi címeren vannak és a XIII. században egyáltalán nem mutathatók ki, ez az érv figyelmen kívül hagyható.

23 Csoma: Nemz. címerek 11., 41., 61., 71., 165. p.

24 *Báczay Oszkár*: A heraldika kézikönyve. Bp. 1897. 8. és 250. p.

25 Vö. 10. sz. jegyzet.

26 Csoma: Bebek-sírkövek 162. p. és *Csoma József-Csergheő Géza*: Csetneky István sírköve. „Archaeológiai Értesítő” X. (1890.) (Új folyam) 136-140. pp.

27 Az itt következő felsorolásban csak az idézett pecsétek legjobb közlését adom, ennek hiányában a legjobb lenyomat eredeti jelzetét. *Kumorovitz L. Bernát*: A magyar pecséthasználat története a középkorban. Bp. 1993. (a továbbiakban: Kumorovitz: Pecséthasználat) VII. t. 53. ill. pajzs sarkán toll-díszes sisak. Érdekes, hogy Mihály comes 1270-es pecsétjén még nincs sisak: Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 70451.

28 Kumorovitz: Pecséthasználat VI. t. 44. ill. a pajzs felső szélén félkörből ágaskodó tolldíszes.

29 [Csánki Dezső]: A Magyar Királyi Országos Levéltár Diplomatikai Osztályában őrzött pecsétek mutatója. Bp. 1899. (a továbbiakban: Pecsétek mutatója) II. t. 8. ill. pajzs fölött sisakos mellkép ernyőszerű dísszel.

30 Publikálatlan. DL 71238: pajzs sarkán tollforgós sisak.

31 Publikációi a pajzs ábrázolásait nem jelölik. DL 1359: Harántosztott pajzsban tolldíszes sisak.

32 *Varjú Elemér*: Címeretani és sphragistikai emlékek az ezredéves országos kiállításon. „Turul” XIV. (1896.) (a továbbiakban: Varjú: Emlékek) 148. p. pajzs sarkán tolldíszes sisak.

33 Kumorovitz: Pecséthasználat VI. t. 43. ill. pajzs sarkán tolldíszes sisak.

34 A Blagay-család oklevéltára. Szerk. *Thallóczy Lajos és Barabás Samu*. Bp. 1897. (a továbbiakban: Blagay Okl.) CCLX: pajzs sarkán pávatollforgós sisak, kétoldalt mellette virágos gallyak.

35 Csoma: Nemz. címerek 94. p. pajzs sarkán legyező alakú hat tollal ékesített sisak.

36 Blagay Okl. CCLXII: pajzs sarkán sisak, amelynek közepén három pávatoll, két oldalán szárnyak.

37 *Nyáry Albert*: A heraldika vezérfonala. Bp. 1886. (a továbbiakban: Nyáry i.m.) 63. p. tolldíszes sisakpecsét. (Szerk. *Marosi Ernő, Tóth Melinda, Varga Livia*.) Művészet I. Lajos király korában 1342-1382. Katalógus. Székesfehérvár, 1982. 348. p. 236. sz.: pajzs sarkán tolldíszes sisak (a továbbiakban: I. Lajos Katalógus)

38 I. Lajos Katalógus 348. p. 237. sz.: pajzs sarkán tolldíszes sisak.

39 Vajay: Sisakdísz 279-280. pp. Megállapítását megerősíti, hogy Nyáry könyve nyomán még csak az első tolldíszes sisakpecsétet ismerte – egyetlenként – a XIII. századból. Itt jegyzem meg, hogy egyik lektorom, Bertényi Iván szerint ezen a pecséten (Mihály zólyomi ispán, 1273) nem tolldíszes, hanem virágos sisakdísz látható és ez ellentmond Vajay állításának.

40 H.G.D.: A Rathold nemzetség címere. „Turul” IV. (1886.) 24-30. pp.; Csergheő Géza: A hársfalevél a Ratold-nembiek címérében. „Turul” IV. (1886.) 173-181. pp. Csoma: Nemz. címerek 146-154. pp.; Tóth Zoltán: A Rathold nemzetség címéréhez. „Turul” LIII. (1939.) 43-49. pp.

41 Csergheő Géza: A Guthkeled nemzetség címere. „Turul” IX. (1891.) 9. p. (A tanulmány elején összefoglalja az addig ismert nemzetségi címereket); Varjú i.m. 95. p. „...nemzedékről nemzedékre száll a kettőskereszt. Hogy ezt az ő a XIII. században az ország címeréből vette s először bizonyosan hatalmi jelvény gyanánt viselte az semmit sem változtat azon a tényen, hogy a kettőskereszt a nemzetség ősi címere.” A királyi címer kettőskeresztjéről: Bertényi: Címerváltozatok 7. p., alapvető irodalommal.

42 Csoma: Bebek-sírkövek 159-164. pp.; Csoma: Az Aba 53. p.

43 Szűcs Jenő: Az utolsó Árpádok. Bp. 1993. 339-340. pp.

44 Rácz i.m. 131-133. pp.

45 Vö. 10. jegyzet.

46 Vö. még a 10. jegyzetben idézett Bebek László- (1402), és a 26. jegyzetben idézett Csetneki-sírköveket is.

47 Bertényi Iván: A címerek katonai felhasználása Magyarországon a XIII-XIV. században. „Hadtörténeti Közlemények” XXXIV. (1987.) 402. p.

48 Csoma József: A kassai dóm szentségházán levő címerek. „Turul” VII. (1889.) 24. p. Az építési idejére: Marosi Ernő: Tanulmányok a kassai Szent Erzsébet templom középkori építéstörténetéhez. „Művészettörténeti Értesítő” XVIII. (1969.) 34. p.

49 Aba nembeli Gagy László sávozott pajzsa: Csoma József: Magyar sírkövek. Gagy László síkőve. „Turul” V. (1887.) 117. p. és Tomaj nembeli Tomaji Jakab fia Pál (+1400) kettőskeresztes sisakdíszű sírkőve: Rómer Flóris: „Archaeológiai Közlemények” X. (1876/2.) 14. p. jó példa a már nem méltóságviselő nemes, nyilvánvalóan ősei dicsőségét propagáló, egykori hatalmi jelvényét átvevő szokására.

50 Vö. 4. jegyzet.

51 Csoma: Nemz. címerek 24. p.

52 Vajay: Sisakdísz 285. p.: „A szigorított kritikájú vizsgálat tehát azt mutatja, hogy nemzetségi sisakdísz egyáltalán nem, vagy pedig csak, mint XIV. századi utánképzés létezett.” Sisakdísznek („oromdísz”) most csak a figurális ábrázolást (tehát a tolldíszeket nem!) tekintjük.

53 Karácsonyi i.m. I. 101. p. és Engel-Lövei-Varga: A tornagörgői... 255-56. pp.

54 Petrichevich i.m. 40-42. pp.

55 Csoma József: A Forgách grófok címere. In.: *Bártfai Szabó László: A Hunt-Pazman nemzetségbeli Forgách család története*. Esztergom, 1910. 161-167. pp., Újra áttekinti a Forgách-címer történetét: Bertényi: Címerváltozatok 44-45. pp.

56 Karácsonyi i.m. II. 204-207. pp. és I. 95. p.; Engel-Lövei-Varga: A tornagörgői... 259. pp. 6. jegyzet. A familiárisi viszony Engel Pál szíves közlése.

57 Csoma József: Nemzetségi címerek nyomai az ezredéves kiállításon. „Turul” XV. (1897.) 3. p.; Csoma: Nemz. címe-

rek 28-29. pp.; Varjú Elemér szerint (i.m. 95. p.) nem tekinthető segédsisakdísznek, hanem a mítikus habléány jelképének. A kettőskereszt nem zárja ki egymást. Újabban Bertényi Iván is elfogadja a segédsisakdísz-funkciót (Bertényi: Címerváltozatok 44. p.).

58 Csoma előző jegyzetben i.m. 3. p. és Nemz. címerek 48. p. A legrégebbi adat Soós Simon 1402. évi sisakpecsétje, melyen a sisakdísz női fej kosszarvakkal. Ez aztán „tetszetős voltánál fogva a pajzsba is bejutott s ilyen állapotban erősítette azt meg Zsigmond király, mint ősi címert 1418-ban.” Arra nézve, hogy a kosszarvak vajon a nemzetségi címert mutatják-e, nincs támpontunk, mivel a nemzetség XIII. századi politikailag aktív tagja, Simon fia György (Karácsonyi i.m. I. 158. p.) nem hagyott hátra pecsétet. Ha a kosszarvakat már ő is használta, akkor a XIV. században, a sisakdíszek divatjakor az eredeti nemzetségi címermotívumot ismételték meg a sisakon a női fejjel kiegészítve, ami aztán együttesen „szállt alá” a pajzsba. Lehetséges azonban, hogy XIV. századi választásról vagy királyi adományról van szó. Simon fia György László nevű unokáját gyakran említik a források a XIV. század első felében, mint kiváló katonát. Neki biztos, hogy szüksége volt sisakdíszre, tehát a későbbiekben címerre vált oromdísz ő is kaphatta, de szinte biztos, hogy már viselte.

59 Szendrei János: Monelli Bernát síremléke 1496-ból. „Turul” XLI. (1927) 71-76. pp. Sisakdíszként növekvő női alak két kezében pálma ill. babérágat tart, a címerpajzs egyik motívumpárját ismételve.

60 Pecsétjeit és címeres kelyhét ismerteti: Lövei Pál: Néhány címeres emlék a 14-15. századból. „Művészettörténeti Értesítő” XL. (1991.) 1-2. 49-51. pp. Kérdés, hogy ez a női alak eredetileg is főcímeralak volt-e, vagy csak később lett azzá? A köznemesi származású Besenyő Pálnak valószínűleg nem volt örökölt családi címere, a női mellképet ő kaphatta vagy vehette fel, akár főcímeralakként is.

61 Reiszig Ede: Az Ujlaki család. „Turul” LVII. (1943.) 1-13. pp.

62 Engel Pál: Zsigmond bárói. In.: (Szerk. Beke László, Marosi Ernő, Wehli Tünde). *Művészet Zsigmond király korában 1387-1437*. I-II. Bp. 1987. (a továbbiakban: Zsigmond katalógus) I. 129. p. 38. jegyzet.

63 DL 2686. Kb. 30 mm lehetett, felirata olvashatatlan. Kerek mezejében egy fej látszik, két oldalán szárnyakkal. A pecsét alsó része kitörött, valószínűleg valószínűleg nem volt. (Az oklevél kiadója a pecsétképet félreértelmezte: „a pajzstartó angyal szárnyai még látszanak.” Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. (Szerk. Nagy Imre). Anjou-kori okmánytár II. Bp. 1881. 553. p.

64 I. Lajos katalógus i.m. 349. p. 242. sz.

65 Rácz i.m. 129. p. nádori pecsétje: I. Lajos katalógus 351. p. 249. sz.) Csoma József: Kont Miklós nádor címere. „Turul” XXI. (1903.) 30-33. pp.

66 Több Ujlaki címeres emléket közöl: Lövei Pál a 60. jegyzetben idézett munkájában (53-55. pp.).

67 Csoma: Nemz. címerek 24. p.

68 A folyamatot igazoló pecsétek bemutatása és elemzése még egy külön kisebb tanulmányt, mint hogy néhány soros jegyzetben elintézhető lenne.

69 Csoma: Az Aba. 53. p. Csoma ezután tért le a helyes útról a nemzetségi címer meghatározásában, amint figyelme a szárnyak helyett a halak felé fordult.

70 Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Bp. 1987. 650. p. Moys fiai, Moys és Elleus egykor

közösen birtokolták a Bihar megyei Pályit Ákos nb. Ernye fia István fiaival. A falu és a premontrei monostor az Ákos nem alapítása volt, így a rokonság biztosra vehető. A kapcsolatot felfedezte *Makkai László* is (Makkai László: Belső Szolnok és Doboka megye a középkorban. In.: Szabó I. Attila szerk.: Szolnok-Doboka magyarsága. Ds-Kolozsvár 1944. 63. p.) felvetését azonban *Mályusz Elemér* Karácsonyira hivatkozva megkérdőjelezte (Az erdélyi magyar társadalom a középkorban. Bp. 1988. 88. p. 64. jegyzet): „A lázadó Majstot Makkai László közelebbi bizonyítékok említése nélkül az Ákos nemzetség tagjának mondja... erről azonban Karácsonyi nagy műve nem tud.

71 1313 vagy 1314-ben pohárnokmester és beszercei ispán volt, hamarosan azonban apósával, Borsa Kopasszal szövetségben a király ellen fordult és Erdélyben 1320-ig tartani tudta magát, míg nem Debreceni Dózsa által legyőztetett. *Engel Pál*: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen. (1310-1323). „Századok” 122. (1988.) 95., 115., 117-118., 123., 129. p.

72 A nagyhatalmú Borsákkal, úgy látszik, többszörös sógorságban voltak az Ákos nembeliek, ugyanis Borsa testvérének, Bekének Ákos nb. felesége volt. (Karácsonyi i.m. I. 204.) p.

73 *Wertner Mór*: Az Árpád-kori udvari tisztviselők sorozata. „Történelmi Tár” 1899. 699. p. (Családi viszonyait ő sem tudta tisztázni.)

74 *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. Bp. 1899. II. 463. p. A hivatkozott oklevél regesztája: (Szerk. *Kristó Gyula*.) Anjou-kori Oklevéltár. 1301-1305. Bp.-Szeged, 1990. 152. sz.

75 Közzé teszi *Wenzel Gusztáv*. Árpád-kori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. Pest, 1874. XII. 585., 587. (DL 86879, 86883, 86884.)

76 Itt jegyzem meg, hogy 1291-ben egy királyi oklevél méltóságosorában viszont szerepel egy Moyus nevű székely ispán. (*Szentpétery Imre* kéziratának felhasználásával szerkesztette *Borsa Iván*. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikái jegyzéke. II/4. 1290-1301. Bp. 1987. 3712. sz.)

77 DL 29659. Az oklevelet közölte: *Deutsch, G.D. – Firnhaber, Fr.*: Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens. I. Wien, 1857. 114-115. pp. Vö. Györffy i.m. III. 561. p. ahol Albert hibásan „Magnus”-ként szerepel. Az eredetiben kétségtelenül „magister” áll.

78 A lázadó Moys fia Moys ismert birtokai (Doboka megyében Buza, Földvár, Lak és Noszoly, Kolozs megyében Budatelke, Katona; Vö. Györffy i.m. II. 63., 69., 77., 82. és III. 345., 352. pp.) mellett valószínűleg az őseié volt az a Torda megyei Moys nevű föld, a későbbi Majos nevű falu, amelyet 1256-ban említenek először. (*Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. V. Bp. 1913. 720. p.

79 Az ág történetére: Karácsonyi i.m. I. 104-106. pp.

80 *Lővei Pál* hívta föl rá a figyelmet, segítségét és az általa a XIV. század végére datált sírkő fényképét ezúton is szeretném megköszönni neki. *Altman Júlía*: Előzetes jelentés a budavári ferences templom kutatásáról. „Archeológiai Értesítő”. 100. (1973.) 82. p.: „A sírkőtöredékek közül külön figyelmet érdemel egy kiterjesztett szárnyú koronás sassal díszített darab.”

81 *Engel Pál*: Zsigmond bárói. In.: Zsigmond katalógus. I. 123. p. Méltóságviseléséről nincs adat.

82 Fennmaradt ugyan *Pölöskei Ördög István* zalai alispán gyűrűpecsétje (DL 22411, másolata MOL V 8. és MKCs 980),

de annyira elmosódott, hogy ábrája kivehetetlen, ezért a pecsétkatalógusba sem vettem fel.

83 A másik halas, a Borsa nemzetség címerét sem merném egyértelműen meghatározni Csomával ellentétben, ugyanis ezt egyetlen igen homályos középkori lenyomatra és néhány újkori pecsétre alapozta Csomá: Nemz. címerek 52. p. Kopasz nádor (1310-14) pecsétje sajnos nem maradt meg, László nevű albírájéé viszont igen (MOL-DL 69660. másolata OL V 2. 163). Az elmosódott pecsétábrán talán egy szárnyas ábrázolása vehető ki. A nemzetségből származó *Ikldi* családtól nem ismerünk címeres emléket, a *Nadányiaktól* pedig László erdélyi alvajda (1404-06) lenyomatai oly töredezetek, hogy nem állapítható meg a rajtuk volt címerkép. Mindenesetre kétségeim támadtak a Csomá által rekonstruált Borsa nemzetségi címerrel kapcsolatban.

84 Rác i.m. 125-126. pp.

85 Ámbár lehetséges, hogy már ő is „negyedelte” címerpajzsát, mint unokája pecsétjein látjuk, csak a tőle megmaradt törött lenyomatokon ez nem látható.

86 Vö. 4. jegyzet.

87 *Fügedi Erik*: A köznemesi klán szolidaritása. „Századok” (118.) 1984. 955. p.

88 *Csergheő, Géza* von: Der Adel von Ungarn. (I. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch... IV. Nürnberg. 1893.) 462. t.

89 Itt kell megemlítenünk a birtokok és a valószínűsíthető rokon kapcsolat miatt a Bebekhez közel álló *Máriássy* család címerét, amely *Máriássy István* 1504-es címelevele szerint egy páncélos vitézt ábrázol, aki bal kezében kettős keresztet tart. Ezt a címet használták a család tagjai később is, kisebb variációkkal. (*Máriássy László*: A *Máriássy* címer. „Turul” LVI. (1942.) 79. p.; *Csomá József*: Magyar sírkövek. *Máriássy Krisztina* sírköve. „Turul” V. (1887.) 186-187. pp./ *Máriássy* idézett tanulmányában azt írja, hogy több mint kétszáz családi pecsétet és gipszmásolatot gyűjtött össze, ezek közül egyet be is mutat. A családi levéltár „idegen családi rész”-ében még több olyan pecsétet talált, amelyen a kettős keresztet alul vagy felül toldísz kísérte. Ezek nagy része, mint írja, utóbb szétporladt. Nos, szerintem ezen pecsétek java része a Bebeké lehetett. (Ma ez az anyag a MOL-DL 60143-60954 jelzet alatt található sok Bebek méltóságviselőtől származó oklevéllel.) Kétségtelen, hogy a kettős kereszt a *Máriássy*ak címerében is szerepel – mint mellékjegy –, ezt azonban minden jel szerint a Bebektől vehették át, amikor a több évszázados gömöri birtokközelség következtében (valószínűleg sógorsági) rokon kapcsolatba kerültek. Teljesen valószínűtlen, hogy azt IV. Béla adománylevelén lévő pecsétről kölcsönözték volna, mint ahogy azt a család régi történetírója, *M. Kayser* gondolta (Compendium historiae familiae Mariassy de Markusfalva. Posonii 1803.) Eredeti címerük valószínűleg a buzogányos ember volt. A család a Szepesség egyik legrégibb famíliája, eredetük a szepesi határőrök között keresendő. *Fekete Nagy Antal* szerint *Márkusfalva* nem ősi birtokuk, hanem tatárjárás előtti adomány volt. (A Szepesség területi és társadalmi kialakulása. Bp. 1934. 103-104. pp.) A Bebekkel való kapcsolatukra: *Iványi Béla*: A *márkusfalvi* *Máriássy*-család levéltára 1243-1803. I. Lőcse, 1917. (Közlemények Szepes vármegye múltjából IX. – A Szepesmegyei Történelmi Társulat évkönyveinek XVII. folyama.); *Csánki* i.m. I. 124. p. és Györffy II. 488., 521. p.

90 Vö. Magyarországi Művészet 123. p.

91 *Engel Pál* szíves közlése.

92 *Ila Bálint*: Település és nemesség Gömör megyében a középkorban. „Turul” LIV. (1940.) 65. p. és Uő: Gömör megye. I. Bp. 1976. 174. p.

93 Az 1247-es oklevél: *Szentpétery Imre*: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I/3. Bp. 1931. 869. sz.

94 Engel Pál szíves közlése.

95 Pásztoryné i.m. 9. p. Valószínűtlennek tartom *Hlatky Mária* feltevését (A magyar gyűrű. Bp. 1938. 55. p.) miszerint a tulajdonos a skorpió jegyében születhetett és babonás ragaszkodásból vésette gyűrűjébe ezt.

96 Karácsonyi i.m. I. 226. p.

PECSÉTKATALÓGUS

A katalógus összeállításakor az a szempont vezérelt, hogy a lehető legteljesebben tartalmazza az Ákos nemzetséghez köthető személyek pecsétjeit. Ez különösen a legkorábbi időszakra érvényes (XIII-XIV. század). Így az Ernye- (2., 3., 4. sz.), a Moys- (5. sz.) és a Mikcs-ág (6., 7., 8. sz.) pecséthasználata teljesnek tekinthető. Nem tekinthetem azonban feladatombnak, hogy a XIV. század második felében és a XV. század elején működött Bebek családbeli nádorok, országbírók szövevényes pecséthasználatát bemutassam. Ismeretes ugyanis, hogy ebben az időszakban e méltóságviselők legtöbbször 2-3, de néha ennél is több pecsétnyomót használtak – amelyeknek problematikája máig nincs megnyugtatóan tisztázva –, és ezek elkülönítése a legtöbbször igen romlott állapotú lenyomatok miatt nagy nehézségekbe ütközik. De ez felesleges is lenne, hiszen a dolgozat szempontjából elsősorban a pecsétek ábrája, heraldikája a fontos. Ezekben az esetekben megelégedtem a nagypecsét, egy közép és egy gyűrűs pecsét bemutatásával (néha csak irodalomból való átvétellel), ugyanis ezek már tökéletesen reprezentálhatják a tulajdonos pecsétábrájának jellegzetességeit. A valószínűleg még gyarapítható Bebek pecsétek (9. sz.-tól a 21. sz.-ig) után a Csetneki (22. sz.), Cselenfi (23. sz.) és Csire (24., 25. sz.) pecsétek következnek.

Ezzel a főpapi (Szerk. *Bodor Imre*: A középkori Magyarországi főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmásolat-gyűjteménye alapján. Bp. 1984.), illetőleg a káptalani és konventi pecsétek (*Takács Imre*: A magyarországi káptalanok és konventek középkori pecsétjei. Művészettörténeti tanulmány és katalógus a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézete és a Budapesti Történeti Múzeum másolatgyűjteménye alapján. Bp. 1992.) összegyűjtése és elemzése után a főúri vagy bárói, tágabb értelemben nemesi pecsétek óriási halmazából hasítottunk ki egy csokorra valót, az ennél a típusnál a legkézenfekvőbb rendezési elvnek, a nemzetségi-családi keretnek megfelelően. Szükségszerű, hogy az előbbi pecsét típusokkal szemben itt a heraldikai megközelítés dominál.

Célszerű volt beépíteni a katalógusba azokat a pecséteket is, amelyekről én nem tudtam és amelyeket nem láttam ugyan, de Engel Pál és Lóvei Pál felhívta rá a figyelmemet és Lóvei Pál az ezekről készített rajzokat a dolgozat írásakor rendelkezésemre bocsátotta. Önzetlen és igen hasznos segítségüket ezúton is szeretném megköszönni. E két pecsétre (Kat. 8. és 24.) a többlettől eltérően csak röviden utalok.

Az egyes pecséteknél a következő adatokat tüntettem fel (felhasználva az említett főpapi illetőleg konventi pecsétkatalógusok, valamint *Dalas-Garrigues, Martine*: L' Inventaire informatique de sceaux un essai aux Archives Nationales a Paris. In.: Janus. Revue Archivistique. International Council on Archives. 1993. 1. 76-81. pp. című munkája rendszerét): Az

arab számokkal jelölt pecséttulajdonosok személyi azonosítása után a különböző tisztségekben használt, vagy magán pecsétek leírása következik (zárójelben a tipáriumnak a tisztségviseléséből következtethető használati idejével).

a. A pecsétet hordozó oklevél dátuma és az eredeti jelzete. A pecsét tulajdonosai általában a megpecsételt oklevelet kiadói is egyben. Amennyiben nem, ezt jegyzetben közlöm.

b. A pecsétmásolat(ok) jelzete az előbbi lenyomatok sorrendjében. MOL V = Magyar Országos Levéltár V szekció. MKCs = Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézete (korábban Csoportja). (A MOL V 8 és a MKCs szilikonmásolatainak szám szerinti jelzetei megegyeznek). BTM = Budapesti Történeti Múzeum.

c. A pecsét mérete (pajzs alakú pecsétek esetében az első szám a pecsét szélességét, a második a magasságát jelöli), állapota, oklevélre való rátételének módja (függő, záró vagy rányomott). Színét csak ebben az esetben jelölöm, ha eltér a legtöbbre jellemző természetes színű viaszpecsétektől.

d. A pecsét felirata, szögletes zárójelben a kitörött vagy olvashatatlan betűk helyén ponttal.

e. A pecsétmező leírása.

f. A pecsét közlése és említése a szakirodalomban. Gyakrabban használt rövidítések:

Bertényi: Országbíró = Bertényi Iván: Az országbírói intézmény története a XIV. században. Bp. 1976.

Csoma: Nemz címerek. = Csoma József: Magyar nemzetségi címerek. Bp. 1904.

Engel-Lóvei-Varga: A tornagörgői... = Engel Pál-Lóvei Pál-Varga Lívia: A tornagörgői, egy bazini és egy ismeretlen helyről származó sirkőről. Művészettörténeti Értesítő XXX. (1981.) 255-259. pp.

Fügedi: Mobilitás = Fügedi Erik: A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Bp. 1970.

Máriássy = Iványi Béla: A márkusfalvi Máriássy-család levéltára 1243-1803. I. Lőcse 1917. (Közlemények Szepes vármegye múltjából IX. – A Szepesmegyei Történelmi Társulat évkönyveinek XVII. folyama.)

Zsigmond I-II. = (Szerk. Beke L., Marosi E., Wehli T.) Művészet Zsigmond király korában. 1387-1437. I-II. Bp. 1987.

Zsigmondkori Okl. = Összeállította Mályusz Elemér. Zsigmondkori Oklevéltár. I-II. Bp. 1951-58.

1. Ákos mester

Személyéről és tisztségéről legújabbban: Györffy György: Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések – Új válaszok. Bp. 1993. 152-180.- és 188-201. pp.

1.1 Óbudai préposti pecsét (1251-1272)

a. 1257: DL 457.

b. MOL V 8. és MKCs 1160. BTM 64.68

c. 35 mm.

d. + [...]GRI AKVS PREPOSI[...]EN

e. Kerek mezejében közvetlenül egymás mellett két álló helyzetű, fogaikkal egymásnak hátat fordító négyszögletes végű kulcs, mellettük kétoldalt egy-egy felfelé forduló holdsarló és ezek fölött egy-egy nyolcgú csillag.

f. *Némethy Lajos*: Budapesten volt egyházi testületek pecségei. „Turul” V. (1887.) 29. (rajz). *Kumorovitz L. Bernát*: A magyar pecséthasználat története a középkorban. In.: A Jászvári Premontrei Kanonokrend Gödöllői Szent Norbert Gimnáziumának és Szent Norbert Nevelőintézetének Évkönyve 1943-44. Gödöllő, 1944. Melléklet 14. (fotó), és az azonos című átdolgozott kiadás: Bp. 1993. Melléklet 14. (fotó, sajtóhiba miatt a 16. alatt szerepel). *Mályusz Elemér*: Az V. István-kori gesta. Bp. 1971. 1. fotó, leírással.

2. István (alországbíró)

Családja, birtokviszonyai ismeretlenek, csak annyit tudni róla, hogy Ákos nb. Ernye „bánnak” (aki 1261 táján erdélyi vajda volt, 1267. szept.-től 1269. okt.-ig, majd 1274. végén országbíró, közben 1272-ben tárnokmester) volt az albirája 1269. júl.-tól 1270. jan.-ig, majd 1274-ben is. (*Wertner Mór*: Az Árpád-kori ország és udvarbírák genealógiája. Turul XIX. (1901.) 25-26.)

2.1 Alországbírói pecsét.

a. 1269. okt. 28.: Veszprémi püspöki levéltár Nivigh 3. (1)

b. BTM 65.1831.

c. 30 x 25 mm-es törött

d. [...] IS VICEVDICIS [...]

e. Pajzsalakú mezejében kiemelkedő kisebb tarpajzs.

f. Kiadatlan. Az oklevél szövegét közlő (Zala vármegye története. Oklevéltár. Szerkesztik *Nagy Imre, Véghelyi Dezső, Nagy Gyula*. I. 1886. 55.) csak annyit mond, hogy a „hosszú-kás pecsét-töredék hártvaszalagon függ”.

Jegyzetek

(1) DF 200024 fényképén a pergamencsíkon függő törött pecsét nem látható, de a hátapon, a külzet alatt megtalálható a pecsét – talán középkori – rajza.

3. Ernye fia István

1281-1314 között szerepel a forrásokban. 1293-94-ben királynéi tárnokmester, 1298-1300-ban országbíró. 1301 után Vencel király híve lett, 1303-1304-ben nádor (amely tisztséget „hivatalosan” 1310-ig viselhette), majd I. Károly mellé állt. 1307 után visszavonult a politikától. (*Wertner Mór*: Az Árpád-kori ország és udvarbírák genealógiája. „Turul” XIX. (1901.) 25-26. pp.)

3.1 Országbírói pecsét (1298-1300)

a. 1298. okt. 23.: DL 1509. (1)

1299.: DL 2216/16.

b. MOL V 2. 17/2, 3, 4.; MOL V 8. és MKCs 48.; BTM 64.140.; MOL V 2. 90; MOL V

8. és MKCs 88.; BTM 64.224.

c. 55 x 60 mm

d. + S. MAGISTRI STEPHANI IVDICIS CVRIE DOMINI REGIS.

e. Pontsorral határolt pajzsalakú mezőből síma felületű ábrázolás nélküli boglárpajzs emelkedik ki, kétoldalán (balról ill. jobbról) lefelé hajló madárszárnyakkal. A boglárpajzs fölött

egy kétszórú madár fejének ábrázolása látható, (vagy esetleg egy kétoldalra hajló toll vehető ki), amelynek lefelé meghosszabbított „nyaka” kicsit kidomborítja a boglárpajzs függőleges tengelyét.

f. A pecsétet először közölte *Nagy Iván*: István országbíró és Demeter főispán pecségei: „Archaeologiai Értesítő” XI. (1877.) 300. p. (rajzzal). Szerinte a kispajzsra a hatalom jelvényeül egy királyi pálcát tettek, amelynek nyele lenyúlik hosszan a kispajzsra. Öt követve *Nyáry Albert* is közölte a pecsét rajzát (A heraldika vezérfonala. Bp. 1886. IV. t. 28. ill.), amelyen „szárnyas pajzs [van], melyre királyi pálcza van végig helyezve” (49. p.). Fényképe a (Szerk. *Szilágyi Sándor*) Magyar nemzet története. III. Bp. 1895. 27. p. jelent meg először, ahol a leírásnál a következő szerepel: „Háromszögű pajzs, kivehetetlen címermotívummal”. Majd *Csoma József* összefoglaló munkájában (Nemz. címerek 23.) is, az előbbi „phototypia után”, „mely egyedül hű és eltér az „Archaeologiai Értesítő” XI. 300. p. közölt fametszettől, hol az üres pajzs fölél czölöpösen egy lilomos pálcza van helyezve, de mely a phototypián nem látható”. *Csoma* pecsétleírása: „háromszögűpajzs alakú mező közepére egy kisebb háromszögűpajzs van illesztve, mely üresnek látszik, legalább ez idő szerint, benne semmi ki nem vehető. A kis pajzs felső karimájából két oldalt hajló (kakas) toll tűnik elő, az oldalai és a legenda kerete közötti tért, jobbról és balról egy-egy hosszan benyúló madárszárny tölti ki”.

Jegyzetek

(1) A pecsét István nevű országbírójának oklevelén függ vörös-sárga sodraton, azaz az országbíró saját oklevelére főnökének pecsétjét nyomta rá. (Az országbíró – országbíró 13. század végi kapcsolatára vö. *Gerics József*: Királyi bírói jelenlét a XIII.-XIV. század fordulóján. „Jogtudományi Közöny” 1962. 652. p.)

3.2 Nádori pecsét (1303-1314)

a. 1311: Heves megyei levéltár, Mohács előtti oklevelek 532. (1)

b. –

c. 55 x 60 mm.

d. + S STEPHANI PALATINI FILII ERNEVPANI.

e. Vonallal határolt pajzsalakú mezejében kis, ábrázolás nélküli boglárpajzs (amely egyben tarpajzs is), fölötté balra forduló elmosódott fej látható (Pray még szakállas férfiképmásnak látta) heraldikailag meg nem határozható sisakkal, amelyen négy tollbóbita van és ebből három a felső keretezésbe nyúlik. A tarpajzs két oldalán széttárt madárszárnyak vannak. A pecsétmező (nagypajzs) legalsó sarkában, a tarpajzs alatt, szélesedő szárvegzódású kettőskereszt lebeg.

f. A pecsétet először *Pray György* közölte, Syntagma historicum de sigillis regum et reginarum Hungaricae pluribusque aliis auctore. Buda, 1805. Tab. V. Fig. 5. (metszet) munkájában, majd ez alapján *Nyáry Albert* (A heraldika vezérfonala. Bp. 1886. IV. t. 29. ill. (rajz), említi még 53.-, 54.-, 206.-, 218. p.). Tőle vette át *Csoma József* (Nemz. címerek 24. p. ill.). Említi még *Nyers Lajos* is (A nádor bírói és oklevéladó működése a XIV. században. Kecskemét, 1934. 62. p. című munkájában), megjegyezve, hogy „mint magánszemély bocsát ki oklevelet... 1314. évi adománylevelének pecsétje teljesen töredezett állapotban maradt meg.” 1311. évi pecsétje kapcsán *Nyáry* ill. *Csoma* munkáira utal. Mivel *Pray* volt az ősforrás, gyanakodtam a pecsétrajz pontosságát és hitelességét illetően, amit

megerősített a „Századok” (1904) 555. p. -S -N” kézjegyű bírálója Csoma könyvéről írt recenziójában: „Nyáry közvetítésével még a Pray Syntagmájának sokat szidott rajzaiból is került a könyvbe”, majd lábjegyzetben folytatja, hogy ilyen István nádor 1311. évi pecsétje, amely „sisakdíszének helytelensége első tekintetre szembetűnő”. Ezzel szemben a kettős kereszt szárvégződéseinek kivételével Pray rajza pontos volt.

Jegyzetek

(1) Eredeti jelzete: Egri káptalan magánlevéltára 15-2-1-7. István volt nádor saját ügyében kiadott oklevélén sötétkék és természetes színű sodraton függ a kis pergamen oklevél alatt. Az oklevél fényképe megvan a DF-ben (210452), a pecsétet azonban nem fényképezték le. Itt köszönöm meg Kovács Béla és Kondorné Látkóczy Erzsébet segítségét, akik hozzásegítettek az eredeti kézbeviteléhez.

4. István aloroszágbíró

1298-tól 1301. febr.-ig volt hivatalában Ernye fia István aloroszágbíráként. Családi körülményeit nem tudjuk meghatározni. (Wertner Mór: Az Árpád-kori ország és udvarbírák genealógiája. „Turul” XIX. (1901.) 72. p.)

4.1 Aloroszágbíró pecsét (1298-1301)

- a. 1300. máj. 23.: DL 1490. 1300. júl. 14.: DL 1559.
- b. MOL V 2, 17/1 és 29.; BTM 64.136. MOL V 2. 29.; BTM 64. 155.
- c. 40 x 40 mm. Mindkét lenyomat törött és elmosódott.
- d. + [...] STEPHANI IUDICIS CU [...] GIS
- e. Pajzsalakú, pontsorral határolt mezejében boglárpajzs, amelyben egy madár ábrázolásának nyomai lelhetők fel. (Az első lenyomaton csak egy jobbra néző csőrű madárfej látszik, a másikon a madár feje, szárnya, farka is kivehető.)
- f. Kiadatlan.

5. Albert fia Moys

1278-1300 között szerepel az oklevelekben. 1296-ban a bárók között említik. 1298-tól 1299-ben (júl. 17-ig biztosan) királynéi tárnokmester. (Vö. a dolgozat 70-78. jegyzetét és az ehhez kapcsolódó főszöveget.)

5.1 Királynéi tárnokmesteri pecsét (1298-99)

- a. 1299. júl. 17.: DL 2216/13.
- b. MOL V 2. 47.; MOL V 8. és MKCs 85.; BTM 64.221.
- c. 43 mm.
- d. + SIGILLVM MAGISTRI MOYSIII. (1)
- e. Tagolt vonallal határolt mezejében egy balra néző, szétárt, szépen kidolgozott szárnyú, díszesfarkú madár (sas vagy sólyom?), körötte elmosódott növénydísz. A madár feje mellett baloldalt egy hatágú kis csillag, jobboldalt félhold látható.
- f. A pecsét rajzát Nagy Iván közölte: Három XIII. századi pecsét. „Archaeológiai Értesítő” XI. (1877.) 353. p. A pecsét tulajdonos családi viszonyait azonban nem tudta meghatározni, csupán azt állapította meg – helyesen –, hogy a darói Majosokkal az eltérő címerábra miatt nem lehet genealógiai kapcsolatban.

Jegyzetek

(1) Az „I” megháromszorzásának valószínűleg a helykitöltés lehetett az oka.

6. Mihály fia Elek

Ákos nb. Elek comes, Mikcs bán testvére volt. 1318-27 között ungi ispán. Engel Pál: Honor, vár, ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről. „Századok” 1982., 889. p.

6.1 Ungi ispáni pecsét (1318-27)

- a. 1327. máj. 23.: DL 57281. (1)
- b. –
- c. Töredékes zárópecsét, eredetileg kb. 23 x 27 mm-es pajzsalakú lehetett.
- d. Felirata letöredezett.
- e. A pecsétmezőben szélesedő szárvégződésű és felső szarainál vastagodó kettős kereszt ábrázolása.
- f. Kiadatlan.

Jegyzetek

(1) Ung megye 1324. nov. 3-i oklevélén valószínűleg ugyanaz a rányomott pecsét volt, ma már csak a nyomai látszanak: DL 31205.

7. Mihály fia Mikcs

A prodavizi vagy pölöskei Ördög család őse. 1315-28 között sárosi, 1321-25 között zempléni ispán volt, majd rövid királynéi udvarbíró (1322-23) után királynéi tárnokmester (1323-26), végül haláláig szlavón bán lett (1325-43). (Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I. Bp. 1900. 104-106. pp. adatait Engel Pál pontosította: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310-1323). „Századok” (1988) 122. 109-131. pp. és Honor, vár ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről. „Századok” (1982) 116. 903. p.

7.1 Szlavón báni pecsét (1325-43)

- a. 1337. ápr. 3.: Zágrábi levéltár. (1) 1342. márc. 12.: DL 35850. (2)
- b. MOL V 2. 140.; BTM 64.930. BTM 65.1056.
- c. kb. 58 mm, a közepén törött, elmosódott lenyomatok.
- d. + SIGILLVM MIYKCH BANI TOCIVS SCLAVONIE.
- e. Vonallal határolt kerek mezejében négyes karéjban alul jobbra döntött címerpajzs emelkedik ki, amelyen ábrázolás nem látható (a sérülések nyomaiból következtetve talán tarpajzs, de unokája, Ákos ispán pecsétjeiből (Kat. 8. sz.) következtetve harántnégyelt pajzs is lehetett). A pecsétek közepe kitörött, de a pajzson biztosan sisak volt, ugyanis a sisakdíszből már maradt némi nyom: mindkét lenyomaton a felső karéjban egy korona látszik, az egyiken oldalt pedig egy szárny. A sisakdísz tehát szétárt szárnyú koronás madárként rekonstruálható.
- f. Kiadatlan.

Jegyzetek

(1) Az 1958-as magyar-jugoszláv államközi szerződés értelmében az eredetit át kellett adni a zágrábi levéltárnak, a DL-ben ma e helyett fénykép található (DL 34010). A korábban készült másolatokat használtam. Az oklevelet kiadták: Red. Smiciklas. I. Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. II-XIV. Zagrabiae, 1904-16. X. 308-311. pp.

(2) A pecsét szürkés-kék zsinóron függ az oklevélről. Az oklevél szövegének kiadása: Smiciklas előző jegyzetben i.m. 658-659. pp.

8. Prodavizi Ákos

Mikcs bán unokája. Pozsegai és verőcei ispán (1379), somlyói várnagy (1380), bakonyi ispán (1382-84), szlavón bán (1387), 1390-ben halt meg. Egyetlen fia, Miklós, 1395-ben utód nélkül halt meg. (Engel Pál: Zsigmond bárói. In.: Zsigmond I. 123. p.)

8.1 Egy 1380-as oklevélen levő kiadatlan pecsétjén egy harántnégyelt pajzs van. (1380: Bécs, Haus-, Hof-, und Saatsarchiv – a továbbiakban HHStA – Urkundenabteilung, Familienurkunden 238/1. Engel Pál és Lővei Pál szíves közlése.)

9. Bebek István

Bebek Domokos fia, a pelsőci ág őse 1330-tól szerepel az oklevelekben. 1346-50 között hevesi ispán és siroki várnagy, 1351-60-ban pedig lipóti ispán (közben, 1357-ben királyi zászlótartó is). 1359-60-ban királynéi tárnokmester is, majd 1360-tól 1369-ben bekövetkezett haláláig országbíró volt. (Engel-Lővei-Varga: A tornagörgői... 255. p.)

9.1 Hevesi ispáni pecsét (1346-50)

- a. 1347. máj. 16.: DL 3903. (1) 1349. júl. 16.: DL 4059. (2)
- b. – BTM 64. 319
- c. 33 mm, mindkét lenyomat sérült.
- d. + STEPHANI COM[...].IS DE HEVESWIU[...].R. (Az első alapján)

e. Pontsorral határolt kerek mezejében hatkaréjos rovátkázott keretelés, amelyben szembe néző csöbörűsisak kétoldalt felfelé kunkorodó takarókkal. Sisakdíszként egy fej látható kétoldalt félkörben hajló halakkal.

f. Az első oklevél szövegének kiadója (Szerk. Nagy Imre: Anjoukori okmánytár. V. Bp. 1887. 63. p.), a pecsétéről csak annyit jegyez meg, hogy „félíg épek”. Említi még a pecsétet Gábor Gyula (A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt. Bp., 1908. 72. p.) annak illusztrálására, hogy a két főispánnak közös ugyan a pecsétje, de a körirat csak egy nevet tüntet fel. A köriratot közli, de a pecsétképről nem szól. A második lenyomatot hordozó oklevél szövege meglelt: Anjoukori okmánytár. V. 305. p. de a pecsétéről csak annyit mond, hogy „hátlapján három pecsét töredékeivel”. Ennek a lenyomatnak a rajzát először Szendrei János közölte: Pecsét-tani adalékok. „Turul” I. (1883.) 138. p. de a sisakpecsétet tévesen írta le kehely formának, melynek talapzatából két szarvas agancs nő ki. Ezt vette át Havassy Péter: Heves megye középkori tisztségviselői. Studia Agriensia 6. Eger, 1986. 19. p. Nyáry Albert is tévesen hitte Sándor fia János „bivalszarvú” sisakpecsétjének. (A heraldika vezérfonala. Bp. 1886. 63. p.)

Jegyzetek

(1) Bebek István és György hevesi ispánok oklevelének hátlapjára, a négy szolgabírói pecsét közé nyomták zárópecsétként.

(2) Sándor fia János hevesi alispán és a szolgabírák által kibocsátott oklevél hátlapjára a szolgabírói pecsétek közé nyomták, azaz az alispán az ispáni pecsét alatt adta ki az oklevelet.

9.2 Országbírói nagypecsét (1360-69)

- a. 1364. ápr. 2.: DL 5181.
- b. MOL V 8. és MKCs 123. BTM 64.46.
- c. 58 mm-es függőpecsét.
- d. + S COITIS STEPHANI BUBEK IUDIC CURIE DNI LODOVICI REGIS.

e. Vonallal határolt és rombuszhálózatban levélmustrás díszítésű mezejében, szemben két oldalt leomló takaróval csöbörűsisak van. Sisakdísz: egy vállig érő hajú fej nyakához félkörívben hajló egy-egy hallal.

f. Nyáry Albert: A heraldika vezérfonala. Bp. 1886. 63. p. és VI. t. 54. ill. (rajz); [Csánki Dezső]: A Magyar Királyi Országos Levéltár Diplomatikai Osztályban őrzött pecsétek mutatója. VI. 25. ill. (fénykép); Csoma: Nemz. címerek 25. p. (említés); Bertényi: Országbíró 239. p. 22. sz. (leírás további lenyomatok jelzeteivel); Szerk.: Marosi E., Tóth M., Varga L. é.n. Művészet I. Lajos király korában 1342-1382. Katalógus. [1982] 352. p. 252. sz. (leírás és fotó); Szerk.: Marosi E. Magyarországi Művészet 1300-1470 körül. I. Bp. 1987. 500. p. (említés);

9.3 Országbírói középpecsét (1360-69)

- a. 1360. máj. 8.: DL 99435;
1367. szept. 10.: DL 98598.
- b. MOL V 2. 16.
- c. 30 mm.
- d. S COITIS STEPHANI BVBEK IVDICIS CVRIE REGIS
- e. Csöbörűsisak fölött sisakdíszként emberi mellkép két oldalán egy-egy hallal.
- f. Leírását adja: Bertényi: Országbíró 239. p. 23. sz. további lenyomatok jelzeteivel.

9.4 Országbírói gyűrűspecst

- a. 1362. nov. 17.: DL 77308.
- b. –
- c. 16 x 24 mm, hatszög alakú, töredékes zárópecsét.
- d. S STEPHANI IUDICIS CURIE REGIE.
- e. Pontsorral határolt hatszög alakú mezejében egy elmosódott fej látszik kétoldalt egy-egy félkörívben hajló hallal. Az alatta levő rész kitörött, de ott valószínűleg egy sisak volt, azaz a kompozíció eredetileg egy sisakpecsétet ábrázolt.
- f. Az oklevél szövegét megjelentető A zichi és vászonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára III. Pest. 1874. 212. p. 151. sz. a pecsétéről annyit mond, hogy „zárlatán hatszögű pecsét” és helyesen közli a feliratot. A pecsét leírását adja Bertényi: Országbíró 239. p. 25. sz. de a pecsétképet tévesen írja „egy hal”-nak.

10. Bebek Miklós

Domokos fia, pataki várnagy (1373). (Engel-Lővei-Varga: A tornagörgői... 255., 259. p.)

10.1 Gyűrűspecst.

- a. 1373. szept. 16.: DL 77553. (1)
- b. –
- c. kb. 20 mm-es törött zárópecsét.
- d. Nagyon elmosódott.
- e. Valószínűleg sisakpecsét. Jól kivehető a sisakdísz: emberi fej két hallal.
- f. Kiadatlan.

Jegyzetek

(1) Bebek Miklós pataki várnagy és Miklós pataki plébános oklevelén, amelyet kiadtak: A zichi és vászonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára III. Pest. 1874. III. 504. p., de a pecsétéről csak annyit mond, hogy „zárlatán Bebek gyűrű és Miklós pataki plébános tojásdad alakú csúcsos pecsétjeivel”.

11. Bebek György

Domokos fia, a vámosi ág őse. 1347-ben bátyjával, István-nal hevesi ispán. Majd lipői (1350-90) és gömöri (1372-90) ispán, királynéi tárnokmester. (1359-90). (*Engel-Lővei-Varga: A tornagörgői... 255. p. és Engel Pál: Zsigmond bárói. In.: Zsigmond 122. p.)*

11.1 Valószínűleg királynéi tárnokmesteri pecsét (1359-90)

a. 1378. aug. 18.: DL 56905. (1) 1386. jan. 13.: DL 42343., 60426., 65084. (2)

b. –

c. kb. 25 mm.

d. Az első felirata elmosódott, olvashatatlan. Az utóbbi lenyomaton: [...]ORGII BEB[...] DE PULSU[...].

e. Sisakpecsét. A sisakdísz: emberi fej, két oldalán felfelé kunkorodó halakkal.

f. Ugyanezen pecsét egy 1380-as lenyomatát említi *Engel Pál-Lővei Pál: Két töredékes sírkő a Margitszigetről. In.: Szerk.: Havassy Péter és Selmeczi László. Budapest Régiségei XXIX. Bp. 1992. 54-55. pp.*

Jegyzetek

(1) Az oklevél kivonatát közölte: Az Abaffy család levéltára 1247-1515. A Dancs család levéltára 1232-1525. A Hanvay család levéltára 1216-1525. *Ila Bálint* kézírata alapján sajtó alá rendezte és szerkesztette *Borsa Iván*. Bp. 1993. Hanvay 117. sz. a pecsétről pedig: „töredezett zárópecséttel”.

(2) Ezzel a pecséttel látta el prorogatorialisait György fia, Imre 1386. elején, amikor országbíró lett és tisztségének megfelelő pecsét még nem készült el. (Vö.: *Fügedi: Mobilitás 14.*)

11.2 Valószínűleg másik tárnokmesteri pecsét.

a. DL 78008, 78009.

b. –

c. kb. 35 mm-es pecsétnyomok. Az oklevél összehajtása következtében a pecsétkép „átnyomódott” a papír másik oldalára.

d. Felirata nem olvasható.

e. A pecsétmező közepében egy négyes karéj látható, amelyben egy fej és egy test (talán sisak) jól kivehető. Valószínűleg az ismert Bebek-sisakdíszet ábrázolta.

f. Kiadatlan.

12. Bebek Imre

György fia. Horvát bán (1380-83), oroszországi vajda (1384-85), szlavón bán (1386), országbíró (1386-92), erdélyi vajda (1392-93), királynéi tárnok- és udvarmester (1393-95), vránai perjel (1395-től). A Zsigmond elleni bárói felkelés egyik vezéréként halt meg 1404-ben. (*Engel Pál: Zsigmond bárói. In.: Zsigmond 122. p.)*

12.1 Országbírói nagypecsét (1386-92).

a. 1389. jan. 28.: DL 39667.

b. MOL V 8. és MKCs 585.

c. 45 mm.

d. + S COMITIS EMERICI BUBEK IUDICIS CURIE REGIE.

e. Nyújtott négykaréjos keretezésben jobbra dőlő pajzs toll-díszes kettőskeresztrel. A pajzs bal sarkán szembe néző csöborsisak, takarókkal. Sisakdísz: koronás leányfej, két oldalán félkörívben hajló halakkal.

f. A pecsét leírását adja további lenyomatok jelzeteivel: *Bertényi: Országbíró 242. p. 50. sz.; Zsigmond 467. p. D.5. (leírás és fotó); Szerk.: Marosi E. Magyarországi Művészet 1300-1470 körül. I. Bp. 1987. 500. p. (említés);*

12.2 Országbírói középpecsét.

a. 1386. ápr. 11.: DL 52521 (1)

b. –

c. 28 mm-es zárópecsét

d. [...] EMERICI BUBEK IUDICIS CURIE

e. Pontozott vonallal határolt kerek mezejében sisakpecsét, az ismert Bebek sisakdíszrel, koronás női fej, félkörívben hajló halakkal. Az ábrázolás alul-felül áttöri a feliratot.

f. *Bertényi: Országbíró 242. 51. sz. (a jelzet sajtóhibás).*

Jegyzetek

(1) Ezen az oklevélen tűnik fel a pecsét először, ezt megelőzően kiadott okleveleit apja, György tárnokmester pecsétjével (Kat. 11. 1.) erősítette meg, mivel országbírói tisztségének megfelelő pecsétje még nem készült el.

12.3 Országbírói gyűrűs pecsét

a. 1391. márc. 12.: DL 60462. 1388. dec. 19.: DL 52612.

b. BTM 65.1383. (az utóbbiról)

c. 15 x 20 mm-es ovális, az első a szöveg alá zöld viaszba nyomott.

d. Körirata nincs.

e. Vonallal határolt ovális alakú mezejében sisakból kinövő koronás emberfő, két oldalán nyakához illesztett és félkörívben hajló egy-egy hallal. (A sisak helyett lehetséges a koronás fő teste is.)

f. Az első lenyomatot közölte *Bertényi: Országbíró 242. p. 53. sz. téves jelzettel és téves (skorpió vagy rák) leírással.*

13. Bebek Detre.

György fia. Királyi zászlótartó (1383-87), királynéi udvarmester (1388), szlavón (1389-92), szörényi (1392-93), majd ismét szlavón bán, nádor (1397-1402). A király 1402-ben leváltotta tisztségéből, a felkelés egyik vezéréként halt meg 1404-ben. (*Engel Pál: Zsigmond bárói. In.: Zsigmond 122. p.)*

13.1 Nádori nagypecsét (1397-1402)

a. 1399. jún. 9.: DL 5522.; 1400. febr. 21.: DL 376.

b. MOL V 8. és MKCs 127.; MOL V 8. és MKCs 25.

c. 55 mm-es függőpecsét.

d. + S. DETRICI BVBEK DE PELSEUCH REGNI HUNGARIE PALATINI.

e. „Plasztikus gyűrűbe foglalt kétkaréjos keretezés. Benne heraldikai sisak a pelsőci Bebek címer sisakdíszével: két halat tartó koronás leányalak. A két keretezés közötti mezőt mérműves díszítés tölti ki, a belső kétkaréj ké toldalán egy-egy háromszögű pajzsban kettős kereszt.”

f. A pecsét leírását *Bodor Imrétől* vettem át: Zsigmond 469. p. D.11. fotó. (DL 5522-ről); Magyarországi Művészet 123. p. (említés).

13.2 A nádortól több kisebb és gyűrűs pecsétet is ismerünk, valamennyi sisakpecsét az ismert Bebek sisakdíszrel (Pl. BTM 64.47., 64.472.)

14. Bebek Ferenc

István fia, királynéi ajtónállómester, székelly ispán, majd macsósi bán. (Zsigmondkori Okl. I. 700. sz. *Engel Pál*: Zsigmond bárói. In.: Zsigmond 125. p.)

14.1 1402-es sisakpecsétjén az ismert Bebek sisakdísz. (Engel Pál-Lóvei Pál: Két töredékes sírkő a Margitszigetről. In.: Szerk.: Havassy Péter és Selmezy László. Budapest Régiségei XXIX. Bp. 1992. 54-55. pp.)

15. Bebek János

László fia, „Nagy” melléknévvel illették. Lovászmester (1397-1401), tárnokmester, gömöri ispán (1410-19). (Fügedi: Mobilitás 178. p. Zsigmondkori Okl. II/2. 459. sz.)

15.1 Tárnokmesteri pecsét (1410-19)

- a. 1411. jún. 18.: DL 9791.; 1416. márc. 6.: DL 10439. (töredék)
- b. BTM 64.508. (az elsőről)
- c. 25 mm-es szöveg alá, zöld viaszba nyomott, sérült.
- d. [...] bubek magri tavar [...]
- e. Pontsorról határolt kerek mezejében szembenéző csöbör-sisak kétoldalán (3-3) takarókkal. Sisakdísz: növekvő női fej koronával, kétoldalán egy-egy félkörívben hajló hallal.
- f. Kiadatlan. (Fügedi Erik: Mobilitás 14. p. említi Bebek János tárnokmester 1411. évi pecsétjét, amelyen csak a hal van. Jegyzetben Csoma összefoglaló munkájára utal (Nemz. címerek), akitől azonban nem származhat ez az adat.)

16. Bebek Péter

Detre nádor fia, 1422-27-ben székelly ispán. (Fügedi: Mobilitás 100.-, 162. p.)

16.1 Székelly ispáni pecsét (1422-27)

- a. 1424. máj. 25.: DL 39284./22.
- b. MOL V 8. és MKCs 530; BTM 65.1105.
- c. 23 mm.
- d. S petr bebek – comes sicular.
- e. Pontsorról határolt kerek mezejében jobbra döntött pajzs kettőskereszttel, bal sarkán koronás sisak takarókkal. Sisakdísz: koronás emberi fej kétoldalán egy-egy félkörívben hajló hallal. A pajzs és a sisakdísz megszakítja a feliratot.
- f. A pecsét fényképe: Erdély története. I. Szerk.: Maklai L., Mócsay A. Bp. 1986. 101. fotó.; Fényképe és leírása Bodor Imrétől: Zsigmond 466. p. D.2./k.

17. Bebek Miklós

János tárnokmester fia. (Máriássy 189. sz. 191. sz. Fügedi: Mobilitás 178. p.)

17.1 Gyűrűspecsét (1433)

- a. 1433. júl. 9.: DL 12480.
- b. –
- c. 22 mm. Sajat ügyében kiadott pergamen oklevelén függ vörös-zöld sodraton.
- d. Felirata olvashatatlan. mivel a lenyomat elég mélyen fekszik a pecsétfészekben és meglehetősen piszkos.
- e. Kerek mezejében nyújtott négyes karéj, amelyben erősen jobbra döntött, szárainál kiszélesedett kettőskeresztes pajzs van, bal sarkán szembenéző sisakkal (két oldalán takarókkal). Sisakdísz: stilizált növekvő emberi mellkép széttárt kezekkel,

fején koronával. Feje mellett kétoldalt félkörívben hajló halak láthatók.

f. Kiadatlan.

18. Bebek István

János tárnokmester fia. (Fügedi: Mobilitás 178. p., Máriássy 189. sz., 191. sz.)

18.1 Magánpecsét (1444)

- a. 1444. márc. 9.: DL 13761.
- b. BTM 64.579.
- c. 25 mm-es szöveg alá nyomott törött pecsét.
- d. Letöredezett.
- e. Nyújtott négyes karéjban kettőskeresztes pajzs. Sisakdísz: kinövő alak hallal.
- f. Kiadatlan.

19. Bebek Imre

László fia, 1438-40-ben székelly ispán, az 1445-ös országgyűlésen megválasztott hét főkapitány egyike. Erdélyi vajda (1443-48). (Főszerk. Benda Kálmán. Magyarország történeti kronológiája. I. Bp. 1983. 265. p. stb.)

19.1 Vajdai pecsét

- a. 1446. szept. 19.: DL 13965.
- b. MOL V 8. és MKCs 271.
- c. 26 mm.
- d. [...]EMER[.]C[.]B[...]D[.]PELSEUCH
- e. Vonallal határolt kerek mezejében kettős (alul-felül) karéj (félkörív), amely a külső vonalszegélyig ér, közötté ív. Benne alul kicsit jobbra döntött domborpajzs szélesedő szárvegződésű kettőskereszttel. Rajta sisak, amelyen növekvő emberi mellkép látszik kétoldalán egy-egy hallal.
- f. [Csánki Dezső]: A Magyar Királyi Országos Levéltár Diplomatikai Osztályban őrzött pecsétek mutatója. VI. tábla 26. (fénykép). Említi még Csoma József: Magyar sírkövek. Bebek László sírköve. „Turul” VI. (1888.) 162. p. a kettőskeresztes Bebek címerek tárgyalásakor.

20. Bebek Pál

Imre vajda fia. Országos tisztséget nem viselt, de a bárók közé számított. (Fügedi: Mobilitás 162. p.; Máriássy 205. sz.)

20.1 Magánpecsét (1462)

- a. 1462. febr. 2.: DL 15694. (1)
- b. BTM 64.638.
- c. 25 mm-es, szöveg alá, természetes színű viaszba nyomott pecsét.
- d. S. PAULI DE PELSUC.
- e. Kerek mezejében enyhén jobbra döntött kettőskeresztes kerekalpú címerpajzs, bal sarkán szembe néző csöbör-sisak kétoldalán takarókkal. Sisakdísz: koronás emberi fej kétoldalán félkörívben hajló halakkal.
- f. Kiadatlan.

Jegyzetek

(1) Pelsőci Imre vajda özvegye, Veronika és fia, Pál az oklevél kibocsátói. E pecsét mellett zöld viaszba nyomva egy valamivel kisebb (18 mm) gyűrűs pecsét töredéke (valószínűleg Veronikáé), amelynek kerek mezejének alsó részében kettőskereszt töredéke vehető ki.

21. Bebek György

István fia, 1466-ban kötött házasságot Hédervári Fruzsínával, 1478-ban halt meg. Országos tisztséget nem viselt, de mágnásként tagja volt a királyi tanácsnak (1471, 1472). *Fügedi*: Mobilitás 81. p. *Kubinyi András*: Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idejében. „Századok” 122. (1988) 203. p.

21.1 Magánpecsét

- a. 1470. máj. 17.: DL 17006.
- b. –
- c. 25 mm-es, szöveg alá, zöld viaszba nyomott.
- d. Olvashatatlan.
- e. Kerek mezejében alul egy kettőskeresztes pajzs, fölül pedig egy koronás fej töredéke látszik. A kitörött rész a sisak és a Bebek-sisakdísz többi része lehetett.
- f. Kiadatlan.

22. Csetneki László, János és Miklós

Csetneki László fia János fia András fiai, országos tisztségeket nem viseltek. (Máriássy 260. sz. 307. sz.)

22.1 Magán gyűrűspecst

- a. 1496. jan. 17.: DL 20382. (1)
- b. –
- c. 20 mm-es, a szöveg alá zöld viaszba nyomott papírfelzetes pecsét.
- d. Valószínűleg felirat nélküli. (A pecsét leírása a lenyomat alakját átvevő papírfelzet után történt, így csak szükségképpen elnagyolt lehet.)
- e. Kerek mezejében (jobboldali) tárcsapajzs, amelyben valószínűleg sisakcímer látható. A sisaknak csak körvonalai vehetők ki (esetleg pajzs is lehet), a sisakdísz viszont kétségtelenül megállapítható: koronás női törzs, kétoldalán nyakához illesztett félkörívben hajló egy-egy hallal. A címerpajzs bal oldalán egy szélesedő szárvégződésű kettőskereszt látható. A tárcsapajzs fölött a mezőben mosódott ábrázolás (felirat?).
- f. Kiadatlan.

Jegyzetek

- (1) Chytnik-i László, János, Miklós oklevelüket saját pecsétjükkel pecsételik meg (sigillo nostro sigillari fecimus), de lehet, hogy egyikük pecsétje alatt adták ki közös oklevelüket.

23. Cselenfi János

Sándor gömori szolgabíró fia, a Sági család őse. Szécsényi Kónya familiárisaként királynéi alasztalnokmester (1330-37), majd udvari lovagként szolgált, majd gömori (1344-54) és csongrádi (1348-55) ispán, végül királynéi ajtónállómester lett (1358-60). (*Pásztoryné* 8. p. adatait Engel Pál volt szíves kiegészíteni és pontosítani.)

23.1 Gyűrűs pecsétnyomó

- a. Jelenlegi jelzete ismeretlen, az Andrásy gyűjtemény részeként külföldre került és nyoma veszett (Kolba Judit szíves közlése). Viaszlenyomata nem maradt fenn, használati idejét nem tudjuk meghatározni. *Pásztoryné* szerint 1330-35 között készülhetett.
- b. –
- c. „... aranyból öntötték, ékkő és más idegen díszítőanyag nélkül. Átmérője 2,3. fejének átmérője 1,6. cm.”

d. S. IOHANNIS FILII CHELE.

e. Vonallal határolt kerek mezejében címerpajzs, amelyben szabályos „skorpió látható”.

f. A pecsétgyűrű kitűnő monografikus feldolgozása: *Pásztoryné Alcsúti Katalin*: „Chele fia János” pecsétgyűrűje. Bp. 1943. (Művelődéstörténeti Füzetek 3. Kiadja a Magyar Történeti Múzeum Történeti Tára.) felsorolja a pecsét addigi hat publikációját.

23.2 Gömöri ispáni (?) pecsét

- a. 1345. aug. 8.: DL 40985. (1)
- b. –
- c. 26 mm-es a hátlapra, két valószínűleg szolgabírói pecsét mellette nyomott.
- d. + S M IOHANNIS FILII ALEXANDRI
- e. Pontsorral határolt mezejében kiemelkedő, pontosan meg nem határozható ábrázolástöredék (a pecsét közepe kitörött, de az megállapítható, hogy nem az Ákos nemzetség ismert címermotívumai közül szerepeltet, és nem is skorpió, leginkább lovaspecsét, esetleg viaszpecsét nyomai vehetők ki).
- f. Kiadatlan.

Jegyzetek

- (1) A Gömör megye hatósága által kiadott oklevél kezdőszöve: „Nos magister Johannes filius Alexandri filii Celen ex collatione domini regis Lodovici comes provincie Gumur ac quattor iudices nobilium de eadem damus pro memoria...”

24. Csire László

24.1. Az Ákos nem álmosdi ágából származó Péter fia, 1388-1402 között az aula tagja. (Zsigmondkori Okl. 738. sz.)

Az országnagyok 1402. szept. 21-én kiadott oklevelén lévő pecsétjének „kerek mezejében erősen kiszélesedő szárvégződésű kettőskereszt, a felső szárból nőv tollakkal”. Az oklevél regesztáját közli Zsigmondkori Okl. II. 1917. sz. a kiadások adataival, de a pecsét kiadatlan, Lővei Pál szíves közlése alapján használhattam.

25. Csire Barnabás

Az Ákos nem álmosdi ágából származó János fia, 1432-ben királynéi pohárnokmester. (*Karácsonyi* i.m. I. 98. p.) 1444-ben Újlaki Miklós macsói vicebánja. 1450-ben Rozgonyi familiárisként pozsonyi várnagy. 1454-ben már nem élt. (*Mályusz Elemér*: A magyar rendi állam Hunyadi korában. „Századok” 91. (1957) 530. p.

25.1 Gyűrűspecst (1432)

- a. 1432. jún. 17.: DL 54797.
- b. –
- c. 21 mm-es, a szöveg alá zöld viaszba nyomott.
- d. + S. [...] E CHIRE
- e. Vonallal határolt kerek mezejében címerpajzs kiszélesedő szárvégződésű kettőskereszttel, tetején két oldalra hajló tollal. A pajzs három oldala és a felirat közti mezőt a pajzs felé fordított három „{” díszítés tölti ki.
- f. *Csoma*: Nemz. címerek 27. p. említi: „pajzspecst: mezején patriarchakereszttel, s reátűzött két-két tollal” a Kállay levéltárból (Saec. XV. R. III. No. 15.)

BTM 65. 18 31
István alországbíró Katalógus 2.1.

István országbíró
Katalógus 3.1.

Heves megyei lt. Me. 532.
István nádor – Katalógus 3.2.

MOL U2 29
István alországbíró – Katalógus 4.1.

OL V2 85
Moys tárnokmester – Katalógus 5.1.

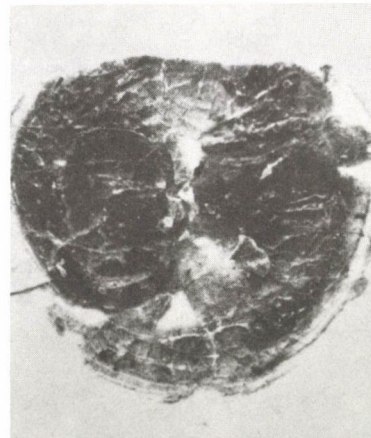
DL 57281
Mihály fia Elek – Katalógus 6.1.

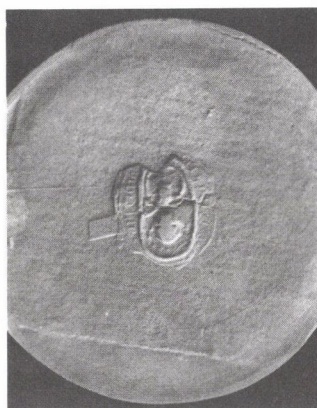
OL V2 140
Mikcs bán – Katalógus 7.1.

DL 3903
Bebek István – Katalógus 9.1.

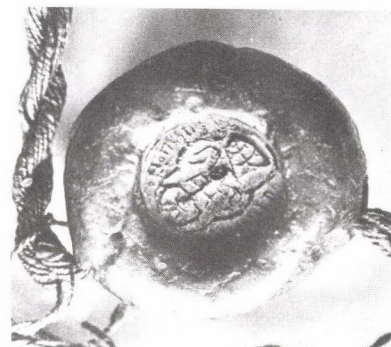
DL 56905
Bebek György – Katalógus 11.1.

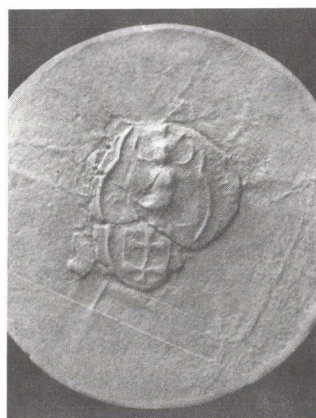
BTM 65. 1383
Bebek Imre
Katalógus 2.1.

BTM 64. 508
Bebek János
Katalógus 15.

DL 12480
Bebek Miklós
Katalógus 17.1.

BTM 64. 579
Bebek István
Katalógus 18.1.

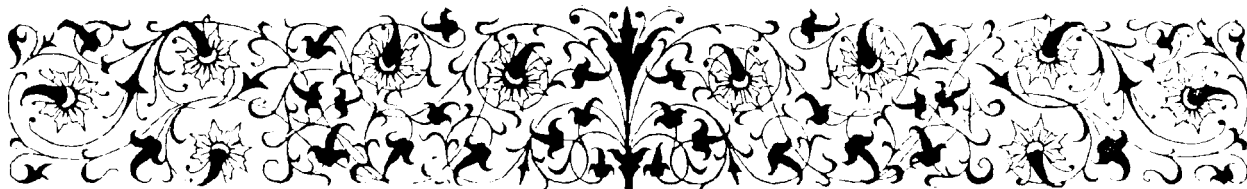
BTM 64. 638
Bebek Pál
Katalógus 20.1.

DL 17006
Bebek György
Katalógus 21.1.

DL 54 797
Csire Barnabás – Katalógus 25.1.

A MAGYAR NEMESI VISELET DÍSZBUZOGÁNYÁNAK EREDETE

Magyarországon a buzogány történetének kezdetei meglehetősen homályosak. Az Árpád-kor fegyvereiről író Kovács László egyenesen arra a következtetésre jutott, hogy a közhiedelemmel ellentétben őseink egyáltalán nem használták a fegyvert.¹ A fegyvertípus eredeti magyar elnevezése – ha volt ilyen – ismeretlen, a ma is használt buzogány szó a besenyő vagy kun nyelvből került át a magyar szókincsbe.² A bizánci kútfők arról tanúskodnak, hogy a XII. században még az új magyar nehézlövasság sem használta ezt a fegyvert.³ Ez is alátámasztja azt a régészeti hipotézist, ami az ismeretlen lelőhelyű, formai alapon legkorábban a XI. századra datált szórványleleteket a külföldi analógiák alapján a Magyarországra betelepült segédnépekhez, a besenyőkhöz és kunokhoz köti.⁴ Mindez azonban nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy méltóságjelző eszközként ne lett volna ismert olyan tárgy, melyet ma buzogánynak nevezünk.⁵ Európában egyedülálló, gömbfejű buzogányt mintázó koronázási jogarunk a legszemléletesebb példa arra, hogy ez az ősi forma – legalábbis a XII. század végén – ismert volt Magyarországon. Időben nem esik messze a jogar keletkezésétől Opoj bán 1239. évi lovaspecsétje sem, melyen a bánt gömbfejű buzogánnyal ábrázolták.⁶

A XIV-XV. században a lovagi fegyverzethez tartozó, szögletes profilú, tollas buzogányokat már használták fegyverként Magyarországon is, ám a gömbfejű forma – ha volt is korábban hagyománya – nem bukkan fel ezen évszázadok emléktárában.⁷ Nyugat-Európában ezekből a tollas buzogányokból alakult ki a gótikus és reneszánsz vezéri díszbuzogány, amit azonban a XV-XVI. század fordulóján megjelenő vezéri botok, a későbbi marsallbotok elődei a XVI. század végére szinte telje-

sen kiszorítottak hatalmi és rangjelző funkciójából.⁸ Magyarország, Lengyelország és Oroszország nem követte ezt a divatot, sőt Magyarországon a XVII. század volt a sokféle formában pompázó díszbuzogányok virágkora.

Ez a tárgy akkoriban akár a bölcsőtől a sírig végigkísérhette egy magyar nemes életét.⁹ Fontosságát jól példázzák gróf Illésházy Gáspár képmásai, akit portréján, ravatali képén, és trencsényi síremlékén egyaránt buzogánnyal ábrázoltak.¹⁰ (1. kép) Idősebb kortársának, Thurzó Györgynek – akinek síremlékén és ravatalképén szintén buzogány látható – 1612-ben tizenhárom darab értékes díszbuzogány volt a kincstárában, amelyek közül egyet halála után a koporsójára szegeztek, egy másikat a sírjának helyet adó szentegyházban helyeztek el.¹¹ A XVII. század derekára a buzogány olyannyira jellegzetes elemévé vált a magyar viseletnek, hogy még a Habsburg uralkodók viszonylag ritka – többnyire külföldön készült – magyar ruhás portréin is felbukkan néha.¹²

De nemcsak főúri körökben tűnik fel a tárgy. Apor Péter a XVII. század végi erdélyi szokásokra visszaemlékezve egyenesen az ifjúság divatos öltözködésének fontos részeként írt róla: „... az ifjú legények, akiktől kitölt, viseltek ezüst-, arany tollas buzogányt, bársonnyal volt borítva az nyele, az végi penig ugyan ezüstös, aranyos: akiktől penig olyan ki nem tölt, vashuzogányt viselt, az nyele ezüstös, aranyos volt, én is ilyet viseltem ifjúkoromban.”¹³ S nemcsak a buzogányok viselői és ennek megfelelően a tárgyak anyaga, értéke volt sokféle, hanem formáik is. A tollas buzogányok mellett XVI. században ismét megjelentek a gömbölyű fejformák, s oly hamar kedveltek lettek, hogy 1613-ban a koronázási jogar Révay Péter

koronaórnek már a *"magyaros gombos"* buzogányt juttatta eszébe, *"mely hadiszerszámot csak a magyarok vezérei szoktak használni"*.¹⁴ Mi lehetett az oka ennek a páratlan népszerűségnek, s ezzel együtt évszázados formák feléledésének?

A kérdések megválaszolásához Szabó Péter főúri temetkezésekről szóló munkája jelentette a kiindulópontot. A XVII. században a főrangú férfiak temetési menetében igen előkelő helyet kaptak az elhunyt fegyverei, s Szabó ezek jelentését vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy *"a temetési kellékek együttese, élén a buzogánnyal, a huszárság egy közelebből meg nem határozott tiszt méltóságát idézi. (...) A XVII. századi ember főképpen ebben a katonai méltóságban mérhető földi dicsőségben látta a fegyverviselő főurak életének viszonylag örök, megőrzésre érdemes értelmét"*.¹⁵ E megállapítás nyomán a huszárság és a főúri síremlékek kerültek a vizsgálódás homlokterébe, mert a fennmaradt buzogányt ábrázoló festett nemzeti portrék sorozata csak Thurzó Kristóf 1611-ben készült képmásáig nyúlik vissza.¹⁶ Megszakadt láncolatukat azonban szerencsésen kiegészítik azok az alakos sírkövek és síremlékek, melyeken a XV. századtól éppen a XVII. század derekáig lehet nyomon követni a hadi viselet változásait.¹⁷

A kései reneszánsz hatásaként Nyugat-Magyarországon is elterjedő falfülkés, álló szoboralakos síremlékeken – melyek egyik utolsó darabja a fent említett Illésházy síremlék 1649-ből – meglehetősen pontossággal ábrázolták a korabeli főurak fegyverzetét.¹⁸ A példaként szolgáló, német területen készült Pálffy-síremlék kivételével valamennyin a jellegzetes huszárfegyverzet darabjait, a rákózott, félrákózott mellvértet, rákfarkas huszársisakot lehet látni, s ezek elmaradhatatlan kísérője a buzogány.¹⁹ (2., 3., 4. kép) Ám ez a fegyver nemcsak a legmagasabb rangú tisztek vezéri jelvénye volt a XVI. század végén. Erről egy 1578-as, huszártisztek számára kiadott szabályzat is tanúskodik, melyben előírták a tisztek számára a huszárlovák, vért, sisak, kopja, szablya, hegyestőr, és puska mellett a buzogány – vagy helyette a csákányfokos – beszerzését is.²⁰ Egy ilyen alacsonyabb rangú huszártiszt védőfegyverzetét és jelvényét örökítette meg Tapolcsányi János barsmegyei középnemes 1598-ban készült kistapolcsányi sírköve. (5. kép) Tapolcsányi sírkövén jól látható a jellegzetes gömbfejű buzogány, ami először a XVI. század elején, Telegdy István kincstartó (+1514) mezőtelegi sírkövén bukkan fel. Ezen a korban egyedülálló módon már szintén korai huszár védőfegyver-

zetben ábrázolták a főurat. (6. kép) A jellegzetes huszárfegyverzet és a keleti eredetű gömbfejű buzogány többszöri együttes megjelenése aligha lehet a véletlen műve.

A Telegdi-sírkő készültének ideje, a XV-XVI. század fordulója fordulópont a magyar hadszervezet történetében is. A déli határon a mozgékony török végvári csapatokkal vívott folyamatos harcok egyre nagyobb szerephez juttatták a magyar hadszervezetbe Mátyás király uralkodása alatt beépülő, rácnak vagy huszárnak nevezett lovasokat. Az ekkor még többnyire délszláv etnikumú huszárcsapatok – akik a korábbi balkáni harcokban ellenfeleikhez hasonulva átvették a török timáros szpáhi lovasság fegyverzetének számos elemét – a magyar zászlósúrak és a megyék bandériumaiban az 1490-es években egyre nagyobb szerephez jutottak a nehézlovasság rovására.²¹ A XIV-XV. században még rabló népséggént számontartott lovasok még a királyi udvarba is bejutottak. 1515-ben már az ő kíséretükben jelent meg II. Ulászló király és Lajos, a trónörökös a bécsi királytalálkozón, ahol már Zsigmond lengyel király kíséretének egy része is huszárviseletben pompázott.²²

A huszárság Lengyelországban is „importált” fegyveres erő volt, s feltehetően a lengyel királyi ház, a Jagellók magyarországi uralomra jutása után kezdődhetett meg az addig jobbra csak féltelmetes ellenséggént ismert huszárok toborzása. Mindkét országban gyorsan elveszítették etnikai különállásukat, s a magyar és lengyel nemesség töltötte fel soraikat.²³ Ez a folyamat Magyarországon talán a déli vármegyék bandériumainak átalakításakor kezdődött, de az 1518-as országgyűlés 2. törvénycikkének 1. paragrafusa már elő is írta, hogy *"a nemesség pedig, akiknek ötven vagy száz és ennél több jobbágyuk van, huszármódra, páncéllal, sisakkal és másféle fegyverekkel kötelesek magukat ellátni"*.²⁴ A fent említett Telegdi-sírkő arról árulkodik, hogy a főrangúak között is volt előzménye e rendelkezésnek. 1526 előtt a magyar állam hadseregének gerincét – az aránymódosulások ellenére is – a drága páncélos nehézlovasság adta, s ennek megfelelően ez volt a legelőkelőbb fegyvernem. Mohácsnál ez az erő olyan súlyos veszteségeket szenvedett, amelyeket már nem volt alkalma kiheverni, így a magyar hadszervezetben, mint Tóth Zoltán írja, a huszár és hajdú egyeduralkodóvá következett.²⁵ A XVI. század első felére Verancsics Antal szerint a nemesség huszárfegyverzetet öltött az ország keleti felén, s a Ferdinánd király fennhatósága alá tartozó nyugati te-

1. Thurzó Kristóf ravataképe 1648
Bp. MNM

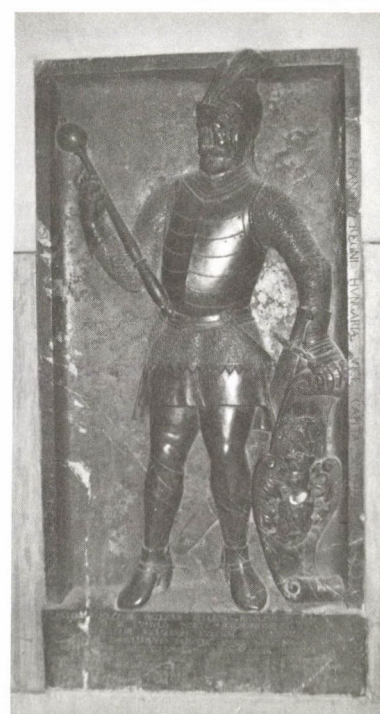
2. Illésházy István síremléke 1609
Bazin (Pezinok) plébániatemplom

3. Draskovich János síremléke 1613
Pozsony (Bratislava), dóm

4. Thurzó György síremléke 1616
Árva vára (Orovský hrad)

5. Topolcsányi János síremléke
1598 Kistapolcsány (Topolčianky),
plébániatemplom
(Dr. Pandula Attila felvétele)

6. Telegdy János
síremléke
Mezőtelegd (Tileagd)
református templom

7. A Görgey testvérek
síremléke 1600
Toporc (Toporec)
plébániatemplom

rületeken az 1542-es országgyűlés kénytelen volt az ott is eltűnőben lévő nehézlovasság újjászervezésére törvényt hozni.²⁶

Ez a változás tükröződik a síremlékeken is. Szabó Péter fent idézett megállapítása a megörökítendő földi – főleg hadi – dicsőségről a korábbi idősakra is érvényes, hiszen már a gótikus lovagi sírkövek is ennek jegyében készültek. Később az állandósult háborús helyzet ugyan tovább éltette a nemesség értékrendjét kifejező lovageszményt, de ennek megtestesítése (például sírkő formájában) mindig szorosan kötődött az adott kor hadviselési eszközeihez.²⁷ Így még a konzervatív, gótikus szellemenben dolgozó hazai sírkőszobrászat alkotásai is hűen megörökítették az új fegyverzetet.²⁸ Ezeken az első számú magyar fegyvernemmé vált huszárság felszerelési tárgyai egyben jelképekké is váltak, s immár ezek töltötték be a letűnt lovagvilág kellékeinek helyét.

Ezek közé tartozott a buzogány is, melyet az írott források nem említenek ugyan 1547-ig a huszárok fegyverei között, de a mezőtelegdi sírkövön kívül még egy korai huszárábrázoláson is látható. Lengyelországban maradt fenn az az 1514-es orszai csatát megörökítő, 1520-as években készült festmény, amely egy dokumentum hűségével ábrá-

zolja az akkor lengyel szolgálatban álló huszárokat. Ezen a főparancsnok (a hetman) gömbfejű buzogányt (buława) tart a kezében, míg a huszártisztek hátul az övükbe tűzve tollas, illetve gerezdes buzogányokat (buzdygan) viselnek.²⁹ Ezek a buzogányok mint tiszt jelvények valószínűleg éppúgy török eredetűek, mint a szablya vagy a sisak, hiszen írott források tanúsága szerint a török hadseregben tisztek nyergének bal oldalára függesztve, már a XVI. században is rangjelző funkciója volt ennek a fegyvernek.³⁰ Török eredetre utal az is, hogy a buzogány szó 'd' hangot tartalmazó alakjai, így a mára eltűnt magyar buzdogány szó, a lengyel nyelvben a tollas és gerezdes buzogányok megnevezésére szolgáló buzdygan szó is az oszmán-török bozdogan szó átvételei.³¹ A horvát nyelv különböző fejformákra használt elnevezése a topuz és a buzdo van is török eredetű lehet.³²

A huszárok rangjának gyors emelkedésével együtt nőhetett tiszt jelvényük presztízse is. A buzogány hamarosan elvált a fegyverzettől és önálló életre kelt: egyfelől a marsallbot szerepét töltötte be a magyar katonai hierarchiában, másfelől a nemesi viselet része lett.³³ Itteni megjelenését a hazai portréanyag fent említett korlátai és a

sírkőszobrászat „martiális” irányultsága miatt nehéz időhatárokhoz rögzíteni. A legkorábbi ismert sírkő, melyen a huszárok jellegzetes gömbfejű buzogánya látható, de az elhunyt nem visel védőfegyverzetet, Görgey Illés és Márton 1600-ban készült, Toporcon (Toporec) látható közös sír- emléke. (7. kép) Ám más típusú ábrázolásokon már jóval korábban felbukkannak e díszfegyverek a nemesi öltözék kiegészítőjeként. Az első ilyen ábrázolást Hans Burgkmayr készítette Miksa császár diadalmenetének tervezeteként a XV-XVI. század fordulóján.³⁴ Hasonló korú Thurzó György buzogányos portréja is a Fuggerek Aranykönyvében.³⁵ Az ezeken látható, szabályos félkör alakú gerezdékből álló, nagy fejű buzogányokból egyetlen vasból készült példány ismert a Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertárában.³⁶ Ugyancsak Miksa császár korában készültek a Weisskunig című könyv – a hazai szakirodalomban szintén magyar- nak tartott – maszkos, turbános, tollas buzogányt tartó figurái.³⁷ Tiziano 1530-ban szintén tollas buzogánnyal örökítette meg Ipolito d’Estét magyar ruhás portréján.³⁸ Az ezen a képen megfes-

tett tárgyak hitelességéhez kétség sem férhet: a főpap valószínűleg magyarországi harcainak emlékére festethette le magát ebben a hazánk- ból származó „egzotikus” viseletben.

A buzogányos portrék tömeges megjelenése előtti időszakban készült még Báthori István egyik korai, még lengyel királlyá választása előtti metszetportréja is. Az itt látható gömbfejű buzogány ábrázolására azonban elegendő okot szolgáltatott az erdélyi fejedelmek jelvényhaszná- lata.³⁹

A fenti gondolatmenet összefoglalásaképpen megállapítható, hogy a XVI. század első felében a magyar hadszervezet gyökeres átalakulásával párhuzamosan a „vérével adózó” magyar nemesség átvette a felemelkedő huszárság török eredetű fegyvereit, s eredeti funkciójukat kiterjesztve beillesztette a maga szimbólumai közé. Ezek közül a buzogány és a csákány elveszítette fegyver jelle- gét, s dísztárggyá szelődülve az ünnepi viseletnek is része lett.

B. Szabó János

Jegyzetek

1. Kovács László: Viselet, fegyverek c. fejezet. In.: *Kristó Gyula*, Az Árpád-ház háborúi. Bp. 1986. 238., 251. pp.
2. Kiss Lajos-Papp László szerk.: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I. Bp. 1961. (a továbbiakban: MNyTSz) 165., 179. pp.
3. Niketas Choniates és Eustathios szövegei. In.: *Moravcsik Gyula* szerk.: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai Bp. 1988. 162., 290. pp.
4. Kovács László: A Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertárá- nak XI-XIV. századi csillag alakú buzogányai. In.: *Folia Archaeologica*. XXII. 1971. (a továbbiakban: Kovács i.m., 1971)
5. A gömbfejű buzogány-jogarak eredetéről és történetéről igen jó áttekintést ad *Žigutski* Zdzisław: „Genezai typologia buław hetmanskich” című tanulmányában. (In.: *Muzealnictwo wojskowe*. 2. Warszawa 1964. [a továbbiakban: *Žygułski*. 1964] 240-244. pp.); Kovács László is úgy vélekedik az oroszországi leletekről, hogy azok nem egyszerű sírmellékletek voltak. (Kovács, 1971. 178. p.)
6. László Gyula: Adatok a koronázási jogar régészeti megvilágításához. In.: *Serédi Jusztián* szerk.: Emlékkönyv Szent István halálának kilencszázadik évfordulójára. Bp. 1938. III. 532-534. pp.; *Szendrei János*: A magyar viselet történeti fejlődése. Bp. 1905. 31. p.
7. Pandula Attila: Viselet, fegyverek c. fejezet. In.: *Kristó Gyula*: Az Anjou-kori háborúi. Bp. 1988. 227-230. pp.
8. Pandula Attila: Insigniológia c. fejezet. In.: *Kállay István* szerk., A történelem segédtudományai. Bp. 1986. 225. p.; *Žygułski*, 1964, 247. p.; Drága, tűzfegyverekkel vagy szűrő- fegyverekkel kombinált buzogányok azonban továbbra is ké-

szültek előkelő megrendelők részére. (*Lewerken, Heinz-Werner*. *Kombinationswaffen des 15-19. Jahrhunderts*, Berlin 1989. 214-216., 285. pp.)

9. „Két ezüstös aranyos simafejű botok. (Ennek egyikét Bánfi úr fiának adtam keresztségekor.) In.: Kemény János kincstára. P. Szathmári Károly közlése. Történelmi Tár. 1881. p.; Szabó Péter: A végtisztesség. Bp. 1989. 84-96. pp. (a továbbiakban: Szabó, i.m.).

10. *Učnňkova, Danuta*: Historický portrét na Slovensku. Bratislava 1980. 20. kép – Trencsényi Múzeum, lt. sz. 3095.; Magyar Történeti Képcsarnok (a továbbiakban: MTKcs) lt. sz. 30.

11. Ravatalképe és síremléke az árvai várban látható.; *Radvánszky Béla*: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. II. Bp. 1986. (reprint) 179., 186. pp.

12. Az 1627-ben magyar királlyá választott III. Ferdinándot a svédek felett aratott nördlingeni győzelem után előszere- tettel ábrázolták magyar ruhában, s ezek némelyikén, így az 1635-ös amszterdami bevonulására készített portréján, és egy lovasképmását ábrázoló metszeten is buzogányt tart a kezé- ben. (*Galavics Géza*: A művészettörténeti interpretáció le- hetőségei. A pozsonyi vár korabarokk uralkodósorozata. In.: „Ars Hungarica”, XIII. 1985/1. sz.) 64. p.; MTKcs. lt. sz. 224/1914 Grafika); A gyermek I. Józsefet magyar királlyá koronázása alkalmából szintén így örökítette meg a metszetek egy része. (MTKcs. lt. sz. 2220., 2230., 212/1914 Grafika)

13. *Apor Péter*: *Metamorphosis Transylvaniae*. Bp. 1982. 46. p.

14. Révay Péter: De sacrae Coronae Regni Hungariae... In.: *Katona Tamás* szerk., A korona kilenc évszázada. (Történelmi források a magyar koronáról) Bp. 1979. 347. p.; Tömegesen először a tizenöt éves háború eseményeit ábrázoló grafikákon tűnnek fel. Így Wilhelm Peter Zimmermann rézmetszetein, Samuel Dilbaum 1604-ben megjelent „Eikonographia” című könyvében. (MTKcs Kézikönyvtár, 257.); A szakirodalomban a keleti fegyverzet jellegzetességének tartják a gömbfejű buzogányt. (Kalmár János: Régi magyar fegyverek. Bp. 1971. 21-22. pp. (a továbbiakban: Kalmár, i.m.).
15. Szabó, i.m. 102. p.
16. Thurzó Kristóf portréja, MTKcs. Csáky letét 1. sz.; *Cennerné Wilhelmb Gizella*: A portré és a magyar nemesi társadalom. In.: *Buzási Enikő* szerk., Főúri ősgalériák, családi arcképek a Magyar Történelmi Képcsarnokból. Bp. 1988. 29., 117. p.
17. Rainer Pál: Magyarországi síremlékek (1458-XVII. század közepe) Szakdolgozat. ELTE Régészeti Tanszék, 1983. 7., 23-24., 26-27., 30-40., 43-45. pp. (továbbiakban: Rainer i.m.).
18. Rueber János hasonló síremlékét már 1584-ben felállították a kassai domban, de ez a mű nem gyakorolt jelentős hatást a térség síremlékeire. (Galavics Géza: A magyar királyi udvar és a késő reneszánsz képzőművészet. In.: *R. Várkonyi Ágnes* szerk., Magyar reneszánsz udvari kultúra. Bp. 1987. 247. p. [a továbbiakban: Galavics, i.m.].
- Pálffy Miklós síremléke, 1601. Pozsony (Bratislava), dóm. Reprodukciója: Galavics, i.m., 24. kép
- Illésházy István síremléke, 1609. Bazin (Pezinok)
- Draskovich János síremléke, 1613. Pozsony (Bratislava), dóm
- Thurzó György síremléke, 1616. Árva vára (Oravský hrad)
- Drugeth György síremléke, 1620. Nagyszombat (Trnava) Reprodukciója: *Marczali Henrik*, Magyarország története napjainkig. II. kötet. Bp. é.n. 236. kép
- Illésházy Gáspár síremléke, 1649. Trencsén (Trenčín)
- Egy évvel később készült Viczay Ádám (+1650) hédervári sírköve, amelyen nyugati stílusú pánccalban és buzogánnyal ábrázolták az elhunytat. (Aggházy Mária: Felvidéki XVII. századi főúri síremlékeink stíluseredete. „Művészettörténeti Értesítő”. VI. (1957/2-3) 171. p. 10. kép. [a továbbiakban: Aggházy, i.m.].)
19. Kalmár i.m. 276-279., 279-300. pp.; *Krenn, Peter*: Der Grazer Harnisch in der Türkenabwehr. Graz 1971. 50-53. pp.
20. Šerčer, Marija: Alte Schlagwaffen und Stangwaffen aus Kroatien. Graz 1974. (a továbbiakban: Šerčer, i.m. 10. p. 7. j.; A buzogány mellett a huszártisztek másik jelvénye a csákány illetve csákányfokos, ami helyettesítő tárgyként már egy 1514-es ábrázoláson is feltűnik. (Kalmár, i.m., 34-35. pp.)
21. Tóth Zoltán: A huszárok eredetéről. „Hadtörténelmi Közlemények”, 1934. 191. p. 221. j. (a továbbiakban: Tóth, i.m.); A huszárság térnyerését jelzi az 1492/20. tc. és az 1498/16. tc. (Márkus Dezső szerk., Magyar törvénytar. I. Bp. 1899. [a továbbiakban: MTt] 492-493., 602-605. pp.)
22. Tóth, 1934, 141-142., 174. pp.
23. Lengyelországban a szerepük is megváltozott. A XVII. századra a hagyományos nehézlövességet felváltva az ún. szárnyas huszárok híres csatalovassággá váltak. (Žygutski, Zdzisław [jun.]: The Winged Hussars of Poland. In.: *Held, Robert*, Arms and Armor Annual. [Volume One] Digest Books, Inc., Northfield, Illionis, 1973. [a továbbiakban: Žygutski, i.m.] 91-93. pp.)
24. MTt. 94-103., 602-605. pp.
25. Tóth, i.m. 166. p.
26. *Verancsics Antal*: De situ Transylvaniae, Moldaviae et Transalpiniae. Monumenta Hungariae Historica. Scriptores. II. kötet, 148-149. pp.; MTt. 2. kötet, 88-89. pp.
27. Rainer, i.m., 26-27. pp.
28. *Galavics Géza*: Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet. Bp. 1986. 54. p.; Rainer, i.m., 36-38. pp.; A XVI. század utolsó harmadától már csupán alig néhány kivétel akad:
- Zeleméry László sírköve, 1570. Nyitra-sárfő (Nitrianska Blatnica) Reprodukciója: *Némethy Lajos*, Zeleméry László és Rajcsányi Ádám sírköve. „Turul” 1910.
- Zrínyi György sírköve, 1604? Szentilona (Sentilona) Reprodukciója: Gerevich Tibor: Műemlékeink védelme. „Szépművészet”, IV. 1943. január 1. szám, 5. p.
- Thurzó Kristóf tumbája, 1614. Lőcse (Levoča) Reprodukciója: Galavics, i.m., 20. kép.
- Thurzó Szaniszló tumbája, 1625. Lőcse (Levoča) Reprodukciója: Galavics, i.m., 8. kép.
- Ez utóbbi kettőről feltételezhető a szándékos archaizálás. (*Luxova, Viera*: Príspevok k životu a dielu Jána Wienharta. In.: *Ars* XVII. (1983.) 61-72. pp.)
29. *Károlyi Árpád*: Magyar huszárok a schmalkaldeni háborúban. „Századok”, 11. (1877/10.) 841. p.; Žygutski, i.m., 92. p.
30. *Uzuncarsili, Ismail Hakki*: Osmanli Devlet Teskilatından Kapukulu Ocakları I. Acemi Ocagi ve Yeniceri Ocagi. Ankara 1988. 222., 377. pp. *Marsigli, Luigi Fernando*: Stato dell Imperio Ottomano. Amsterdam 1732. II. 9. p.
31. MNyTSz, I. 400. p. „buzogány” szócikk; *Décsy Gyula*: A cseh székincs magyar elemei. In.: „Magyar Nyelv”, LI. (1955/4.) 457. p.; Lengyelországban a gömbfejű díszbuzogányt „bulawának” nevezik. Ez mongol eredetű jövevényszó, s kun (azaz tatár) közvetítéssel került át a lengyel nyelvbe. (Žygutski, 1964, 166. p.)
32. Šerčer, 1974. 9. p.
33. A XVII. században Erdélyben a generálisok és seregvezérlő parancsnokok kardot és buzogányt kaptak kinevezésük alkalmával. (Kemény János önéletrajza. In.: *V. Windisch Éva* szerk., Kemény János és Bethlen Miklós művei. Bp. 1980. 70. p.; *Bethlen Miklós* élete leírása magától. uo. 677. p., *Szilágyi Sándor*: Rákóczi Zsigmond. Bp. 1886. 54-55. pp.; *Szilágyi Sándor*: II. Rákóczi György. Bp. 1891. 14-15. pp.)
34. Triumph des Kaisers Maximilian. Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhaus. III. kötet. Wien, 1884. 39. kép
35. *Szilágyi Sándor* szerk.: A magyar nemzet története. IV. kötet. Bp. 1896. 474. és 475. pp. között.
36. Lt. sz. 54. 1997
37. Der Weisskunig, Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhaus. VI. kötet. Wien, 1888. F 147
38. Eredetije a firenzei Palazzo Pitti képtárában. (*Wethey, Harold E.*: The Paintings of Titian. 65. kép); Másolata a Magyar Történelmi Képcsarnokban. (MTKcs 6.)
39. *Komornich, Etienne S.*: Essai d une iconographie du roi Etienne Báthory. In.: *Filipowski, Joseph* szerk., Etienne Báthory, roi de Pologne, Prince de Transylvanie. Cracovie 1935. 442-443. pp.; Az erdélyi fejedelmek jelvényhasználatáról: *B. Szabó János*, Az erdélyi fejedelmi jelvények. „Keletkutatás” 1994/tavasz 59-69. pp.

KÉT SZÉKELY LÓFŐ-LEVÉL (XVI-XVII. SZ.) ÉS EGY NEMESÍTÉSI LEVÉL HÁT LAPJÁRA 1849-BEN ÍRT FELJEGYZÉSSSEL KAPCSOLATOS MEGJEGYZÉSEK*

A székeleyek rendi megoszlásáról Werbőczy 1514-es törvénykönyve nem tesz említést, csak annyit ír, hogy „mind” nemesek.¹ Benkő József 1791-ben írt munkája alapvetően tárgyalja a székeley társadalom felépítését és jogrendszerét, felhasználva a rendelkezésére álló történeti adatokat.² A székeleyeknek ez az egységes társadalmi állása, statusa az évszázadok folyamán megváltozott és kialakultak a különböző társadalmi osztályok: a főemberek (primorok), a lófők (primipili), a gyalogosok (pixidarii) rendje továbbá a jobbágyoké, ahová kerültek azok a szabad székeleyek is, akik elszegényedtek és hogy mentesüljenek a katonai kötelezettség alól jobbágyul adták magukat a főembereknek. A lófők a kiváltságos rendbe tartoztak, azonban vagyoni helyzetük megváltozása révén fölemelkedtek a főemberek vagy lesüllyedtek a gyalogosok vagy a jobbágyok közé. A lófők rendjébe fölemelkedhetett a közrendből az, aki lófőiséget vásárolt vagy az erdélyi fejedelemtől lófő-levelet kapott.³ Az alábbiakban két olyan lófő levelet közlünk, melyek két különböző kategóriájú székeleyt emel a lófők sorába.

Az egyik felszabadított „libertinus” Sepszi székben Feldobolyban lakó Kis Tamás, akinek Báthori István 1575-ben ad lófő-levelet. A levél címeres, melynek leírását az oklevél nem tartalmazza. Eredeti pergamen viaszpecsétje hiányzik. A címer leírása: kék pajzsban álló fekete oroszlán, mely jobb mellső lábával egy karddal átszúrt kucsmás emberfejet tart, a korona nélküli sisakon félig kiemelkedő ugyanolyan oroszlán; a foszlányok mindkét oldalt arany és veres színűek. A címer egy 8,5×15 cm méretű téglalap alakú, (?) vörös alapra van festve. Az oklevél szövege a következő:

NOS STEPHANUS/DEI/GRATIA

Hungariae Transsylvaniaeque Princeps et Siculorum Comes etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universalis quod nos cum ad nonnullorum fidelium Dominorum Consiliorum nostrorum singularem intercessionem nobis propterea factam. Tum vero attentis et consideratis fidelitate et fidelibus servitiis Nobilis Agilis Thomas Kis de Feldoboly sede Siculicali Sepszi quae ipse nobis et huic regno principibusque Transylvaniae et praedecessoribus nostris pro locorum et temporum diversitate fide-

liter exhibuit et impendit ac in futurum quoque exhibiturus et impensurus est. Eundem Thomas Kis agilis fidelissimus libertinum nostrum ex numero reliquorum Libertinorum Siculicorum eximendus ac in coetum et in numerum verorum Primipilorum Siculorum annumerandum et aggregandum, cooptandum et ascribendum duximus. Prout annumeramus, aggregamus cooptamus et ascribimus Decernentes expresse ut a modo deinceps idem Thomas Kis ipsiusque heredes et posteritates utriusque sexus universae pro veris indubitatisque Primipilis habeantur et reputentur. Omnibusque et singulis eis honoribus gratiis Privilegiis indultis immunitatibus quibus ceteri veri nati et indubitati Primipili quomodocumque de iure et antiquo consuetudine utuntur, fruuntur et gaudent, perpetuo uti, frui et gaudere possint atque valeant. Ita tamen ut idem, Thomas Kis, heredesque et posteritates ipsius universi, bonis equis frameis, galeis, loriceis, hastis, clipeis et aliis instrumentis militaribus more aliorum Primipilorum bene instructi, ad mandata nostra et successorum nostrorum omnibus bellicis expeditionibus tam generalibus quam partialibus interesse fidelemque patriae operam navare debeant et sint astricti, Et nihilominus domum eiusdem in dicta possessione Feldoboly vicinitatibusque domorum Libertinorum Siculorumque Joannis Isac ab una parte vero ab altera Andreas Bardyi in sede Siculicali Sepszi praedicta existentem habitam ab omni censuum taxiarum et contributionum nostrum tam ordinarium quam extraordinarium subsidijque et lucri Camerae nostre solutione. Item seminaturas alodiaturas, agrocolationes et alias quaslibet hereditates Siculicales et decimarum nonarum et capeti-arum pensione et servitiorum quarum liber plebeorum et civilium exhibitione in perpetuum eximendos et supportandos duximus prout eximimus et supportamus presentium per vigorem. Quocirca Generosis Egregiis et Nobilibus Agilibus Capitaneo Judicibus vice Judicisque Regyis Dictatoribus, Decimatoribus et Exactoribus contributionum dicte Sedis Siculicalis Sepszi ... Judici et juratis civibus annotatae possessionis Feldoboly modernis scilicet et futuris quoque pro tempore constituentibus eorumque vices gerentibus harum serie committimus et mandamus firmiter quatenus acriter

praesentibus quoque a modo in posterum praefatum Thomas Kis heredesque et posteritates ipsius utriusque sexus uniuersi pro veris indubitatis Primipilis habere et reputare debeatis, neque eundem ratione praescripta domus hereditatem suatrum ad aliquan censem taxarum et contributionum nostrarum, tam ordinararum quam extraordinariorum Subsidiique et lucri Camerae nostrae solutionem item decimarum, nonarum et capetiarum pensionem seruitiorum quorumlibet plebeorum et Civilium exhibitionem cogere et compellere aut propterea eosdem in personis rebusque et bonis ipsorum quibus suis impendere, turbare, molestare seu quouis modo damnificare. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam praesentes litteras nostras pendentis et authentici sigilli nostri munimine roboratas. Memorato Thomas Kis ipsiusque heredibus et posteritatibus utriusque sexus uniuersis clementer dandos duximus et concedendas. Datum in civitate nostra Meggies decima quinta die mensis September Anno Domini Millesimo quingentesimo septuagesimo quinto.

STEPHANUS
Can[cellarius]
Martinus Madachaniy
secr[etarius]

Megfejtetlen aláírás

A hátlapon:

Coram magnificis Pancratio Sennyeiy et Joana Pettky Comissariis praesentata ec per eosdem confirmata ea conditione ut exhibitor in officio suo primipilatus optime fit instructus

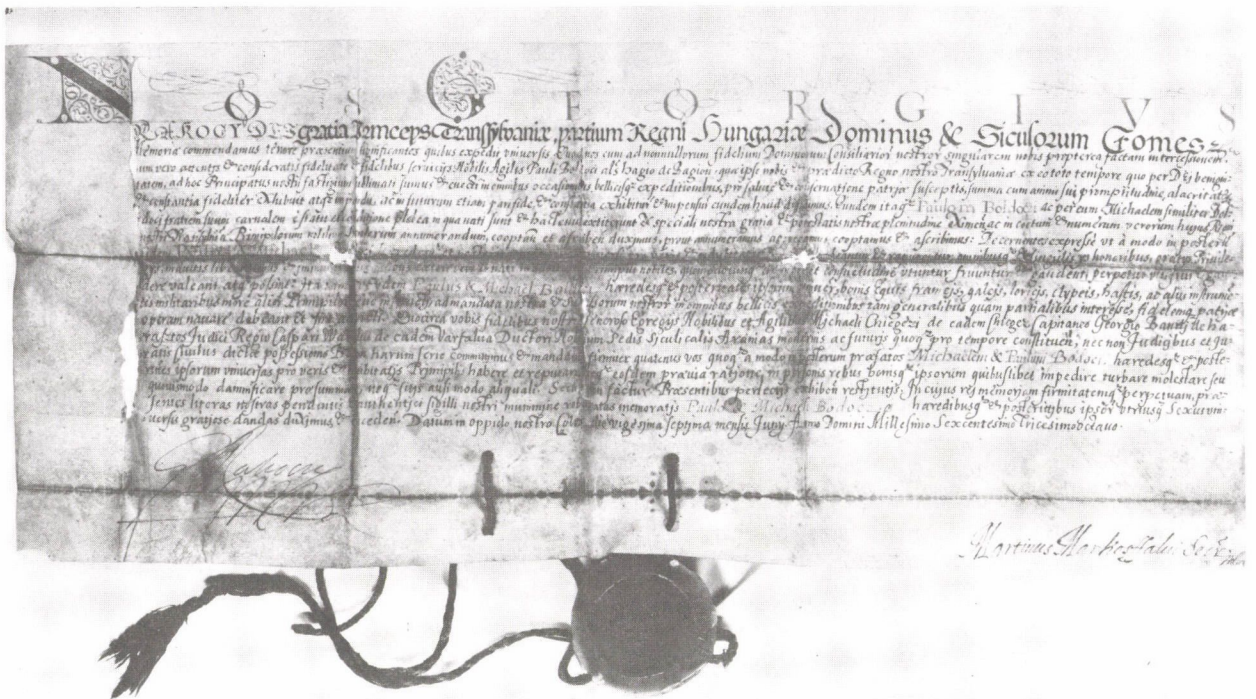
Pancratius Sennyei
Ioannes Pettky
Thomas Kis de Fel Doboly

A hátlap alsó széle két végén fekete, arany, sárga és vörös színű akanthusz levél díszítés.

A szöveg nehezen olvasható, az oklevél az összehajtásoknál szakadozott. A hátlap füstös, fekete, valószínű padláson volt elrejtve.

Kis Tamás az 1562-es évben a Szász-Sebesen tartott országgyűlés határozata révén sok más szabad székellyel együtt kerülhetett jobbagysorba; felszabadításának 1575 előtt kellett megtörténnie, mivel a fejedelem mint „libertinust” emeli a Lófők közé, még pedig vitézi tetteért. Erre mutat a kardot tartó oroszlános címer az oklevelen, mai valószínűleg Kis Tamásnak az 1575-ös kerelőszentpáli csatában tanúsított vitézségét bizonyítja.

A lófő-levelet azzal a feltétellel hirdetik ki, hogy „in officio suo primipilatus optimo fit instructus”, vagyis hogy az új lófő tudatában legyen a követelményeknek, melyeknek meg kell lelnie új státusá-

Bodóczy Pál lófő-levele. Elöláp

ban. Benkő munkája szerint 1571 és 1577 között Franciscus Forgáts volt a cancellar,⁴ ezt az oklevelet azonban nem ő írta alá.

A Bodoczy Pál lófő-levele címer nélküli. Eredeti pergamenen, viaszpecséttel. I. Rákóczi György 1638-ban.

NOS/GEORGIUS Rákóczy Dei gratia Princeps Transsylvaniae, Partium Regni Hungariae Dominus et Sicularum Comes Memoriae comendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universalis, Quod nos cum ad nonnullorum fidelium Dominorum Consiliariorum nostrorum singularem nobis propterea factam intercessionem, cum vero attentis et consideratis fidelitate et fidelibus servicios Nobilis Agilis Pauli Bodoczy alias Bagio de Bagion, quae ipse nobis et praedicto Regno nostro Transsylvaniae ex eo toto tempore quo per Dei benignitatem, ad hoc Principatus nostri fastigium Sublimati sumus et evecti in omnibus occasionibus bellicisque expeditionibus „pro salute” et conservatione patriae susceptis, summa cum animi sui promptitudine, alacritateque et constantia fideliter exhibuit atque impendit, ac in futurum etiam pari fide, constantia exhibit et impensur eundem haud deffidimus. Eundem itaque Paulum Bodoczy ac per um Michaellem similiter Bodoczy fratrem suum cornalem e statu et conditione plebea in qua nati sunt et hactenus extiterunt ex speciali nostra gratia et potestatis nostre plenitudine eximus ac in coetum et numerum verorum huius Regni nostri Transsylvaniae Primipilorum nobilium saeculorum adnumerandum, cooptandum et ascribendum duximus, prout annueramus ac aggregamus cooptamus et ascribimus. Decernentes expresse ut a modo in posterum iidem Paulus et Michael haeredesque et posteritates ipsorum universi, pro veris et indubitatis primipilis habeantur et reputentur, omnibus et singulis ij honoribus, gratys Privilegiis inductis libertatibus et munitatibus quibus ceteri veri et nati indubitatis Primipili nobiles, quemodocunque de more et consuetudine utuntur fruuntur et gaudent perpetuo uti, frui et gaudere valeant atque possint. Ita tam et ut idem Paulus et Michael Bodoczy haeredesque et posteritates ipsorum universi, bonis equis framejs, galejs, loricjs, clypeis, hastis, ac alijs instrumentis militaribus more aliorum Primipilorum bene instructi ad mandata nostra et successorum nostrorum in omnibus bellicis expeditionibus tam generalibus, quam partialibus interesse, fidelemque patriae operam navare debeant et sint adstric-

ti. Quocirca vobis fidelibus nostris generoso Egregije Nobilibus et Agilibus Michaeli Chiegesi de eadem Chiegez Capitano Georgio Ba?dj de Harasztos Judici Regis Casperi Warfalvi de eadem Warfalva Ductori Nobilium Sedis Siculicalis Aranyas modernis ac futurjs quoque pro tempora constituentur, nec non Judicibus et Juratis quibus dictorae possessionis Bagion harum serie committimus et mandamus firmiter quatenus vos quoque a modo in posterum praefatos Michaellem et Paulum Bodoczy haeredesque et posteritates ipsorum universas pro veris et indubitatis Prjmipilis habere et reputare neque eosdem pravia ratione in personis rebus bonisque ipsorum quibuslibet impendere, turbare, molestare seu quouismodo damnificare praesummatis, neque sitis ausi modo aliquali. Secus non facturis Praesentibus perlectis exhibenter restitutis. In cujus res memorjam firmitatemque perpetuam, praesentes literas nostras pendantis et authetjci sigilli nostri munimine roboratas memoratjs Paulo et Michaeli Bodoczy haeredibusque et posteritatibus ipsorum utriusque sexus universis gratiose dandas duximus et concedendas. Datum in oppido nostro Colos ide Vigesima septima mensis Juny. Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Tricesimo octavo

G. Rakoczy Martinus Markosffalvi
secre[etarius]

A hátlaapon felül:

Anno Domini 1639, die 11 mensis Aprilis Publicatae, praesentatae ac proclamatae sunt praesentes pro parte et in persona Pauli Boldoci introscripti, tempore celebrationis sedis Judiciae Terrae Aranyas in possessione Keowend, Generoso Egregijs Nobilibus et Agilibus Michael Chiegezi de eadem Capitano Georgio Bandj de Harasztos Judice Regio, Gasparo Warfaluij de eadem Warfalwa Ductore Nobilium praedictae Terrae Seu Sedis Siculicalis Aranyas existent in vigore sunt. Relictae nemini Contradictore Apparentus Joanes Panko de Bakos juratus Notarius Praedictae Sedis Siculicalis Aranyas.

A fent közölt két lófő-levél szerint az erdélyi fejedelmek a magyar királyok példájára a számukra tett szolgálatok jutalmául a székelyeket nemesítő oklevéllel egyik társadalmi kategóriából egy másikba helyezik. A fejedelmeket egy másik szempont is vezette, ugyanis az erdélyi hadseregben a székelység hadereje fontos szerepet játszott és ilyen formán is akarták megakadályozni ennek

meggyengülését.⁶ Ezt a célt szolgálta az 1599-ik évben Gyulafehérvárott tartott országgyűlésen hozott határozat is, mely által az 1562-ben elvesztett nemesi jogait visszakapták a jobbágysorba taszított székelyek s ezeket nevezték szabadosoknak, libertinusoknak.⁷ Ilyen fejedelmi libertinus volt Sepsi székben, Feldobolyban Kis Tamás. Ez a társadalmi osztályváltoztatás oklevél adományoztatása útján a székelyeknél csak az Erdélyi Fejedelemség megalakulása után lett gyakori, mivel a vagyoni helyzet megváltozása maga után vonta a társadalmi kategória megváltozását is. Ez a megváltozás politikai okok – székely felkelésekben való részvétel – miatt is megtörtént s ezért sok székely elvesztette szabadságát.

A Székelyföldön több Székely nevű család élt s ezek a lakóhelyük, birtokuk után írták elő nevüket. Ezek közé tartozik a rétyi Székely család, mely Sepsi széken, s Rétyen lakott. A család Mihály nevű tagja 1600 április 30-kán Báthori Gábornótól armalist nyert s így a székely primorsága mellett az erdélyi nemesi rendnek is tagja lett.⁸ A nemesítési oklevél hátlapján kézzel írva a következő beírás olvasható:

Coram magnificis Pancratis Senney et Joanne Pettky Comissarys praestata et per eosdem confirmata ea conditione ut exhibetur in Suum suo Nobilitaty per quos liber inviolabiliter observetur more aliorum verorum nobilium

Pancratis Senney
Joannes Pettky

E szöveg fölött láthatók a következő sorok:

A muszka tábor Haszford tábornok alatt 1849. július 8-kán Réty község felprédálásakor a fejedelmi Székely család levéltárát is feldúlván, abból eztet Székely Ferencz atyám a tábornoktól a Tábor tüzek mellől nyerte vissza a völgy hídjánál feküdt muszka táborból így elszaggatva. Atyám akkor 67 éves volt, én pedig 20-ik éves és mint honvéd főhadnagy akkor a magyar honvédséggel Moldovában harcoltam a muszka sereggel szemben.

Emlékezetül feljegyeztem Rétyen 1849. október 9-kén

Székely Dénes fh.

Sokat vitatott kérdés volt, hogy Székely Mózes a fejedelem a sok Székely család közül melyikbe tartozott. Orbán Balázs említést tesz arról, hogy a rétyi Székely család a fejedelmet ebből a családból származónak tekintti, hivatkozva a végrendeletére,

melyet a családi levéltárban őriztek. Orbán Balázs ottlété alkalmával a végrendeletet nem tudták megmutatni (talán az orosz prédáláskor pusztult el).⁹ Hogy mennyire élt ez a tudat a rétyi Székely családban, azt mutatja Székely Dénesnek a fennebb közölt feljegyzése is.

A háromszéki és az udvarhelyi székely nemes családokat Pálmay József közli a XX-ik század fordulóján.¹⁰ Az udvarhelyi nemes családokról írt munkájában Székely Mózes a siménfalvi Székely családból származtatja.¹¹ A háromszéki nemes családokról írt munkájában a rétyi Székely család egyik tagja által készített genealógiai táblázatot, mely a család eredetét összeköti a fejedelemmel, nem fogadja el,¹² hivatkozva Vass Miklós könyvére, melyben a szerző kimutatja, hogy a fejedelem apja literati Székely János volt, testvérei pedig István, János és Péter, fia II. József, Pálmay nem közli a fejedelem leszármazási táblázatát, sem a címet, csak annyit, hogy „pajzsban növekvő oroszán”.

A rétyi Székely család leszármazását 1540-ig tudja visszavinni, Antalig, akinek a fia Mihály s ennek gyermekei Mózes, Márton, István és Anna. Ez a Mózes korát tekintve nem lehet azonos a fejedelemmel.

A kérdés megoldására a fejedelem tíz forint aranya adja meg a választ.¹³ Az érem előlapján a következő felirat van: MOISES ZEKELE DE SEMI-ENFALVA VAI VODA TRANSILVANIAE ET SICUL COMES, két oroszán szemben állva egy kardon egy koronát tart, két oldalt hold és csillag. A hátapon a körirat: ANNO DOMINI MILLESIMO SEXCENTESIMO TERTIO. CLAUDIOPOLI. A mezőben: DOMINUS PROTECTOR MEUS. A fejedelem az érmen világosan a siménfalvi előnevet használja. Hogy a rétyi Székely család mire alapozta a fejedelmi eredetét nem tudjuk. Ezt írásos emlék-Székely Dénes feljegyzésén kívül nem bizonyítja. Azt kell feltételeznünk, hogy a rétyi Székely családból szakadt ki a siménfalvi ág. E mellett szól az a tény, hogy Mihály fia István Szatmár megyébe ment s ennek az ágnak egyik leszármazottja II. István elkíséri II. Rákóczi Ferencet Franciaországba s Székely Mihály fia, porosz katonai szolgálatba lépett. Fényes katonai pályát futott be, Nagy Frigyes vitézségéért generalis főstrázsamesterré és a „Pour le Merite” rendjel tulajdonosává tette.¹⁴ Ahogy ez az ág a Rétyi Székely családdal tartozik, ugyanúgy a siménfalvi Székely Mózesnek az őse is származhatott ebből a családból.

Székely Zoltán

JEGYZETEK

* A Szerkesztőség megjegyzése: A rétyi Székely család oklevelekkel igazolható genealógiáját közzétette *Daróczy Zoltán*: *Nemesi Évkönyv III/IV* (1925-26), 288-90. pp., és szövegek közötti tábla.

1. *Werbőczy István*: Magyar és Erdély országnak Törvény-Könyve, Pozsony-Kassa, 1779, 467. p.

2. *Benkő József*: Az Erdély Országi Nemes Székely Nemzetnek Képe, Kolozsvár, 1806. 3-87. pp. (továbbiakban Benkő i.m.)

3. Uo. 34. p.

4. *Benkő József*: Imago inclutae in Transsylvania nationis siculicae historico-politica. Szeben, 1837, 95. p.

5. Benkő i.m. 35-40. pp.

6. Székely felkelés. 1595-96. Bukarest, 1970, 170. p.

7. Benkő i.m. 34. p.

8. *Székely Zoltán*: Adatok a XVI-XVII. századi székely rendi tagozódás kialakulásához. In.: Aluta, 1980, 109-111. pp.

9. *Orbán Balázs*: A Székelyföld leírása. III. 1866, 169.

10. *Pálmay József*: Háromszék vármegye nemes családjai, Sepsiszent-György, 1902.; továbbiakban Pálmay i.m.; Uő. Udvarhely vármegye nemes családjai, Székely-Udvarhelyt, 1900. (továbbiakban Pálmay 1900.)

11. Pálmay 1900. 227. p.

12. Pálmay i.m. 412. p.

13. *Unger Emil*: Magyar Éremhatározó, Bp., 1961., 11. VIII. 118.

14. 1758-ban lett tábornok. V.ö.: *Berkó István-Gyalókey Jenő-Markó Árpád-Pilch Jenő*. A magyar katona. Vitézségünk ezer éve. II., Bp., é.n. 79. p.

EGY „KÖZTÁRSASÁGPÁRTI” FAZEKAS 1896-BAN

Valamikor Veresegyházon (Pest megye) is dolgozott néhány fazekas. Közülük az egyik 1896-ban a honfoglalás 1000. évfordulóján ún. Kossuth-címmel díszítette vizeskorsóját, a korona helyére pedig odafestette az 1000-es évszámot. A korsó talpánál a Veresegyház községnév látható.

Miközben a „hivatalos” Magyarország a koronás címmel ünnepelt, a mi fazekasunk nyilván Kossuth-párti volt. A korsó a veresegyházi helytörténeti gyűjtemény egyik darabja.

Horváth Lajos

Kossuth-címeres vizeskorsó,
veresegyházi fazekas munkája 1896-ból

2. KISEBB ROVATOK

CÍMERESLEVÉL-GYARAPODÁS A MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁRBAN

A Magyar Országos Levéltárban őrzött eredeti, vagy formahű, hitelesített másolatban megtalálható címereslevelekről az 1980. december 31-i állapotot tükröző levéltári segédlet¹ megjelenése óta történt gyarapodás ismertetésének folytatása² az alábbi jegyzék.

A címereslevelekről a következő adatokat közöljük: a fő címerszerző nevét, azt, hogy az adomány mire vonatkozik (címer, nemesség, rangemelés, stb.), továbbá megadjuk azoknak a személyeknek a nevét, akik a fő címerszerző által az adományban részesültek. Ez után következik a címer heraldikai leírása. Megjegyzésként szerepel, ha hamisítás nyoma fedezhető fel, ha a címerkép helye üresen maradt az oklevélen, ha az oklevél szövege eltér a szokványostól. A tárgyalt oklevél levéltári jelzete zárja az ismertetést, előtte utalás olvasható, ha Áldásy Antal: A MNM Könyvtárának Címereslevelei c. kiadványban³ az oklevél szerepel.

1. Gregó András
1642. december 12., Bécs
III. Ferdinánd
nemesség és címer

Címerleírás: álló, kerektaipú tárcsapajzs kék mezejének alján, lebegő helyzetű, barna kesztyűn jobbra fordulva álló karvaly, mindkét lábán vörös szalag, fején vörös csuklya. *Sisak:* jobbra fordult, nyitott, koronás. *Sisakdísz:* a koronán állva a pajzsbeli madár. *Takaró:* kék-ezüst, vörös-arany.

Megjegyzés: Az oklevél a címerszerző érdemeit nem részletezi, a címert leírja; az enyhén sérült oklevél hárlapján kihirdetési záradék, a függő pecsét elveszett. *Áldásy* 3.k. 315.-316.pp. Kézirattári feljegyzés alapján említi az adományt.

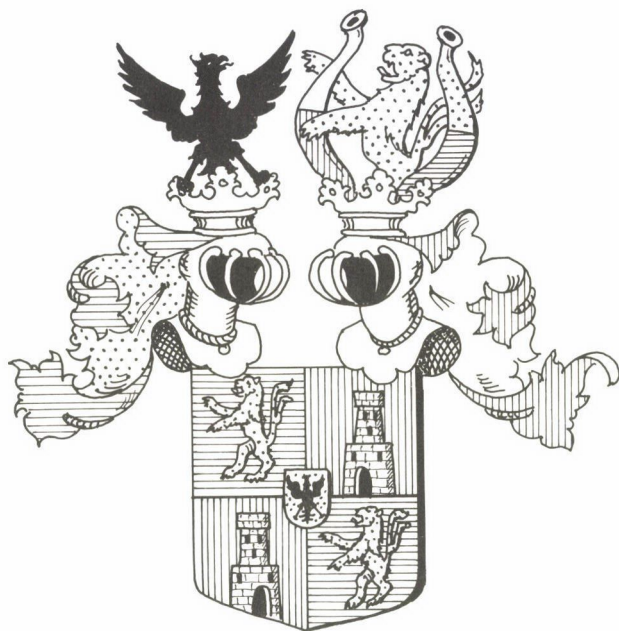
Jelzete: R 64

1. Gregó András címere (1642)

2. Coiffinet, Johann Bernhard
1713. augusztus 22., Seital vára
Alfonz Emanuel Hannibal, Porzia herceg
birodalmi lovagi cím és címer

Címerleírás: álló, hegyestalpú, kékkel és vörössel négyelt pajzs 1. és 4. mezejében jobbra lépő, kiöltött vörös nyelvű, kétfarkú oroszlán; 2. és 3. mezejében ezüst bástya nyitott, ovális kapuval. A pajzsban arany, kerektaipú szív-pajzsban kiterjesztett szárnyú, fekete sas. *Sisak:* a pajzs két sarkán egy-egy befelé fordult, nyitott sisak koronával. *Sisakdísz:* jobb

2. Coiffinet, Johann Bernhard címere (1713)

oldalán a pajzsbeli sas áll a korona két szélső levelén, a bal oldalon kinövő helyzetben a pajzsbeli orosznak, két oldalról kinövő helyzetű (ezüst-vörös, ill. arany-kék) szarvtól kísérve, mancsaival a jobb oldali szarvra támaszkodik. *Takaró*: jobb oldali sisakon kék-arany, bal oldalon vörös-ezüst.

Megjegyzés: az oklevél átírja I. Lipót 1662. szeptember 17-én kelt oklevelét, melyben többek között felruhazza Porcia herceget, hogy nevében nemességet és címet adományozzon. Az oklevél a címerszerző érdemeit nem részletezi, a címet leírja. A bőrkötésű oklevél ép, pecsétje elveszett.

Jelzet: P 1881 Teleki Andor gyűjtemény

3. Szluha Ferenc, de Iklad

1726. augusztus 25., Bécs

III. Károly

bárai rang és címerbővítés

általa: felesége Konkoly Thege Júlia, gyermekei György, Nep. János, és Eleonora Katalin

Címerleírás: álló, csücsköstalpú pajzs négyelt 1. és 4. vörös mezejében zöld hármashalmon befelé lépő, jobbájában háromvirágos, természetes lilomot tartó barna medve; 2. és 3. kék mezőben zöld hármashalmon befelé lépő ezüst egyszarvú, első lábaival függőleges helyzetű, ezüst kardot tart. *Szűrpajzs*: a babérkoszorúval övezett, kerekded pajzs fekete mezejében teraszos hegy tetején a „családi vár”, melynek felső ablakában hosszú rúdon égő kosár függ. A pajzson bárai korona. *Sisak*: két egymással szembe fordult, nyitott, koronás sisak. *Sisakdísz*: a jobb oldalon balra fordulva, kinövő helyzetben a pajzsbeli medve, a bal oldalon jobbra fordulva, kinövő helyzetben a pajzsbeli egyszarvú. *Takaró*: 1. vörös-ezüst, 2. kék-ezüst. *Pajzstartó*: egy-egy ágaskodó elefánt. *Jelmondat*: a pajzs alatt fehér szalagon „CONSTANTIA, ET SINCERITATE.”

3. Szluha Ferenc bárai címere (1726)

Megjegyzés: Az oklevél szövege részletesen méltatja a család erejét és leírja a címet. A könyv formátumú oklevél és függő pecsétje ép, kihirdetési záradék nincs. – *Áldásy* 5.k. 125-125.pp. Kézirattári feljegyzés alapján ismerteti az oklevelét, *Siebmacher*, 639.p. 449.t. ugyanerre a forrásra hivatkozva közli a címer rajzát kis hibával.

Jelzet: P 1881 Teleki Andor gyűjtemény

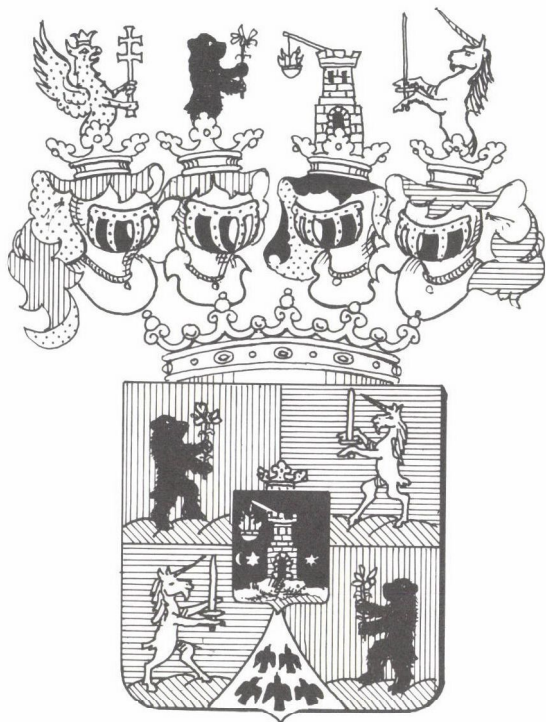
4. Szluha György báró, de Iklad

1743. április 13., Bécs

Mária Terézia

grófi rang és címerbővítés

Címerleírás: álló, csücsköstalpú pajzs négyelt 1. és 4. vörös mezejében zöld hármashalmon befelé lépő, jobbájában háromvirágos természetes lilomot tartó barna medve; 2. és 3. kék mezőben zöld hármashalmon befelé lépő ezüst egyszarvú első lábaival függőleges helyzetű ezüst kardot tart. A pajzs alsó felében ezüst ék, melyben 5 (2, 3) természetes pacsirta repül felfelé. A pajzson a nagy pajzzsal azonos formájú *szűrpajzs*: fekete mezejében zöld dombon kerek bástya, tetején rúdra helyezett kosárban tűz ég, a bástya jobbról arany, emberarcú holdtól és arany csillagtól, balról arany csillagtól kísérve; a szív-pajzson heraldikai korona. A pajzson grófi korona. *Sisak*: 2 jobbra, 2 balra fordult, nyitott, koronás sisak. *Sisakdísz*: 1. koronából kinövő, balra fordult, koronás arany griff mancsaival ezüst kettős keresztet tart; 2. jobbra fordulva, kinövő

4. Szluha György grófi címere (1743)

helyzetben a pajzsbeli medve; 3. koronába helyezve a pajzsbeli torony kísérek nélkül; 4. jobbra fordult, kinövő helyzetben a pajzsbeli egyszarvú. *Takaró*: 1. vörös-arany, 2. vörös-ezüst, 3. fekete-arany, 4. kék-ezüst. *Pajzstartók*: egy-egy elefánt. *Jelmondat*: fehér szalagon „CONSTANTIA, FIDE, & SINCERITATE.”

Megjegyzés: Az oklevél részletesen méltatja a család, elsősorban apja, Ferenc érdemeit, a címet leírja; kihirdetési záradék nincs, a könyv formájú oklevél ép, függő pecsétje elveszett. *Áldásy*, 5. 207.p. Kézirattári feljegyzés alapján ismerteti az oklevelet; *Siebmacher* 639.p. 449.t. a Liber Regius-ra hivatkozva ismerteti a címet.

Jelzet: P 1881 Teleki Andor gyűjtemény

5. Szentpéteri Kristóf

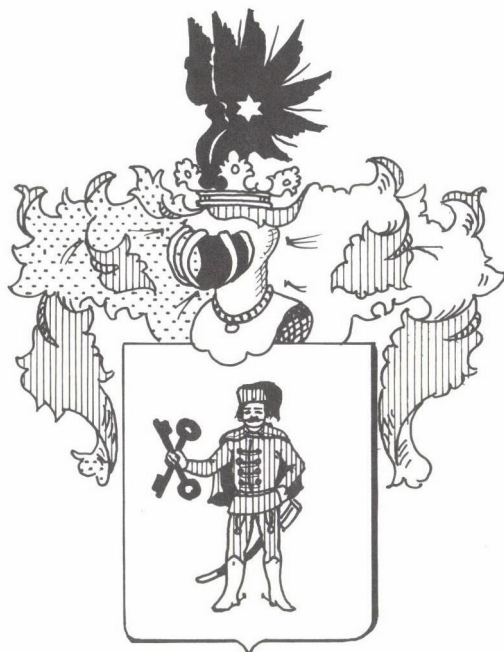
1760. október 7., Bécs

Mária Terézia

nemesség és címer

általa: felesége Kopatz Sára, fiai: János és annak felesége Csiki Apollonia, továbbá Kristóf, Dávid, Péter, lányai Mária és Anna, valamint első feleségétől, Csika Évától született fiai: Antal és annak felesége Issekutz Anna és lánya Sára, Péter és annak felesége Veronika, továbbá Szalvátor, Domonkos és István, lányai Anna és Katalin

Címerleírás: álló, csücsköstalpú pajzs ezüst mezejében lebegő, szembefordult, díszmagyarba öltözött férfi (vörös mente és nadrág, arany csizma, arany sujtás, arany-vörös süveg) oldalán kard, balja csipőjén nyugszik, behajlított jobbában egymást átlósan keresztező két ezüst kulcs. *Sisak*: jobbra

5. Szentpéteri Kristóf címere (1760)

fordult, nyitott, koronás. *Sisakdísz*: a koronába, egymás mögé helyezve, két fekete sasszárny arany hatágú csillaggal megakva. *Takaró*: vörös-arany, vörös-ezüst.

Megjegyzés: Az oklevél a címerszerző érdemeit nem részletezi, a címet leírja, az utolsó oldalon kihirdetési záradék. A vörös bársony kötésű, könyv formájú, fém tokban tárolt oklevél és függő pecsét ép.

Jelzete: R 64

6. Michailovics János, Miklós és Péter (néhai Sándor fiai)

1792. július 26., Bécs

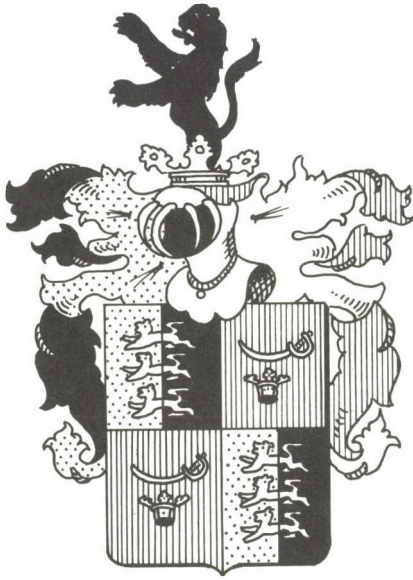
II. Ferenc

nemesség és címer

Címerleírás: álló, csücsköstalpú pajzs négyelt 1. és 4. arannyal és feketével hasított mezeje három egymás felett jobbra futó, lebegő helyzetű, váltakozó színű oroszlánnaal megakva; 2. és 3. vörös mezejében lebegő arany korona felett arany markolatú, ezüst, görbe kard lebeg. *Sisak*: jobbra fordult, nyitott, koronás. *Sisakdísz*: kinövő, jobbra fordult helyzetben egy pajzsbeli (fekete) oroszán. *Takaró*: fekete-arany, vörös-ezüst.

Megjegyzés: A könyv formátumu oklevél a címerszerző érdemeit nem részletezi, de megemlíti, hogy II. Lipót 1791. július 11-én nemességadományban részesítette apjukat, akinek érdemei alapján adja ezt az adományt. Az oklevél a címet leírja; utolsó lapján kihirdetési záradék; az oklevél és pecsétje fém tokban, ép. *Áldásy* 6.k. 277.p. kancelláriai hiteles másolat alapján ismerteti az oklevelet, *Siebmacher* 420.p. 310.t.II. ennek alapján közli a pontatlan címerrajzot.

Jelzete: R 64

6. Michailovics-testvérek címere (1792)

7. Felszegi Miklós, de Kézdi-Almás
(1797. március)

(Apafi Mihály erdélyi fejedelem)

nemesség, címeradomány és birtokperbeni ítélet átírása

Címerleírás: álló, csücsköstalpú pajzs kék mezejében zöld talajon jobbra fordult, ezüst sujtásos, vörös ruhás, fekete csizmás és süveg katonája, süvegén vörös dísz, jobbra csípőjén, felemelt baljában három arany búzakalászt tart. **Sisak:** jobbra fordult, nyitott, koronás. **Sisakdísz:** hatágú arany csillag a korona középső levelén. **Takaró:** kék-arany, vörös-ezüst.

Megjegyzés: A könyv formátumú oklevél, melynek első oldalán látható a címer, a kézdialmási Felszegi Miklós részére Apafi Mihály által 1665. június 6-án, Déván kiállított adománylevél⁵ hiteles átírása. A címerkép minden részletében megegyezik az 1665-ös oklevélen láthatóval. Az oklevélben átírásra került még Felszegi András 1792-es birtokperének ítélete, melyet kérésére az uralkodó, II. Ferenc 1793-ban foglalt írásba. Az oklevelet 1797. márciusában bikfalvi Falko Sámuel írta, s talán festette és 1797. december 13-án, Bécsben Csüdör Ferenc erdélyi kancelláriai titkár, a levéltár igazgatója látta el hitelesítési záradékkal,

Jelzet: P 1881 Teleki Andor gyűjtemény

8. Geramb, Ernst von
1808. július 18., Bécs

I. Ferenc császár

osztrák bárói rang és címerbővítés

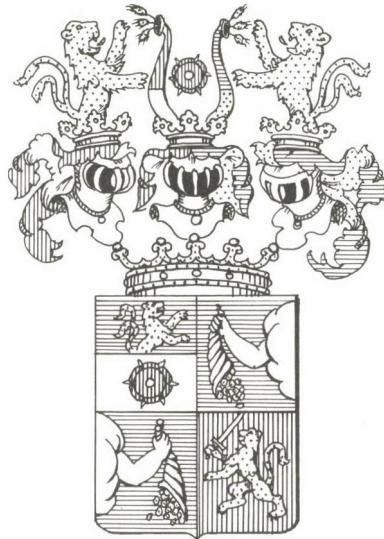
Címerleírás: álló, csücsköstalpú, négyelt tárcsapajzs 1. kékkel és ezüsttel vágott mezejének felső részében választóvonalból kinövő, balra fordult kétfarkú arany oroszlán, az alsó részben lebegő sárga közepű, vörös rózsza; 2. és 3. kék mezőben a pajzs szélén felhő, melyből behajlított jobbkar nyúlik be lefelé fordított, arany gyümölcsökkel teli, arany bőségszarút markolva; 4. vörös mezőben lebegő, jobbra lépő, jobbujában

arany markolatú ezüst kardot tartó arany oroszlán. A pajzsos bárói korona. **Sisak:** 3 – egy jobbra, egy szembe, egy balra fordult – nyitott, koronás. **Sisakdísz:** 1-sőn és 3-on befelé fordulva, kinövő helyzetben a pajzsbeli, kétfarkú oroszlán, 2-on két szarv között (vörös-ezüst, kék-arany) lebegő helyzetben a pajzsbeli rózsza, a szarvak végéből 3-3 arany búzakalász hajlik ki. **Takaró:** 1. vörös-ezüst, 2. vörös-ezüst, kék-arany, 3. kék-arany. **Jelmondat:** „VIGILANTIA LABORE et FORTUNA”

Megjegyzés: Az oklevél említi, hogy Geramb 55 évi szolgálata jutalmául kapja az adományt, a címert leírja. A könyv formájú oklevél ép, a címerkép a német nyelvű oklevél közepén található, függő pecsétje elveszett.

Jelzet: P 1881 Teleki Andor gyűjtemény

Nyulásziné Straub Éva

8. Geramb, Ernst von címere (1808)

JEGYZETEK

1. A Magyar Országos Levéltárban őrzött címereslevelek jegyzéke. Összeállította Nyulásziné Straub Éva. Forrástudományi segédletek 2. MOL Bp., 1981. Kézirat.

2. Előző részek in: Turul 65.k. 1951-1992. 45-48.pp.; 66.k. 1993/1-2.füzet. Bp., 1993. 29-32.pp.; 66.k. 1993/4.füzet. Bp., 1993. 30-33.pp.; 67. k. 1994/1-2. füzet. Bp., 1994. 48-50.pp.; 1994/4. füzet. Bp., 1994. 134-138.pp.

3. Áldassy Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának Címereslevelei 1-8. k. Bp., 1904-1942.

4. J. Siebmacher's Grosses und allgemeines Wappenbuch, Adel von Ungarn. Nürnberg, 1893.

5. Az 1665. évi oklevél eredetijének jelzete: MOL Erdélyi Kancelláriai lt. (B 2) 1793/193 – Közlve a heraldikai rajz Nyulásziné Straub Éva: Öt évszázad címerei a Magyar Országos Levéltár címereslevelein. Bp., 1987. 704.sz., továbbá szerepel az 1.jegyzetben említett jegyzékben.

KONFERENCIA RADOCSAY DÉNES EMLÉKÉRE

Radocsay Dénes művészettörténész (1918-1974) korai halálának huszadik évfordulója alkalmából jelentős szakmai érdeklődéstől kísért, egynapos konferenciát szervezett a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat és a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézete a Magyar Nemzeti Galéria előadótermében, 1994. november 25-én.

A személyes hangú megemlékezéseket követően a konferencián tizennégy előadás hangzott el a Radocsay Dénes által kutatott szakterületek jelenlegi kutatási helyzetképéről, egy-egy kapcsolódó kérdéskör eredményeiről.

A Radocsayt is foglalkoztató általános kérdések közül *Takács Imre* a középkori Magyarország művészetföldrajzi régióiról vallott mai felfogást vázolta – kimondatlanul is támaszkodva a Magyar Nemzeti Galéria Pannonia Regia kiállításának tapasztalataira.

Radocsay Dénes életművének meghatározó alkotásai különböző katalógusai, az egy-egy terület teljes, akkor ismert leletanyagát feldolgozó korpuszai (középkori falképek, táblaképek, faszobrok, címereslevelek). A konferencia sorra vette az egyes témákat a korpuszok megjelenésének időrendi sorrendjében.

A középkori falfestmények témakörében először *Hokkyné Sallay Marianne* ismertette az 1954-ben megjelent Radocsay-féle katalógus megjelenését követő négy évtized alatt a mai Magyarország területén előkerült középkori falképeket. A két, mind művészi színvonalát, mind méreteit tekintve legjelentősebb együttest *Prokopp Mária* mutatta be. A készthelyi ferences templom dekorációját az 1380-as években készítette Lackfi István nádor, az siklósi volt ágostonos kanonokrendi, majd az újkorban ferences kolostor templomának szentélyében pedig a címerdíz azt mutatja, hogy a második kifestés Garai II. Miklós nádor megbízásából készült; az utóbbi falképciklus restaurálása végső fázisában van. Érdekes résztémát emelt ki *Urbach Zsuzsa* az almakeréki Nativitas-freskó ikonográfiáját tárgyaló értekezésében.

Több előadó a táblaképek és a faszobrok korpuszaihoz kapcsolódóan a középkori szárnyasoltárok egy-egy kiemelkedő darabjáról (*Eisler János, Végh János*), vagy az oltárépítő műhelyek munkamódszeréről (*Török Gyöngyi*), a restaurálások eredményeiről (*Szentkirályi Miklós*) számolt be.

A Radocsay Dénest élénken érdeklő címereslevelek és könyvművészet két előadás témájául szolgált. *Mikó Árpád* a reneszánsz címereslevelek egy látványos, Jagelló-kori csoportjának pajzstartó figuráiról, a szakirodalomban tritonokként és szírekként megjelenő mesebeli élőlényekről elmondta, hogy

azok ilyen elnevezése korántsem újkeletű, hiszen a női felsőtestű, halfarkú figurák szirén neve már a korai középkor évszázadaiban előfordul. Az antik mitológia eredeti szirénei azonban madár testű és lábú, női fejű lények voltak, akiknek ábrázolásai egyébként a középkorban is időről időre előfordultak. A Jagelló-kori címereslevelek címerleírásaiban ezek a pajzstartó figurák nem szerepelnek, nem tartották őket a heraldikai ábra részeinek, ez időben még pusztán dekorációs célból kerültek megfestésre. *Wehli Tünde* beszámolt a középkori magyarországi miniatúrák, scriptorok, rubrikátorok általa készített katalógusáról. A jelenleg mintegy háromszáz nevet tartalmazó gyűjtés a Thieme-Becker művésznév-lexikon új kiadásához készülő szócikkeken alapul, és a későbbiekben különféle kodikológiai vizsgálatok alapjául is szolgálhat.

A Radocsay Dénest élete vége felé egyre jobban foglalkoztató kőfaragványokkal kapcsolatban *Tóth Sándor* egy alig ismert, feltalálása óta részben el is veszett, XI. század végi titeli faragványcsoportot és művészettörténeti összefüggéseit ismertette. *Marosi Ernő* a Radocsay utolsó, már halála után publikált társulati előadásában felvetett problémákra reagált a középkori magyarországi kőszobrászat kérdéseiről, így a munkaszervezetről, stíláriis összefüggésekről tartott beszámolójában.

Az utolsó előadásban *Lővei Pál* Radocsay Dénes torzóban maradt sírkő-korpuszának sorsáról, a gyűjtésnek a *Varga Livia, Engel Pál* és *Lővei Pál* alkotta munkacsoport által történt folytatásáról, a munka eddigi eredményeiről adott számot. A gyűjtött anyag a 11. századtól 1541-ig terjedő időszak emlékeire terjed ki. A gyűjtés déli határa a Száva folyó, vagyis a vizsgált terület Szlavónia északi felére is kiterjed, mert Zágráb, Csázma, Lepoglava emlékanyaga művészettörténeti szempontból szorosan kapcsolódik az ország központi területeihez. A részfeldolgozások már eddig is hozzásegítettek címertani, családtörténeti problémák megoldásához. A sírkövek szövegei több esetben szolgáltak a történészek által eddig felhasznált írott forrásoknál pontosabb adatokkal halálozási évszámokkal, dátumokkal kapcsolatban. Az emlékanyag az utóbbi évtizedek régészeti feltárásai jóvoltából jelentősen bővült. A középkori Magyarország síremlékeinek korpusza belátható időn belül befejezhető.

A konferencia előadásainak jegyzetapparátussal bővített szövegét a Művészettörténeti Kutató Intézet az *Ars Hungarica* folyóirat valamelyik 1995. évi számában megjelenteti.

Lővei Pál

BOGYAY TAMÁS EMLÉKÜLÉS

Egy esztendeje, 1994. február 8-án hunyt el Bogay Tamás művészettörténész, történész. A Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Alapítvány (METEA) és az Eötvös József Collegium 1995. január 5-én emlékülést rendezett a Collegium klubjában, ahol felidéztek Bogay Tamás életútjának állomásait. Az emléke előtt tisztelgő előadások tükrözték érdeklődésének, kutatási területeinek sokféleségét.

Bogay Tamás 1909. április 9-én született, Kőszegen. A piaristáknál tanult, majd a budapesti egyetem magyar-francia-művészettörténet szakos hallgatója volt 1927 és 1932 között az Eötvös Collegium tagjaként.

Művészettörténészként indult, számos fontos tanulmánya jelent meg a nyugat-dunántúli középkori művészetről. 1940-től a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban dolgozott és

1944/45-ben oroszlánrésze volt a Szépművészeti Múzeum műkincseinek biztonságos helyre menekítésében, megóvásában.

A háború után Németországban telepedett le, s nehéz körülmények között is folytatta művészettörténeti, történelmi kutatásait. A németországi magyar kulturális élet szervezésében is vezető szerepet játszott, elsősorban mint a müncheni Magyar Intézet alapítója és első igazgatója (1962-től). A Szabad Európa Rádió munkatársaként 1985-ig nem jöhetett Magyarországra, de mindvégig figyelemmel kísérte a hazai tudományos élet fejlődését és számos cikkel, könyvismertetéssel segítette a magyar kultúra és tudomány nyugati megismerését is. Többször is kiadták Magyarország történetéről írt német nyelvű munkáját (Grundzüge der Geschichte Ungarns), mely 1993-ban magyarul is megjelenhetett (Magyarország története távlatból). 1985-től gyakran látogatott haza és magas korára alaposan rácáfoltva, fáradhatatlanul dolgozott, járta az ország középkori emlékeit. A négy évtizedes mellőzés után jóleső elégtétel volt, hogy az ELTE 1990-ben díszdoktorrá avatta.

A METEÁ-t képviselő *Szántó Konrád* főiskolai teológiai tanár elnöklete alatt megtartott ülés nagy érdeklődés mellett folyt, a terem zsúfolásig megtelt. Az elnök bevezetőjében vázolta Bogay Tamás történészi, egyháztörténetírói munkásságát, kiemelve nagy szerepét a németországi magyar emigráció kulturális életében, magyarságtudatának megőrzésében.

Adriányi Gábor, a bonni egyetem professzora a müncheni Magyar Intézet és Bogay egymással összefonódó történetéről beszélt. Kitért az előzményekre is, a háborút követő nehéz évekre, majd ismertette az intézet alapításának körülményeit, a német állam jóindulatú hozzáállását a nemes ügyhöz. Vázolta Bogay igazgatói tevékenységét, nem hallgatva el a sajnálatos ténytet, hogy a magyar titkosszolgálat beépítette egy ügynökét, ami végül Bogay lemondásához, sőt, kis híján az Intézet megszűnéséhez vezetett.

Prokopp Mária művészettörténész, egyetemi docens „Bogay Tamás XIV. századi művészettörténeti kutatásai” címen tartott előadásában bemutatta Bogay életútját is a családi háttértől (anyai nagyapja Pauler Gyula történész volt) egészen 1992-es látogatásáig az ELTE Művészettörténeti Tanszékén, ahol nagy sikerrel beszélt kutatásairól és egykori egyetemi éveiről. Prokopp Mária ismertette Bogay Aquila Jánosról, a XIV. század második felében az Őrségben működő festőről írt tanulmányát, kiemelve Bogay jó kapcsolatát szlovén és horvát kollégáival.

Marosi Ernő: művészettörténész professzor, akadémikus felidézte egyetemista emlékeit, amikor Bogay a kényszerű távollét ellenére „jelenlévő mitoszként, szigorlati anyagként” állt az akkori hallgatóság előtt. (Ez azóta sem változott – B.I.).

„Esztergom, Ják” című emlékezésében összegezte Bogay Tamás művészettörténészi munkásságát, a dunántúli művészetről és a magyar-bizánci művészeti kapcsolatokról vallott nézeteit.

A szünet után *Gerics József* történész, egyetemi tanár „De Hungaria hereditate Beatae Mariae Virginis” címmel tartotta meg latin nyelvű előadását. A középkori elbeszélő források legrégebbi szöveghagyományra visszatérő említései szerint Szent István halálára készülve Szűz Mária oltalmába ajánlotta Magyarországot. Gerics József e máig élő hagyomány alakulását elemezte.

Hamza Gábor jogtörténész, egyetemi tanár „Szent István törvényeinek forrásai” címmel elmondott előadásával emlékezett Bogay Tamás Szent Istvánnal, illetve a bizánci kapcsolatokkal foglalkozó műveire. Első királyunk decretumainak forrását az eddigi irodalom csak nyugati irányban kereste, de a bizánci jogban nem. Hamza Gábor szerint a Codex Iustinianus több részlete, császári edictumok, justinianusi novellák elvi, jogfilozófiai és államelméleti kapcsolatot mutatnak István törvényeivel, illetve az Intelmekkel, nem utolsósorban a „sacerdotium” (hierosyme) és az „imperium” (basileia) egységét illetően. Szent István mint „quaisi sacerdos” törvényeivel az egyházi szférát is döntően reformálta, ha nem is alakult ki bizánci jellegű ceszaropáizmus.

Ladányi Erzsébet történész, egyetemi adjunktus egy Magyarországon szokatlan szerveződésre hívta fel a figyelmet, mert Sopronban katonai kommuna jött létre, melynek kialakulását külföldi párhuzamait ismertette az előadó.

Az utolsó előadó *Bertényi Iván* történész, egyetemi tanár, az Eötvös József Collegium igazgatója volt. „A pecsétek, mint a magyar rendek Szent Korona őrzésében birtokolt jogai előtörténetének forrásai” című előadásában rámutatott, hogy jöllehet az 1464. évi II. törvény foglalta először írásba a magyar hatalmi elitnek a királlyá avatáshoz nélkülözhetetlen Szent Korona őrzésébe való beleszólását, a pecsétek segítségével, mégis negyed évszázaddal korábban (vagy mellettük a köznemesség képviselőinek is) részvétele a korona őrzésében. Kottáner Jánosné emlékiratából megtudhatjuk, hogy Visegrád várában nemcsak a király, hanem egyes urak pecsétjével is lezárták a korona őrzésére szolgáló ládát és az annak helyet adó ötszögletű helyiség ajtaját. Így a zárópecsétek révén a rendek „részvétele” is manifesztálódott.

Reméljük, hogy a közeljövőben megjelenik a színvonalas emlékülés előadásait is tartalmazó Emlékkönyv, méltó tisztelgésül a magyar középkor történelme és művészete nagy kutatójának emléke előtt.

ifj. Bertényi Iván

KÖNYVISMERTETÉSEK

BERTÉNYI IVÁN: Nemzeti címerünk múlt és jelen formálta változatai – In.: Madách-Kör Tár I., A metropolis árnyékában – Vác – 1992. 109-121. pp.

Az 1988-ban újjáalakult Madách-Kör évről-évre színvonalas előadássorozattal hódol a történettudománynak (ezen belül is a helytörténetnek), és az irodalomtudománynak. Egy ilyen rendezvény keretében hívta meg Vác városa Bertényi Ivánt, egyik ismert heraldikusunkat, hogy egy 1989-ben igen aktuális kérdéstről, a nemzeti címeréről tartson előadást.

Ezen előadás anyagából íródott utólag a cikk, melyre sajnos rányomja bélyegét, hogy nem egy időigényes és átgondolt munka írásbeli terméke, hanem egy gyorsírásszerű, jegyzeteléssel készült, monoton hangon elmondott előadás jegyzőkönyve.

Elismerem, nemzeti címerünk kialakulásáról szinte lehetetlen újat mondani. Bertényi Iván: Kis magyar címertan (Bp., 1983., Gondolat) c. ismeretterjesztő zsebkönyvében kimerítően összefoglalja címerünk útját az Árpád-sávoktól a búzakalászos címerig, és aki olvasta e művet, úgy érezheti, hogy eme cikkben valamilyen tömörített változatát kapta, mely nem mentes azonban a nyelvhelyességi és gondolatfűzési hibáktól sem. (Meggyőződésem, hogy ezek elkerülhetők lettek volna, ha a

szerző ellenőrizte volna a szóban elhangzottak alapján összeállított kéziratot.)

Erénye a cikknek, hogy címerünk azon fejlődési szakaszáról, melyről az adott helyen éppen szó van, rajzot is mellékel, így nyomon követhető a változás.

Ami számomra hiányzik, – mivel más műveknél ezt megszokhattuk –, a szerző személyes állásfoglalása. Az előadás elhangzásának (vagyis egyúttal a cikk keletkezésének időpontjában) zajló címervitára még mindenki jól emlékszik, nyilván a szerző véleményét is kikérték, de az ő végső következtetése csupán ennyi: mindegy milyen címerünk lesz, mindenképpen a történelmi címerhez térünk majd vissza.

Bár azóta valóban visszatértünk régi, történelmi címerünkhez, és a viták lezárultak, a címer kialakulásának története mindig aktuális téma marad. Ezért ajánlom a cikket mindazoknak, akik érdeklődnek e téma iránt, és címerünk rövid, lényegretörő történetét akarják megismerni.

Tuza Csilla

*KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN: Királyi Könyvek 1867-1918.
Babits Kiadó kiadása Szekszárd 1994. 208. o., 100. színes címerábra.
ISBN 963 8318 47 3*

A szerző az „Előszó”-ban áttekinti a Királyi Könyvek történetét, forrásértékét.

Ezt követően mintegy 1500 1867 és 1918 közötti címerből válogatva, kronológiai sorrendben közöl nemesi és főnemesi cím, előnév, címeradományokat, illetve néhány kommunális címeradományozást.

Az összeállító célja volt, hogy a híresebb, illetve a híressé vált személyek, családok nemesítéseit közölje. A publikálásnál törekedett az időbeli arányosságra. Fontos szerepet kaptak egyes címerek esztétikai értékei is.

A dualista időszak címeradományai stb. esetében a hagyományos példák – diplomáciai, katonai stb. érdemek – túl

jelentős teret nyernek az ipari-, kereskedelmi-, bankarisztokrácia számára kiadott adományozások. A szerző jellemző példákat sorol fel jeles értelmiségiek elismeréseire is.

A közlésekben a szerző rövid regesztáját adja a Királyi Könyvekbe történt bejegyzések. A címerek leírását általában szószerint – esetenként rövidítve – közli a szerző. A bejegyzések végén megtalálható a közölt címer pontos levéltári jelzete.

Az igényes, szép kivitelű kötet, részben eddig ismeretlen címerek bemutatását tette lehetővé egy olyan korszak anyagából, melyet eddig kevésbé méltattak a szakirodalomban.

Pandula Attila

HORVÁTH M. FERENC: Vác történelmi címere – In.: Madách-Kör Tár I. – A metropolis árnyékában, Vác, 1992. 123-145. pp.

Eme tanulmány – hasonlóan Bertényi Iván cikkéhez (Nemzeti címerünk múlt és jelen formálta változatai – in: uo. 109-122. pp.) – szintén a Madách-Kör felhívására készült.

A témaválasztás két szempontból is aktuális volt: 1. Vác ad otthont a Madách-Kör üléseinek, 2. 1988/89-ben mind több történelmi városunk folyamodott régi címerének teljes vagy részleges visszaállításáért.

A szerző Vác történelmi címerének fejlődését nevezi meg tanulmánya tárgyaként, mégis ad egy rövid áttekintést a címerek eredetéről és a városi címerekről általában. Igen helyesen

találja el az arányokat ebben a bevezetőben, és mindenképpen hasznos információt nyújt azoknak, akik nem foglalkoznak heraldikával, de érdeklődnek városuk történelme iránt.

Igen pontosan ismerteti ezúton Vác címerének fejlődését, mint megemlíti, ez nem választható el a történelmi eseményektől, – hisz Vác püspöki székhely is, – melyekről szintén áttekintő képet fest. Leírja a történelem viharai során végbe ment címerváltozásokat, kettéválasztva a mesteralakok-címerek és színek fejlődését.

A cikk végén felmerül a kérdés: miután Vác városa több címerrel is rendelkezett hosszú történelme folyamán, melyiket válasszák? A szerző erre nemcsak javaslatot tesz, hanem az általa ajánlott címernek a leírását is megadja, és mint a népszavazás később eldöntötte, kisebb változásokkal ezt a címet fogadták el.

A város címerének fejlődésére és változásaira gazdag képanyagot találhatunk mellékletként, és azok számára, akiket

részletebben is érdekel Vác városának és címerének sorsa. A szerző irodalomjegyzéket is csatolt a tanulmány végére.

Mai Budapest központú gondolkodásunk ellensúlyozására mindenkinek ajánlott olvasmány e színes, érdekes helytörténeti tanulmány.

Tuza Csilla

ŠTULRAJTEROVÁ, KATARINA szerk.: Najstaršie rody na Slovensku. (Régi családok Szlovákiában.)

Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť pri Matici slovenskej kiadása Martin 1994. 129. o., illusztrációkkal. Rövid angol, esetenként német összefoglalókkal a tanulmányok végén.

ISBN 80-967103-0-3

A Matica Slovenska szervezetében működő Szlovák Genealogiai és Heraldikai Társaság kötetben jelentette meg az 1993. október 4-6. Častej-Papierničke-n „Régi családok Szlovákiában” címen tartott tudományos szimpozion előadásait. A következő tanulmányok olvashatók a kötetben: *Novak, Jozef*: A genealogiai mint történelmi diszciplína, *Zelenay Roman*: Genealogiai módszerek nemesi családok kutatásánál, *Majtán, Milan*: Személynevek változásai Szlovákiában, *Marsina, Richard*: Társadalmi struktúra Szlovákiában a IX-XIII. században., *Múcska, Vincent*: Anonymus munkájának genealogiai

vonatkozásai, *Vrtel', Ladislav*: a X-XI. századi uralkodóházról, *Uličný, Ferdinand*: Sárosi és ungi nemesi társadalom, *Chalupecký, Ivan*: Szepeességi nemesi társadalom, *Beňko, Ján*: Túróci-, lipői-, árvi nemesi társadalom, *Marsina, Richard*: Trenčsén megyei családok, *Sedlák, Vincent*: Nemesi családok Pozsony megyében, *Lukačka, Ján*: Nyitrai nemesi nemzetségek, *Steinhübel, Ján*: Hont megyei nemesi családok, *Ďurkova, Mária*: Nemesi családok Zólyom megyében, *Sokolovský, Leon*: Kishont megyei nemesi családok.

Pandula Attila

Magyar Egyháztörténeti évkönyv. Annales Historicae Ecclesiae Hungaricae. Szerk.: BERTÉNYI IVÁN és DÓKA KLÁRA. 1. köt. Kumorovitz Lajos Bernát emlékére. Bp., 1994., Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Alapítvány (METEA). 205. p.

A kiadvány a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM) keretébe tartozó Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Alapítvány (METEA) első évkönyve. Tartalmával Kumorovitz L. Bernátra, a szerzetes-tudósra emlékezik. A tanulmányokat ilyen módon három egységbe tagolva olvashatjuk, először Kumorovitz L. Bernát életéről és tudományos működéséről, másodsor az általa is kutatott középkorról, harmadszor egyéb egyháztörténettel kapcsolatos vizsgálódásokról.

Kumorovitz L. Bernát (1900-1992), a szerzetes életét *Fényi Ottó O. Praem.* ismerteti. Végzett történelem-földrajz szakos tanárként 1928-ban szerezte meg a doktorátust, disszertációját a Turul közölte. Kutatásai eredményeit 1950-ig, rendje felosztásáig publikálhatta szabadon. 1935-ben már egyetemi tanársegéd, Szentpéteri Imre mellett proszemináriumi előadó-tanár. Dolgozott a nemzetközi középlelatin szótár magyar bizottságában is. Ismereteit egy bécsi és egy római ösztöndíjon mélyítette tovább. Tevékenységét röviden a leleszi konvent és a magyar címer kutatása mellett a Szt. Norbert halálának nyolcszázadik évfordulójára megjelentetett Emlékkönyv valamint az 1993-ban újra kiadott A magyar pecséthasználat története a középkorban c. tanulmány mutatja be. 1945-től akadémiai levelező tag volt, amit a kommunista rendszer vont meg tőle. A külhoni elismerések révén adhatott újra elő 1959-től az egyetemen, Budapesten és dolgozhatott a Történeti Múzeum középkori osztályán. 1990-ben lett az Akadémia rendes tagja. 1992. februárjában halt meg.

Bertényi Iván Kumorovitzra, a heraldikusra emlékezik. Hangsúlyozza Kumorovitz egész pályájára jellemző szemléletmódját: Szentpéteri nyomán „mindig jogtörténeti-szociológiai megközelítéssel fordult a címerekhez”, s a „leghalványabb forrásos utalást is fölébe helyezte a legragyogóbb logikai konstrukciónak”. Ezért válhatott „iskolateremtő heraldikussá”.

Ezek után fontosabb kutatási területeiről, az ott elért eredményekről olvashatunk. 1932-es tanulmányában a Hunyadi Mátyás alatt megnövekedett számú piros-fehér-zöld pecsételfüggesztő zsinórokra figyelt fel. Magyarország címerének 1915-ös rendezés után fordult érdeklődése ennek alkotóelemei felé. Vizsgálta például a hármas halom kialakulását, a hozzá fűződő elképzeléseket; következtetése szerint az a magyar heraldikában folytonosan jelentkező természetes ábrázolási igényből eredeztethető, alakjára pedig a gótikus lóherefű volt hatással. 1848 centenáriuma az államcimer és zászló 1848-49-es történetéről szóló dolgozata jelent meg, melynek „zászlótani része üttörő jellegű”, sok címertannal kapcsolatos megfigyeléssel. Ezen tanulmánya második részében hívta fel a figyelmet a *Képes Krónikára*, mint heraldikai és vexillológiai forrásra. Kidolgozta a nemzeti címer használatának történetét a szabadságharc leverése utáni emigrációban, a katonai zászlókon, és az 1867-et megelőző időkben. Legutolsó címertani munkái egyike a Művészettörténeti ABC heraldikai tárgyszavainak megírása volt. A cikket jól használható jegyzet sor kíséri.

Gerics József és Ladányi Erzsébet Kumorovitz diplomatikai eredményeit összegzik. Megállapítják, hogy oklevéltani munkáját kiváló latintudásán, paleográfiai ismeretein kívül *ókori irodalmi érdeklődése, a jogtörténet, kánon- és római jog-beli jártassága* is jelentősen segítették.

Doktori értekezését a *leleszi konvent oklevéladó tevékenységéből* írta. Tisztázta a Kálmán-kori *cartula sigillaták* jogszolgáltatásban betöltött helyét, a XI-XII. századi magyarországi birtoklás, oklevéladás és a királyi oklevélkiállítás intézmények összefüggéseit, a hazai diplomatika és a királyi bíraskodás intézményeinek antik és európai hátterét, Buda XIII. századbeli fővárossá válásának, valamint a királyi várkápolnának történetét, mely előbbi szempontjait a szerzők példákkal illusztrált remek összefoglalója állítja elének. Meghatározta a veszprémi apácák oklevelének műfaját, a Szentpétery Imre 60. születésnapjára általa is szerkesztett emlékkönyvben a magyarországi pecséttan történetét, majd a Veszprémi regeszták (1301-1387) meg a Budapest történetének oklevelés emlékei III. (1382-1439) című kötetekkel jelentkezett.

Az első részt Borsodi Csaba: Kumorovitz Lajos Bernát műveinek bibliográfiája nagyszerűen egészíti ki.

Érszegi Géza az érett középkorról szóló részt megnyitó tanulmányában a Magyarországon fennmaradt pápai okleveleket veti alapos vizsgálat alá. Az oklevelek lelőhelyeinek felsorolását gondosan összeállított jegyzetanyag kíséri. Pontos, számszerűen osztásban sorolja elének az oklevelket kiadójuk, megpecsételési módjuk szerint, az adatokat francia, alsószászországi összehasonlításba állítva. Kutatásának célja a pápai kancelláriai alkalmazottakra vonatkozó adatgyűjtés volt, ebből ad ízelítőt. Az oklevélkiadásában köreműködő procuratorok közt találjuk „a legtöbb magyar vonatkozású nevet”, csak pár a felsorolásból: Bertalan secretarius, Szerémi János. Végezetül a magyarországi pápai oklevelek közül különít el két gyanúsít, az egyik a Pannonhalmán őrzött IV. Ince-parancslevel VI. Ince pecsétjével; a másik a IX. Bonifác nevével ellátott, bulla nélküli, belső és ügyviteli ellentmondásokban gazdag

veszprémi egyházmegyei papságot jutalmazó oklevél. A dolgot olvasójának nagy segítséget nyújtanak az alapos jegyzetek.

Kubinyi András: Főváros, rezidencia és az egyházmegyei intézmények című és N. Tahin Emma: A medicina doktorai a Zsigmond-kori társadalomban című írása után találjuk Nagy-bákay Péter: Az erények és a bűnök szimbolikus harcának heraldikai megjelenítése egy XV. század elején készült kódexben című tanulmányát. A szerző bevezetőjében kiemeli, hogy a címerszimbolikával jelképeinek sokféle tartalma miatt joggal bánik a heraldika tudománya igen óvatosan. Ám a keresztény ikonográfia szimbólumai jóval állandóbb tartalommal rendelkeznek, ezt használják ki a *Psychomachia-ábrázolások* (bűnök és erények szimbolikus harca). Belőlük közül egyet, a magyarországi Piarista Rendtartomány könyvtárában őrzött, 1413-as darabot. Célja a „teljes címerek bemutatása és a figyelemfelkeltő adatközlés”. A képes ábrázolások mellett az eredeti latin írott szöveget, annak átíratát, magyar fordítását találjuk a rajzos oldalakon. Ezek különlegessége, hogy „a teljes címerkép fogalmak viselik”, nem természetes vagy jogi személyek.

A szerző egy 1332-es, stájerországi párhuzam alapján állította fel a bűnök-erények sorrendjét, a két hiányzó a bécsi National Bibliothek középkori kézirat-regesztuma alapján (M. W. Bloomfield állította össze) közli. Beszámolója végén a szimbólumok vázlatos összefoglalását és különleges heraldikai sajátosságait szedi pontokba.

A kiadvány utolsó részében találjuk Magyar Eszter: A pesti pálos rend pilismaróti uradalmának erdőgazdálkodása, Dóka Klára: Matematikusok, geometrák, földmérők a XVIII-XIX. században az egyházi birtokokon, Mészáros István: Egyházi tanítóképzés 1842-ig, Beke Margit: Angelo Rotta apostoli nuncius (1930-1945), Erdő Péter: Mindszenty és a primási tisztség meg Kovács Imre O. Praem.: Fejezetek a csornai prépostság történetéből című írásokat, az angol nyelvű összefoglalóval. Az értékes évkönyvet még egy német nyelvű összefoglaló vagy egy egyszerűbb tartományjegyzék, mutató tehetné teljesebbé.

Sonnevend Gergely

GUDENUS JÁNOS JÓZSEF: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája c. művének megjelent a II. kötet. Bp. 1994. – p.¹

A mű a nemesi évkönyvek kategóriájába sorolható. Témájánál fogva érthetően a Gothai Almanachot tekinti előképének. Minden nemesi évkönyvek őse (a XVIII. század óta jelenik meg) a német és az osztrák-magyar monarchia főnemesei családai élő generációinak életrajzi adatait tartalmazza családi közlések alapján. Az újabb időben megjelent kötetek természetesen igen házagosak a magyar családokat illetően.

Ennek pótlására, de egyben a teljeskörűség és a naprakészség elérésére is törekedett a szerző. A családok történeti ismertetése csak néhány rangemelési adatot és az élő ágak szétágazását öleli fel. A könyv az élő generációk, tehát a XX. századi családtagok életrajzi adataira koncentrált.

Az adatok összegyűjtése márcsak a magyar főnemesség háború utáni szétszóródásából eredően is gigászi munka. Ezen felül a múlt beidegződései sok emberben adatai védelmének

reflexét alakította ki, azok publikálása a kiszolgáltatottság illúzióját kelti. Az adatok majdnem teljeskörű összegyűjtése fentiek figyelembevételével nagyra értékelhető.

A történelmi családok mai leszármazottainak összegyűjtése számtalan tudomány számára a történelmi tudományágaktól a biológiaiakon keresztül (genetika stb.) egészen a szociológiaiakig – ad információkat.

Ennyi előny felsorolása után szabad legyen egy vitatható oldalát is említeni a műnek. A teljeskörű mechanikus felsorolás nem tudja visszaadni ennek a vékony, de jelentős rétegnek a struktúráltságát. Nem a recenzor feladata az ötletek adása, ezért nem tudom hogy kellett volna megakadályozni, hogy a magyar történelemre komoly hatást gyakorló Nádasdy család mellé azonos súllyal kerüljön például a két Metzger család, melyekből egy-egy családtag Magyarországon élt, de a véletlen

1 Az I. kötet a TURUL indulását megelőző időben látott napvilágot, így jelen méltatásunkkal az első két kötetre együttesen kívánunk reflektálni.

költözés mellett ennek semmilyen közjogi következménye (indigenatus stb.) nem volt. Egészében a magyar főnemesség befogadó jellegét jól tükrözi a korrekt, teljeskörű felsorolás. Csak remélni lehet, hogy a további tervezett két kötet feltétlenül megjelenik, ahol az apróbb tévedések is (pl. Kohner család unokatestvéreinek testvérként való szerepeltetése) korrigálhatók lesznek.

Szluha Márton

A franciaországi Palaiseau-ban élő *Philip Gudenus* folyamatosan tesz közzé különféle genealógiai témájú tudományos publikációkat. Így a közelmúltban „A Harrach grófok, Lustenau tartományurai” című írását a „Montfort” (Vierteljahresschrift für Geschichte und Gegenwart Voralbergs) 1993/4. (45. évf.) 302-305. pp., „A Dietrichstein hercegek vége Taraspanban” című írását a „Bündner Monatsblatt” (Zeitschrift für bündnerische Geschichte und Landeskunde) 1994/4. sz. 283-287. pp. közölte.

Mindkét írás érdekes adalékokat közöl a Habsburg Birodalom főnemességéről. Jellemző példák arra, hogy történeti segédtudományi feldolgozások, melyek a magyar szakemberek számára gyakorlatilag teljesen ismeretlen fórumokon is napvilágot láthatnak. Ilyen és hasonló genealógia-, heraldikai stb. írások természetesen magyar vonatkozásokat is tartalmazhatnak, többnyire mégsem válnak ismertté Magyarországon, különös tekintettel a sajtós megjelenési helyekre.

Pandula Attila

HAZAI ÉS NEMZETKÖZI HÍREK

„Válogatás a Habsburg-korszak rendjeleiből”
(Kiállítás a keszthelyi
Helikon-kastélymúzeumban.)
1995. január 28. – május 1.

A Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának anyagából rendezett, nagy érdeklődéssel kísért falerisztikai kiállítást Dr. Habsburg Ottó nyitotta meg.

A tárlaton jó áttekintést láttunk a Habsburg Birodalom (Osztrák-Magyar Monarchia) rendjeleinek jellemző osztályairól, a jelvények fő típusairól. Szerepeltek bizonyos kitüntetések is.

A Német Lovagrend egyes jelvényei vezetnek be az anyagot.

A Habsburg család nagymúltú házirendjének, az Aranygyapjas Rendnek insigniáiból is látható volt néhány.

Az ugyancsak dinasztikus jellegű, patinás női rend, a Csillagkereszt Rend, utolsó típusának különféle előállítási variánsai szerepeltek a kiállításon.

A Katonai Mária Terézia Rend emlékei között feltehetően az itt szerepelt miniatűr volt a legérdekesebb.

A Magyar királyi Szent István Rend esetében látható volt az a kiemelkedő értékű, történelmi darab, melyet egykor e Rend alapítója, Mária Terézia viselt. E, női csokorszalagos példány kivitele eltér a szokástól. A jelvény nem függ le a Szent Koronáról. Anyaga arany, gyémánt, rubin, smaragd.

Láthatók voltak, gazdagabb összeállítások a Lipót Rend-, Vaskorona Rend-, Ferenc József Rend-, Erzsébet Rend jelvényeiből, elsősorban késői jelvényváltozatok.

Néhány más elismerés is tanulmányozható volt, így pl. az Arany Polgári Érdemérem I. és III. osztálya (V. Ferdinánd), a

Császári és Királyi Díszjelvény művészetért és tudományokért és az Aranysarkantyús Vitézek jelvénye.

Szerepeltek továbbá különféle vitézségi érmek, vöröskereszt-es kitüntetések is.

Bizonyos kiegészítő emlékcsoportok, így a rendjelek, kitüntetések viselését dokumentáló történeti ikonográfiai anyag (festmények, metszetek – XVIII-XX. század), gróf Festetics Pál Szent István Rend középkeresztje adományozási okmánya – 1780. Statutumkönyvek, a Habsburg családra vonatkozó régebbi és újabb könyvészeti anyag egészítette ki a látottakat.

Külön szerepelt három uralkodóhoz fűződő tárgy, I. Ferenc József díszbuzogánya, IV. Károly első világháborús díszszuronya, porosz marsallbotja. (Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertára)

Pandula Attila

* * *

Ismét megjelenik a Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego, – a „lengyel Turul”. Az 1993. évi I. kötet – a megszakadt sorozat XIII. kötete – 208. oldalon át számos alapvető szakmai témát tárgyal. Köztük egy, az Árpád-kutatás számára lényeges témát is bemutatva, amelyben Kazimierz Jasinski professzor II. Vladiszláv cseh herceg (1061-1092) magyar felesége, Adelheid, genealógiájának többrendbeli módosítására tesz megfontolandó javaslatot. – A Rocznik szerkesztője Stefan K. Kuczynski, a Genealógiai és Heraldikai Társaságok Nemzetközi Szövetségének lengyel delegátusa.

* * *

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaságban a következő felolvasóületek hangzottak el:

1995. február 13. – Lukács József – régész – (Kassa): II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társai hamvainak hazahozatala.

1995. március 6. – Dr. Csapodi Csaba c. egyetemi tanár: Heraldika és kodikológia.

1995. május 15. – Dr. Beöthy György: Szent László igazi népszerű alakja a kora-középkorban.

Konferencia és kiállítás a Szt. János Lovagrendről

A Magyar Máltai Lovagok Szövetsége (MMLSZ) 1998-ra tervbe vette a „900 éves Máltai Lovagrend és Magyarország” címen kiállítás megrendezését. Előzetes elképzelések alapján a kiállítás helyszíne a budapesti Hadtörténeti Múzeum lesz. A kiállítás rendezésének koordinálására dr. Szabó Lilla művészettörténész vállalkozott, falerisztikai szakértőként dr. Pandula Attila egyetemi adjunktus működik közre. A Szuverén Máltai Lovagrend magyarországi nagykövetsége képviselőként dr. Piazza Péter rendkívüli követ – követségi tanácsos, engedelmességi lovag vett részt az előkészítésben, az MMLSZ megbízottja pedig dr. Kóczy T. László egyetemi docens, tiszteleti és jámborsági lovag.

A kiállítást megelőzően, 1996 augusztus 21–23-án e tárgyban tudományos konferenciát rendeznek. A tervek szerint a konferencián elhangzó előadások szövege nyomtatásban is megjelenik.

A szervező bizottság várja az előadásra vagy anyaggyűjtésre vállalkozó szakemberek és más érdeklődők előzetes jelentkezését az alábbi címre:

Magyar Máltai Lovagok Szövetsége
Magyarországi Delegáció
Dr. Kóczy T. László úr figyelmébe
Budapest
Fortuna u. 10.
1014

* * *

Az évtizedek óta kölni székhellyel elsősorban a külföldön élő magyarság körében működő Magyar Nemesi Szövetség kezdeményezésére 1994. december 18-án budapesti székhellyel is megalakult egy azonos nevű egyesület, melyet a Fővárosi Bíróság 1995. január 17-én nyilvántartásba vett, mint társadalmi szervezetet. Az egyesület célja a hagyományőrzés, ismeretterjesztés, összejövetelek, megemlékezések szervezése, ifjúsági rendezvények kezdeményezése és támogatása, a magyar nemesség történetének és genealógiai – heraldikai kutatásoknak a támogatása, ilyen jellegű kiadványok gondozása. Az alakuló ülésen megválasztott tisztikar: Kóczy T. László elnök, Gömbös Tamás és Szluha Márton tárnokmester, Dessewffy Arisztid, Bárczay András, Fornet Béla és Ragályi István választmányi tagok, a számvizsgáló bizottság elnöke Görgey Tibor, tagjai Rédey József és Tahy István.

A Szövetség a millicentenáriumi évre tervezi egy reprezentatív évkönyv megjelentetését, mely az egyesület tevékenységének ismertetése mellett történelmi vonatkozású tanulmányokat és a két testvéregyesület tagjainak családtörténetét, leszármazási adatait fogja tartalmazni.

Az egyesülettel és az évkönyvvel kapcsolatos további információk beszerezhetők a Magyar Nemesi Szövetség vezetőségétől, Budapest, Lőpormalom u. 1., 1031 címen

SZERKESZTŐSÉGI HÍREK

Szerkesztőségünk, tudományos anyaggyűjtéshez folyamatosan keres, különböző korokból származó fényképfelvételeket

rendjelek és kitüntetések tulajdonosairól, elismerések átadásairól.

A fényképeket reprodukálásuk után visszaküldjük tulajdonosaiknak.

Pandula Attila

Schlauch Lőrinc bíboros, nagyváradai püspök (Fekete Sándor felvétele – Nagyvárad)
Magyar Nemzeti Múzeum Legújabbkori Történeti Múzeum,
Nemzeti Történeti Fotótár
(Lt. sz.: 67.2868. Ny. 77803)

Gróf Takách-Tolvay József, ny. áll. altábornagy, a
Frontharcos Szövetség országos elnöke (1938.)
Magyar Nemzeti Múzeum Legújabbkori Történeti Múzeum,
Nemzeti Történeti Fotótár
(Lt. sz.: 74559.)

TURUL (LXVIII) No 1-2

Zusammenfassung

Im zweiten Teil der Studie von László Feketekuty wird die Beschreibung der Ahnen des Grafen (Pál) Paul Pálffy fortgesetzt, der als Mitglied der dem Wiener Hof nahestehenden Magnatenfamilie in den Jahren 1649-1653 die Palatinatswürde bekleidete. (Die ausführliche deutschsprachige Zusammenfassung des Aufsatzes ist im Band LXVII. S.142. zu lesen.)

János B.Szabó untersucht den Ursprung des Prunkstreitkolbens in der ungarischen Adelstracht. Er stellt fest, daß diese Waffe - trotz der weitverbreiteten Mutmaßungen - von den Ungarn der Landnahmezeit nicht gebraucht wurde. Die Streitkolben bürgerten sich teils unter dem westlichen Einfluß als Schlagwaffe mit winkelförmigem, stachelbesetztem Kopf, teils unter der petschegenisch-kumanischen Einwirkung mit kugelartigem Kopf in Ungarn ein. Zur Zeit der Türkenkriege, in den

16-17 Jahrhunderten kam der Streitkolben infolge der bewährten Kampfmethode der Husaren sowohl als wichtige Ausrüstung als auch Würdeabzeichen der Husarenoffiziere vielfach zur Verwendung. Als effektive Waffe verlor der Streikolben doch immer mehr seine Bedeutung, aber in der aristokratischen adeligen Representation nahm er als Bestandteil der Galatracht einen wichtigen Platz ein; so kam es oft vor, daß die Prunkstücke von den Besitzern lebenslang geführt wurden.

Der Aufsatz von György Rác behandelt die Wappenentwicklung des Adelgeschlechtes Ákos, dem eine große Anzahl von ungarischen Würdenträgern in den 13-14 Jahrhunderten entstammte. Dieses Forschungsvorhaben ist nicht neu. Frühere und jetzige hervorragende Heraldiker versuchten mehrmals zu klären, welche Wappenelemente z.B. doppeltes Kreuz, Federbusch, Fische, Jungfrau, leeres Kropfschild, Vogelflügel usw. zu der ältesten Schicht gehören, die die Familien dieses verzweigten Geschlechts geführt haben. Für die Untersuchung wurden 34 verschiedene Siegel des Geschlechts von dem Vf. erschlossen, die in Katalogform auch angeführt werden. Aufgrund der Siegel und der Wappendarstellungen bestimmter Grabsteine kam der Vf. zur Folge, daß das älteste Geschlechtswappen mit Vögeln oder Vogelflügeln geschmückt sein könnte; es wird angenommen, daß die Vogelmotive des Wappens höchstwahrscheinlich mit der als „weißler Falke“ gedeuteten Benennung des Geschlechts in Zusammenhang stehen. Von der Veröffentlichung des Aufsatzes wird es erwartet, daß in den heraldischen Forschungen den Geschlechtswappen größere Aufmerksamkeit gewidmet wird.

In der 6-ten Fortsetzung berichtet Éva Nyulászi-Straub über die seit 1980 in die Verwahrung des Ungarischen Staatsarchivs gelangten Wappenbriefe. Diesmal werden 10 Wappenbriefe aus den Jahren 1507-1808 beschrieben, unter denen sich nicht nur ungarische königliche Ausfertigungen befinden, sondern auch solche, die von den Fürsten Siebenbürgens, den römisch-deutschen und österreichischen Kaisern verliehen wurden.

Lajos Horváth referiert über eine volkstümliche Darstellung des Landeswappens an einem Krug, der von einem Töpfer von Verezegyház (Komitat Pest) anlässlich der Tausendjahrfeier Ungarns 1896 angefertigt wurde. Damit ist die merkwürdige Lösung zu erklären, daß die Landeskronen über dem Wappen mit der Zahl 1000 ersetzt wurde. Das ist ein treffen-

des Beispiel für die gelegentliche Verwendung heraldischer Motive in der Volkskunst.

Konferenzen:

Pál Lóvei informiert über die Konferenz, die von der Ungarischen Archäologischen und Kunsthistorischen Gesellschaft und dem Institut für Kunstgeschichte der Ungarischen Akademie der Wissenschaften am 25. Oktober 1994. in der Ungarischen Nationalgalerie zum Gedächtnis des vor 20 Jahren verstorbenen Kunsthistorikers, Dénes Radocsay (1918-1974) veranstaltet wurde. Die 14 Vorträge deckten das breite Forschungsgebiet Radocsay's (mittelalterliche Wandgemälde, Tafelbilder, Holz- und Steinskulpturen, Wappenbriefe, Grabdenkmäler) ab. Für die Genealogie und Heraldik lieferten die Vortragenden der beiden letzten Themen - Árpád Mikó und Pál Lvei - interessante Beiträge. Nach Lóvei wird der Katalog der Grabsteine des mittelalterlichen Ungarn in absehbarer Zeit fertiggestellt. Man plant die Vorträge der Konferenz in der Zeitschrift „Ars Hungarica“ zu veröffentlichen.

Iván Bertényi jun. berichtet über die am 5. Januar 1995. in Eötvös-Collegium von der Stiftung für die Enzyklopädie der Ungarischen Kirchengeschichte veranstalteten Gedenksitzung, die dem im vorigen Jahr in München verstorbenen Historiker, Tamás Bogay (1909-1994) gewidmet wurde. Die 8 Vorträge umfaßten das Spectrum der von Bogay gepflegten Forschungsthemen (mittelalterliche Kunstgeschichte Transdanubiens, Rechtsgeschichte, byzantinisch-ungarische Beziehungen) und würdigten seine Tätigkeit als Begründer und Leiter des Ungarischen Instituts in München.

Im Besprechungsstil rezensiert Csilla Tuza zwei heraldische Abhandlungen, die in dem Periodikum „Madách-Kör Tár I.“ (Vác, 1992) erschienen sind. Iván Bertényi, „Die von der Vergangenheit und der Gegenwart geformten Variante unseres Nationalwappens“, ist ein Diskussionsbeitrag zu der 1989 aktuellen Auseinandersetzung über die Wiederherstellung des ungarischen Staatswappens. - M. Ferenc Horváth, „Das historische Wappen von Vác“, stellt die Entwicklung des Wappens einer ungarischen Bischofsstadt mit ausführlichen heraldischen und lokalgeschichtlichen Angaben dar.

Die Notizen von Attila Pandula machen uns die beiden genealogischen Aufsätze von Philip Gudenus bekannt, die die Genealogie der Grafen Harrach (Montfort - Vierteljahrschrift für Geschichte und Gegenwart Vorarlbergs, 1993/4.) und der Fürsten Dietrichstein (Bündner Monatsblatt - Zeitschrift für bündnerische Geschichte und Landeskunde 1994/4.) behandeln. Der Rezensent will damit auf die Wichtigkeit der deutschsprachigen regionalen historischen Zeitschriften aufmerksam machen, in denen sehr oft wertvolle Daten für die Habsburger-Zeit Ungarns zu finden sind. - Weiterhin wird von ihm das Werk von István Kollega Tarsoly, Die Königlichen Bücher 1867-1918 (Szekszárd 1994), besprochen, in dem 102 ungarische Adelserhebungen aus dem Zeitalter des Dualismus mit prächtigen Farbfotos veröffentlicht wurden. - Dann referiert er über das von Katarina Štulrajterova redigierte Buch, Die ältesten Familien in der Slowakei (Martin 1994), das auch für die ungarische Genealogie - infolge des langen gemeinsamen staatlichen Zusammenlebens - zahlreiche Angaben enthält und mit deutschen und englischen Resümees auch für die Ausländer zugänglich gemacht wurde.

Márton Szluha gibt eine ausführliche Besprechung über die bisher erschienenen zwei Bände des Unternehmens von János József Gudenus, *Die Genealogie des Hochadels Ungarns im XX. Jahrhundert* (Budapest 1990-1994). Die große Bedeutung dieses monumentalen Werkes besteht vor allem darin, daß es dem Vf. mit mühevoller Kleinarbeit gelungen ist, die aus Ungarn gebürtigen Hochadligen, die durch die Weltkriege, Revolutionen, Grenzverschiebungen und Regimewechsel in der ganzen Welt zerstreut wurden, nach einheitlichen Grundsätzen zu erfassen und die familiären Verbindungen zu rekonstruieren. - Der erste Band des Jahrbuches für die Ungarische Kirchengeschichte (Red.: Iván Bertényi - Klára Dóka, Budapest 1994) wird von Gergely Sonnevend besprochen. Mit diesem Band gedenkt man des Prämonstratensers und Mädiavisten Bernát Lajos Kumorovitz (1900-1992). Damit ist es zu

erklären, daß die Beiträge vor allem mittelalterliche und hilfs-wissenschaftliche Themen behandeln, wobei die Kirchengeschichte nur mit einigen Aufsätzen vertreten ist. Der Band enthält auch die Bibliographie von Kumorovitz und ist mit englischen Resümées versehen.

Ausstellung:

Attila Pandula referiert über die Ausstellung des Helikon-Museums von Keszthely (28 Januar 1995 - 1 Mai 1995), wo „Eine Auswahl aus den Ordenszeichen des Habsburger-Zeitalters“ von der Münzensammlung des Ungarischen Nationalmuseums präsentiert wurde. Angefangen von dem Goldenen-Vlies bis zum Tapferkeitsmedaillon wurde die Vielfalt von Orden und Auszeichnungen der österreichischen-ungarischen Vergangenheit gezeigt, die auch mit Dokumenten und ikonographischen Darstellungen illustriert wurde.

Summary

László Feketekuty continues his study – see part one in *Turul* 4 (1994) – of one of Hungary's prominent monarchist families, the Count Pálffy. In the second part of the study the author presents the ancestry of Count Pál Pálffy, Palatine of Hungary 1649-1653. János B. Szabó's article deals with the origin of the *díszbuzogány* (club), an ornamental part of a Hungarian nobleman's attire. Szabó's findings contradict the common perception that the weapon was already used at the time of the Hungarian conquest of the Danube basin in the ninth century. The weapon gained use in Hungary by adaptation of the Western-style square club and the Cumanian-Pecheneg type of round club. Its use was most popular during the Turkish-Hungarian wars in the sixteenth and seventeenth centuries. György Rácz' studies the coat-of-arms of the Ákos clan in the thirteenth to the fourteenth centuries. The author studied the signets of twenty-five members of the clan. The result of his research is that the most ancient element of the coat-of-arms is likely the falcon which in turn is related to the etymology of the clan's name "white falcon." Éva Nyulászi née Straub continues with her lists – this is the sixth part in the series – of letters patent of nobility, deposited in the Hungarian National Archives since 1980. The present list includes ten coats-of-arms, granted between 1507 and 1808. Lajos Horváth's article informs us that heraldry was used times also in folk art. The coat-of-arms of Hungary, painted for the occasion of the country's millennium 1896 was painted by a potter in Veresegyháza (Pest county) on a pitcher.

Conference Reports:

A conference *in memoriam* Dénes Radocsay (1918-1974), held in the National Gallery in honour of the noted art historian, in November 1994. The fourteen papers are planned for publication in the journal *Ars Hungarica* (Pál Lővei). A conference *in memoriam* Tamás Bogay (1909-1994), held at Eötvös

University in honour of the noted art historian, in January 1995 (Iván Bertényi jun.).

Bookreviews:

Iván Bertényi, *Nemzeti címerünk múlt és jelen formálta változatai* [*Our National Coat-of-Arms: Versions by Past and Present*] (Vác: Madách-kör, 1992) by Csilla Tuza; *Montfort-Vierteljahrsschrift für Geschichte und Gegenwart Vorarlbergs* 4 (1993) about the Count Harrach family and *Bündner Monatsblatt-Zeitschrift für bündnerische Geschichte und Landeskunde* 4 (1994) about the Dukes of Dietrichstein by Attila Pandula; Kollega Tarsoly, *Királyi könyvek 1867-1918* (Szekszárd, 1994): contains data about grants, donations, and letters patent of nobility granted during the Austro-Hungarian monarchy, including 102 coats-of-arms by Attila Pandula; Katarina Štulrajterova, *Najstaršie rody na Slovensku* [*Nobel Families in Slovakia*] (Bratislava: Martin, 1994): contains data about Hungarian families by Attila Pandula; József János Gudenus, *A XX. századi magyarországi főnemesség genealógiája* [*Genealogies of the Hungarian Aristocracy in the 20th Century*] Vol. III (Budapest, 1994) by Márton Szluha; Iván Bertényi and Klára Dóka, eds. *Annales Historicae Ecclesiae Hungaricae* Vol. I (Budapest, 1994): contains articles in honour of historian Lajos Bernát Kumorovitz (1900-1992) dealing with heraldry, Medieval history, legal history, etc. by Gergely Sonnevend.

Exhibition:

"Decorations and Orders during the Habsburg Era," an exhibition held January to May, 1995 in the Helikon Palace-museum at Keszthely, reviewed by Attila Pandula.

(Steven Tötösy, University of Alberta)

TARTALOM

1. Értekezések, önálló cikkek

Feketekuthy László:	Pálffy nádor ősei. (Második, befejező rész)	1
Ráczy György:	Az Ákos nemzetség címere	11
B. Szabó János:	A magyar nemesi viselet díszbuzogányának eredete	35
Székely Zoltán:	Két székely lófő-levél (XVI-XVII. sz.) és egy nemesítési levél hátlapjára 1849-ben írt feljegyzéssel kapcsolatos megjegyzések	41
Horváth Lajos:	Egy „köztársaságpárti” fazekas 1896-ban	45

2. Kisebb rovatok

Címereslevél-gyarapodás a Magyar Országos Levéltárban – összeállította Nyulásziné Straub Éva, heraldikai rajzok: ifj. Bogdán István	46
Konferencia Radocsay Dénes emlékére (Lövey Pál)	50
Bogyai Tamás emlékülés (ifj. Bertényi Iván)	50

Könyvismertetés

Bertényi Iván: Nemzeti címerünk múlt és jelen formálta változatai. In.: Madách-Kör Tár I. (Ism.: Tuza Csilla)	52
Kollega Tarsoly István: Királyi Könyvek 1867-1918. (Ism.: Pandula Attila)	52
Horváth M. Ferenc: Vác történelmi címere. In.: Madách-Kör Tár I. (Ism.: Tuza Csilla)	52
Štulrajterová, Katarina szerk.: Najstaršie rody na Slovensku. (Régi családok Szlovákiában.) (Ism.: Pandula Attila)	53
Magyar Egyháztörténeti évkönyv. Annales Historicae Ecclesiae Hungaricae. Szerk.: Bertényi Iván és Dóka Klára 1. kötet. (ism.: Sonnevend Gergely)	53
Gudenus János József: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. (Ism.: Szluha Márton)	54
Gudenus, Philip: A Harrach grófok, Lustenau tartományurai, és A Dietrichstein hercegek vége Taraspan. (Ism.: Pandula Attila)	55
Hazai és nemzetközi hírek	55
Szerkesztőségi közlemény	57
Deutschsprachige Zusammenfassung (Nyáry Zsigmond)	58
Summary (Steven Tötösy)	59